

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
HALKBİLİM (ETNOLOJİ)
ANABİLİM DALI

YAZILI KÜLTÜRÜN DÜŞÜŞÜ
Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre ve Elektronik Kültüre Geçiş Süreçlerinde
Düşünsel ve Toplumsal Değişimler

Yüksek Lisans Tezi

Murat Yağcı

ANKARA – 2005

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
HALKBİLİM (ETNOLOJİ)
ANABİLİM DALI

YAZILI KÜLTÜRÜN DÜŞÜŞÜ
Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre ve Elektronik Kültüre Geçiş Süreçlerinde
Düşünsel ve Toplumsal Değişimler

Yüksek Lisans Tezi

Murat Yağcı

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Tayfun Atay

ANKARA – 2005

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
HALKBİLİM (ETNOLOJİ)
ANABİLİM DALI

YAZILI KÜLTÜRÜN DÜŞÜŞÜ
Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre ve Elektronik Kültüre Geçiş Süreçlerinde
Düşünsel ve Toplumsal Değişimler

Tez Danışmanı: Doç Dr. Tayfun Atay

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

...Doç. Dr. Tayfun Atay

.....

...Prof. Dr. Gürbüz Erginer...

.....

...Doç. Dr. Hayriye Erbaş.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Tez Sınav Tarihi: ...24 / 02 / 2005...

İÇİNDEKİLER

Önsöz	1
-------	---

GİRİŞ

1. Sorun	4
2. Amaç, Sorular ve Sınırlar	11
3. Çalışmanın Yaklaşımı ve Yapısı	15

BİRİNCİ BÖLÜM

Kavramsal Çerçeve	20
1. Sözlü ve Sözel Ayrımı	20
2. Bir Söz Teknolojisi Olarak Yazı	22
3. Kültürel Bellek	23
4. Elektronik Teknoloji ve Kültür	27

İKİNCİ BÖLÜM

Sözlü Kültür	30
1. Dilin Sözlü Kuruluşu	30
2. Sözlü Kültürün Bazı Dinamikleri	35
3. Sözlü Kültür, Hatırlama ve Kültürel Bellek	38

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Yazılı Kültür	49
1. Sözüň Uçucu Dünyasından Yazının Mekansallığına	49
2. Sözlü Kültür ve Yazılı Kültür Ayrımında	
Zihinsel Süreçlerdeki Değişim	57
3. Yazı ve Kültürel Belleğe Etkileri	61

4. Yazının İktidar Alanı	65
5. Kitap Uygarlığı ve “Gutenberg Galaksisi”	71
6. Yazılı Kültür ve “Hayali Cemaat”	81

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Elektronik Kültür	86
1. Sözün Elektronik Dönüşümü	86
2. “Buharlaşan” Yazı	90
3. Elektronik Dünyada İmajların Belleği: “Hatırlayarak Unutmak”	95
4. Sanal Cemaat	101
5. Televizyon mu Kitap mı?: Söze Geri Dönüş Çağrıları	106

SONUÇ

Kaybolan Harf	117
Özet	119
Abstract	120
Kaynakça	121

Önsöz

Bu çalışmada, sosyal bilimlerde son yıllarda öne çıkan sözlü kültür, yazılı kültür ve elektronik kültür ile bunlarla etkileşim halinde olan kültürel bellek konularında ortaya atılan görüşler ele alınmak ve değerlendirilmek istenmektedir.

Antropolojinin önde gelen isimlerinden Malinowski'den Levi-Strauss'a ve günümüzde Jack Goody'e dek pek çok antropolog, sözlü ve yazılı kültürler ile bu kültürlerin çeşitli dinamiklerine ilgi göstermişlerdir. Malinowski, "ilkel" (sözlü) toplumlarda dilin yalnız düşünceyi ifade eden bir işaret değil, bir tür eylem olduğunu belirtmişti (Tambiah, 2002: 111). Levi-Strauss'un farklı toplumlarda insan düşüncesi üzerine yaptığı çözümlemelerin temelinde yer alan iki kavram olan "sıcak toplum" ve "soğuk toplum" kavramları da "ilkel" ve "gelişkin", "yaban" ve "evcil" düşünüş arasındaki ayrımı oluşturan unsurları irdeliyordu ve temelde sözlü ve yazılı kültür ayrımına denk düşüyordu (Levi-Strauss, 1996: 275).

Son yıllarda sözlü ve yazılı kültürü sorgulayan yeni çalışmalar¹ da yazının ve günümüzdeki elektronik devrimin kültürde oynadığı belirleyici role ışık tutmaya devam ediyor. Düşünsel ve toplumsal yapıların uğradığı

¹ İlk akla gelen birkaç örneği sıralamak gerekirse: Jan Assmann (2001); Walter J. Ong (2003); Jack Goody (2001); Barry Sanders (1999); Eser Köker (2004); Neil Postman (1994)

değişimler göz önüne seriliyor. Sözellik, yazısallık ve kültürel bellek ile kimliği etkileyen ve iyice görünür hale gelen çeşitli değişkenlerin açığa çıktığı bir dönemde yer alıyoruz. Kısaca belirtmek gerekirse, sözellik, yazısallık ve bellek kavramlarını bütünüyle etkileyen elektronik devrim ve onun çeşitli olanakları, “kitap kültürü” şeklinde “antropolojik” bir kategori olarak ayırt edebileceğimiz yazı pratiğinin temel önemde yer aldığı toplumlarda, bu kavramların anlamını ve toplumsal kültürel yaşamdaki rollerini de dönüşüme uğratmaktadır. Sözlü ve yazılı kültürler arasındaki ayrım fark edilmekte; elektronik iletişim araçlarıyla matbaa arasında sezilen farklar ve giderek artan eşitsizlikler, bizi yazıyla söz arasındaki daha önce görülen ayrıma duyarlı kılmaktadır.

Sözün niteliksel değişimi içerisinde sözle iletişimden yazılı ve basılı metinlerle iletişime ve oradan da dijital ve görüntü ile iletişime doğru yol alırken ve günümüzde tüm bu süreçleri iç içe yaşarken, bu belirtiler, sözellik, yazısallık ve kültürel bellek kavramlarının sosyal bilimlerde çeşitli kültürel olgulara ve alanlara farklı bir bütünlük içinde bakmayı sağlayacak etkili bir paradigma olmaya aday olduklarını göstermektedir. Bu çalışma, özellikle yazılı kültürün ve onun kültürel bellekle girdiği ilişkinin elektronik devrimle birlikte geçirdiği değişimi tartışmayı amaçlamaktadır. Bu kültürel

süreçlere etnolojik kavram ve bilgilerle bakmanın ufuk açıcı olabileceğini düşünmektedir.

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Etnoloji Anabilim

Dalına yüksek lisans tezi olarak sunulan bu çalışmanın, şekillendirilmesindeki katkılarından dolayı, tez danışmanım Sayın Doç. Dr. Tayfun Atay'a teşekkürü bir borç bilirim.

GİRİŞ

1. Sorun

Etnoloji de dahil olmak üzere, sosyal bilimler literatüründe sözlü, yazılı ve elektronik kültürü sorgulayan çalışmalar artık zorlanmaksızın fark edilebilir hale gelmiş durumda. Jack Goody'nin *Yaban Aklın Evcilleştirilmesi* (2001), Walter J. Ong'un *Sözlü ve Yazılı Kültür* isimli yapıtı (2003), Georges Jean'ın *Yazı, İnsanlığın Belleği* isimli çalışması (2002), Paulo Freire ile Donaldo Macedo'nun birlikte oluşturdukları *Okuryazarlık* (1998), Jan Assmann'ın *Kültürel Bellek* isimli çalışması (2001), Barry Sanders'in çok önemli bir yapıtı, *Öküzün A'sı* (1999), bu bakımdan ilk anda akla gelen örnekler olarak kaydedilebilir.

Walter J. Ong, *Sözlü ve Yazılı Kültür* adlı yapıtında, konuya en geniş ve evrensel açıdan yaklaşarak, insanlığın iki uygarlığını, sözlü ve yazılı uygarlığını, bu uygarlıkların temel ölçütlerini, üstünlük düzeylerini, varoluş koşullarını saptamaya çalışır. Jack Goody, *Yaban Aklın Evcilleştirilmesi*'ndeki çeşitli denemelerinde yazının kültürde oynadığı belirleyici role ışık tutarak, düşünsel ve toplumsal yapıların yazıyla uğradığı değişimleri çok yararlı ve ayrıntılı bir biçimde betimler ve çözümler. P. Freire ile D. Macedo, yazma ve okuma olgularına pedagojik açıdan, eğitimbilim açısından yaklaşarak, okuryazarlık konusunu, yazılı kültür içerisinde, insanlığın yazılı uygarlığı

çerçevesinde ele alırlar. Bu iki yazar, konuyu çeşitli ülkelerde karşılaştırmalı olarak irdelerken, sınıfsal perspektif ve ideolojik temellendirme onları diğer yazarlardan ayıran önemli özellikler olarak kendisini göstermektedir. Bir Eski Mısır uzmanı olan Jan Assmann ise eski yüksek kültürlerdeki yazı, hatırlama ve politik kimlik konuları üzerinde durmaktadır. Öte yandan, Barry Sanders, *Öküzün A'sı* adlı yapıtında yazılı kültür konusuna ülkemizi de ilgilendiren, önümüzdeki yıllarda daha da yakından ilgilendirecek olan bir perspektiften yaklaşarak bilgisayar, video oyunları, TV, sinema gibi görüntü teknolojilerinin okulun ve yazılı kültürün yerini almasından ve bir tür eğitimsizleşmenin yaygınlaşmasından söz eder.

Bu noktada belki de özellikle belirtilmesi gereken bir diğer yapıt da Neil Postman'ın *Televizyon: Öldüren Eğlence* (1994) isimli çalışmasıdır. Elektronik kültüre karşı kitabı savunan en önemli yazarlardan biri sayılan² Postman, bu çalışmada, kitap kültürünün insanlık açısından kazanımlarının ve değerlerinin bir savunusunu yapıyor ve televizyon kültürünün bu kazanımlar açısından doğurduğu tehditleri tartışıyor. Elektronik ve görsel medyanın, okur yazarlığın ve anlamamanın artması eğilimini tersine çevirdiğini ve geleneksel eğitimin temellerinin yok olma sürecine girdiğini iddia ediyor.

² Bu konudaki bir tartışma için “Televizyon olaylara kesinlikle kitaplardan daha yakın. TV çılgınlığı insan yaşamının çılgınlığıdır” diyerek elektronik kültürün kitap kültürüne karşı bir tür savunuculuğunu yapan Camile Paglia ile Neil Postman'ın söyleşisine bakılabilir: “Biri Televizyonunu, Öteki Kitabımı İstiyor” Birikim, S.:63, s.:51-61, Birikim Yayıncılık, İstanbul, Temmuz 1994

Bu çalışmaların sayıları arttırılabileceği gibi, perspektifleri ve ortaya koydukları sorunsalları da genişletilebilir. Ancak, burada temel olarak vurgulanması gereken nokta, sözlü ve yazılı kültür ile bellek ve hatırlamanın yoğun bir ilgiyi üzerlerine çekmekte, gerek Doğu’da gerekse Batı’da çeşitli disiplinlerden araştırmacıları meşgul etmekte olduklarıdır. Bu noktada, son on yıllarda Batı’da yapılan bu çalışmaların ortaya çıkışlarının ve bugün Türkçe’ye evrilmelerinin rastlantısal olmadığı düşünölebilir. Aksine, sözellik, yazısallık ve kültürel belleği etkileyen ve iyice görünür hale gelen çeşitli değişkenlerin açığa çıktığı bir dönemeçte yer aldığımız söylenebilir. Bu değişkenlerin en başta geleniyse “elektronik devrim” adı altında çoktan “vaftiz edildi”³. Bu öyle bir değişken ki, dünyamızı ve insanlarla toplumlar arası ilişkileri belirleyen temel alanlar olan finans (para), bilgi-işlem ve medyayı derinden etkiliyor: Elektronik devrim çerçevesinde bu üç alanın iç içe geçtiği, örtüştüğü ya da birbirinin yerine geçtiği durumların toplamı adeta çağımızın bir özetini ifade etmekte gibidir. Düşünöldüğünde, paranın bir değişim değeri tanımı olarak sıkı kurallara bağlanmış, neredeyse nesnel kavranışından bugünkü “uçar kaar”, ne idüğü belirsiz ama o ölçüde de kaçınılmaz bir varlık haline gelmesi müthiş bir hızla gerçekleşti. Daha 50 yıl öncesine kadar para dediğimiz şey meşhur tabiriyle “yoğunlaştırılmış

³ “Sözlü Kültür,” “Yazılı Kültür,” “Elektronik Kültür”, “Kültürel Bellek” gibi konular “Temel Kavramlar” alt başlığı içerisinde tartışılacaktır; ancak, burada sözün geldiği yer bağlamında “Elektronik devrim ve kültür” kavramlarının kullanımı için Barry Sanders’in (1999) alışmasına bakılabilir.

emek”⁴ olarak görülüyordu ve insanlık kadar eski bir tarihi olan değerli taşlara ve metallere, uç örneklerinde ise deniz kabukları, boncuk, tüy gibi nesnelere dayanıyor, değerini onlardan alıyordu.⁵ Günümüzde ise bir takım insanların şu kadar ya da bu kadar basmaya karar verdikleri kağıt parçaları yani, selüloz demetleri para diye kullanılıyor ve kabul görüyor. Ancak elektronik devrimle işin içine yeni bir boyut daha eklendiği söylenebilir: Sözü ettiğimiz kağıt parçaları bile hayli arkaik nesneler haline büründü. Bir süredir bilgisayar hafızalarındaki bir takım rakamları para olarak kabul edip yine o hafızalar üzerinden alıp satmaya başladık. Olmayan değerlerin olmayan eşitliklerle bilgisayarlara yüklenmesi aslında bilgi-işlem sayesinde mümkün olmakta.

Bu noktada şu notu hemen düşmek gerekiyor: Kendisi de bir “söz teknolojisi” olan yazı, aynen bugünkü çağdaş teknolojik araçlar gibi, Mezopotamya’da gündelik gereksinimleri karşılamak üzere kullanılmıştı. Başlangıçtaki sorun mitleri ya da edebi eserleri kayıt altına almak değil, Goody’nin de belirttiği gibi (2001: 97), daha çok yönetsel listeler hazırlamaktı. Bu listeler çok çeşitli biçimler alabilmekte ve haraç gelirleri, savaş ganimetlerinin sayımı, tayınların dağıtımı, memurlara ödemeler gibi finansal alanlarla da birebir ilişki içerisinde olmaktaydı.

⁴ Adam Smith 1776 yılında yayınlanan *Milletlerin Zenginliği* isimli çalışmasında değer ölçüsünün emek olduğunu iddia etmişti ve yakın zamanlara dek de bu tez, değer nasıl belirlendiğine yönelik tartışmalardaki belirleyici yerini korumuştur. Bkz.: Barber, J. William (1995: 41)

⁵ Paranın bu biçimleri ile ilgili örnekler için bkz.: Bozkurt Güvenç (1991: 212)

Günümüzde bilgisayar teknolojisi ve yeni dijital ortamlar sayesinde yapay belleğin mümkün hale geldiği bir dönemdeyiz. Sözlü kültürde insanın, mitos ve ritüellerle tuttuğu kayıt işleminin ötesine geçen, yazısallıkla ve özellikle de matbaanın keşfiyle birlikte basılı kağıt malzemeler üzerinden yeni kayıt olanaklarına kavuşmuştuk. Yapay bellek, yazının ve sonrasında matbaanın keşfine eşdeğer bir kültürel devrim anlamına geliyor. Bilgi-işlem teknolojisi 1950'lerin sonrasında gelişmeye başladı ve 1970'lerin ikinci yarısından sonra asıl atılımını gerçekleştirerek evlerimizin, çantalarımızın ve ceplerimizin içine kadar girdi. Silikon ve devre teknolojilerinin hızla ilerlemesi bilgisayarları hem ucuz hale getirdi hem de işleyim kapasitelerini inanılmaz boyutlarda arttırdı. İnsan zihninin hiçbir zaman ulaşamayacağı hesap edilen işlem kapasiteleri, insanoğlu için yeni olanaklar sunan, yeni hayaller yaratılan, yeni yalanlar üretilen bu alanı kullanımımıza soktu. İnsanlık, yazı uygarlığının mürekkep, tüy ve papirüsten mekanik baskı gibi kolaylıkla (alışkanlıkla) anlayıp gözlemleyebileceğimiz araçlarına geçerken, bunlara ek olarak bilgisayarlarla denetlenen alt sistemler, laserler, fontlar, ethernet, disket ve dijital görüntülerle iç içeyiz bugün.

Matbaanın icadıyla açılan bilgi çağının, bilginin daha önce hiç olmadığı kadar yaygınlaştığı çağın yarattığı heyecan, bugün bizler için hayli sönük bir durum. İnsanlığın büyük sözlerini taş, tuğla ve ahşapla ifade eden, kayıt altına alan çağ, yerini basılı yazıya bıraktığında bilginin de

dünyevileşmesi, yaygınlaşması ve demokratikleşmesi söz konusu olmuştu. Kağıt üzerine düşen her kelimeyle çoğalacağını düşünen insanlık, öldü sanılan her tanrının tekrar tekrar dirilmesiyle durumunu yeniden değerlendirmeye başladı. Basılı kitap uygarlığının her kitapta anlattığı düşler, elden ele dolaşarak okunup, insanlar tarafından benimsenince gerçek olmuştu. Gökyüzünde uçma, denizler altına inme, yıldızlara ve vücudun içindeki mikro dünyalara yolculuk etme düşleri gerçekleşti ama uygarlığın hoşnutsuzlukları ve sorunları bitmedi. Artık yazının iktidarı da son buldu.

Yazıyla birlikte büyük düşlerin ve ütopyaların da sonu geldi. İçinde bulunduğumuz dönemin iktidarına verilen isim medya ve görüntü. Yani büyü bozuldu ve Shakespeare'nin yerini rock, televizyon ve Batman çizgi romanı aldı; dil ve edebiyat kürsülerinin isimleri kültürel çalışmalar başlığı altında değişiyor.⁶ Yazılı kaydın bu geri çekilişiyle birlikte medya krallığının (kimilerine göre cüce krallığının) yükselişi ve Tarihin Sonu kehanetleri de sahneyi kaplamış durumda. Her gün en az önceki günlerdeki kadar, belki daha çok bilginin bombardımanına maruz kalan toplumun belleği gittikçe daha fazla yoruluyor (Postman, 1994). Dahası insanlar, yeni gelen bilgilerle başa çıkmaya çalışırken bir o kadar daha yeni bilginin ve görüntünün gelişiyile iyice tükenip teslim oluyor. Bütün bu dijital kayıt tekniklerinin yanı başında belki de unutmak, insanı ve toplumu ümitsizliğe düşmekten

⁶ Bu değişimle ilgili güncel bir değerlendirme için bkz.: Niall Lucy (2003)

koruyan bir kalkan. Söz, yazı ve kültürel bellek dönüşüme uğrarken, elektronik devrimin ve yapay belleğin altlığını oluşturduğu finans, bilgi-işlem ve medya, artık bu üç hayal hayatlarımızı oluşturuyor. Sonuçta Med(e)ya⁷ intikamını o kendine has büyüleriyle alıyor.

Toparlamak gerekirse, sözellik, yazısallık ve bellek kavramlarını bütünüyle etkileyen elektronik devrim ve onun çeşitli olanakları, “kitap kültürü” şeklinde isimlendirebileceğimiz yazının temel önemde yer aldığı toplumları dönüşüme uğratmaktadır. Ong’un söyledikleri bu bağlamda oldukça önemli gözükmetedir: “Sözlü ve yazılı kültürler arasındaki ayrım ilk olarak, ancak elektronik çağda kavranmaya başlamıştır. Elektronik iletişim araçlarıyla matbaa arasında sezilen farklar, bizi yazıyla söz arasındaki daha önce görülen ayrıma duyarlı kılmıştır” (Ong, 2003: 15). Sözlü kültür, yazılı kültür, elektronik kültür ve kültürel bellek gibi geniş ve karmaşık bir alanı ilgilendiren bu kavramlar bugün, yukarıda ilk akla gelen örneklerinden de anlaşılabilceği gibi, sosyal bilimler alanının öne çıkan araştırma konularından biri durumundadır. Yeni toplumsal ve kültürel

⁷ *Medeia*: Yunanca “büyücü kadın”. Latince “*Medyum*” yani “aracı” sözü de buradan gelmektedir. Azra Erhat *Mitoloji Sözlüğü*’nde Medeia’yı, “efsanenin ve tragedyanın kadın kahramanları arasında en güçlü, en çarpıcı tip” olarak tanımlar. Yerine göre egzotik karakteri üstünde durulur ve kendi kardeşini kesip parçalarını yol üstüne serpen, çocuklarını öldürüp babalarının önüne seren korkunç bir büyücu kadın diye gösterilir; yerine göre de seven ve hor görülen, özverisi karşılıksız kalan, sevdiği için büyüler yapan, yabancılık ve kıskançlık duyan bir kadın dramını canlandırır (Azra Erhat, 1993: 200-201)

durumlara birbirleriyle ilişkileri, fırsat ve güçlükleriyle hem sorular üretmekte, hem de yanıtlar sunmaktadırlar.

2. Amaç, Sorular ve Sınırlar

Sözlü ve yazılı kültürün ve her ikisinin birlikte kültürel bellek ile anımsama pratiklerinin, günümüzdeki elektronik devrimle oluşan yeni mecralarla gerilimli ve tartışmalı ilişkileri, ister istemez etnolojinin dikkatini çekmiştir. Söz, yazı, sembol, mitler, ritüeller ve günümüz medyasının önemi, hem kendi içinde hem de içinde yaşadığımız kültürde öne çıkmaktadır. Levi-Strauss'un *Yaban Düşünce* (1996) isimli klasik yapıtında tanımladığı ve etnolojide "ilkel" ve "gelişkin" gibi önemli kategorik sorunlara yeni açılımlar getiren kavramları olan sözlü kültürün tarih dışı "soğuk belleği" ve yazılı kültürün değişimi kendilerini tanımlayan çekirdek haline getiren "sıcak belleği" elektronik kültürle birlikte dönüşüme uğramaktadır. Diğer taraftan, sözellik, yazısallık ve bellek ilişkisinden, bu dilsel biçimlerden yola çıkarak, 19. yüzyılda modern ulus devletlerin ortaya çıkışına ilişkin teoriler kuran Yeniçağ tarihçileri Benedict Anderson'un ve Eric Hobsbawm'ın ortaya koyduğu gibi (Anderson,1995; Hobsbawm:1995), söz, yazı, bellek ve kimlik, mit ve politik imgelem arasındaki ilişki Türkiye için de anlamlı olabilecek bir çerçeve sunmaktadır. Türkiye, 19. yüzyılla birlikte girdiği modernleşme ve uluslaşma sürecini 20. yüzyılda hızla sürdürdü. Bunu yaparken Batı'yı örnek

almaktaydı. Türkiye’de de, konuyla ilintili başka olgularla birlikte Batı’da olduğu gibi söz ve yazı, bunların bellekle girdikleri ilişkiler ulusal kimliğin oluşturulmasında önemli rol oynamıştır. Arap alfabesinden Latin alfabesine geçiş ve filoloji çalışmaları ile birlikte İslam dünyasının bağlamından çıkış ve ulusal kimliğe ve Batı’ya yöneliş kesinleşti. Buradan da modernizmin bünyevi bunalımlarının⁸ dışında dini ve etnik pek çok yeni gerilimler doğdu. Elektronik kültürün yaygınlaşmasıyla birlikteyse kavramsal zemin ve gerilimler yeni boyutlara taşındı. Bu gerilimli ilişkiler ve kızılsan ortamlarda etnolojik kavram ve bilgilerle yüzleşmek hem kaçınılmazdır, hem de açıklayıcı ve ufuk açıcı olabilir.

Yukarıdaki öncüllerden hareketle bu çalışma, sözlü kültür, yazılı kültür, elektronik kültür ve bunların kültürel bellekle bağlantıları temelli tartışmalara katkıda bulunmak amacını gütmektedir. Bugüne kadar yapılan tartışmalar ışığında, bu yüksek lisans tezi, özellikle yazılı kültürün ve onun kültürel bellekle ilişkisinin elektronik devrimle birlikte uğradığı dönüşümü aktarmayı ve tartışmayı benimsemiştir. Buradaki çalışmanın temel sorunu, yazılı kültürün ve onunla ilişkisi çerçevesinde de birincil sözlü kültürün, elektronik devrimle uğradığı dönüşümler etrafında şekillenmektedir.

Dolayısıyla çalışmanın temel sorusu şudur:

⁸ Modernizmin kazandırdıkları ve kaybettikleri üzerinden doğan hoşnutsuzluklar ve bu durumun günümüzdeki şekillenışı üzerine bir tartışma için bkz: Z. Bauman (2000)

Yazılı kültür şeklinde kavramsallaştırılan antropolojik kategori ve onun kültürel bellekle ilişkisi, elektronik devrimle birlikte nasıl bir dönüşüme uğramıştır?

Aşağıda yer alan alt sorular, bu temel soruya ilişkin yanıtlar bulmaya yardımcı olacaktır:

a. Yazılı kültürü önceleyen birincil sözlü kültürün çeşitli dinamikleri ve kültürel bellekle ilişkisi nasıldır?

b. Yazılı kültürün temel ayrımları ve dinamikleri nelerdir? Yazılı kültür, sözlü kültürden nasıl ve hangi noktalarda ayrılmaktadır? Yazılı kültürün, kültürel bellekle ilişkisi nasıldır?

c. Aynı şekilde, elektronik kültürün temel ayrımları ve dinamikleri nelerdir? Hem birincil sözlü kültür, hem de yazılı kültür, elektronik devrimle birlikte nasıl bir dönüşüme uğramıştır?

d. Bu soruların yanıtları, düşünsel ve toplumsal yapılarıdaki değişimleri ne ölçüde açıklamaktadır?

Konuyu bir benzetme içerisinde daha bir belirginleştirmek gerekirse, sözlü kültür sıvı hale, yazılı kültür katı hale ve elektronik kültür de gaz hale benzetilebilir. Sözlü kültür de sıvı halde bulunan söz, yazılı kültürle birlikte katı hale geçmiş ve elektronik devrim sözü buharlaştırmıştır diyebiliriz. İşte buradaki çalışma bu sürece ışık tutmak ve konu ile ilgili köşe taşlarına dikkat çekmek istemektedir. Yazılı kültür sözü katılaştırırken günümüzün görüntü

toplumu yazıyı buharlaştırmaktadır. Sözü katılaştıran ve mekansallaştıran yazı günümüzde ayrıcalıklarını kaybetmekte, imajlar yazının iktidarını ele geçirmektedir. Tez işte bu temel savdan hareketle ve bu savı açmak için, sözlü kültür, yazılı kültür ve elektronik kültürün düşünsel ve toplumsal süreçlere etkilerine odaklanacaktır. Çalışmada, özellikle elektronik kültürün, yazı ve kitap uygarlığında meydana getirdiği değişim tartışılmaya çalışılacaktır.

Buradaki çalışma, sözlü kültür, yazılı kültür, elektronik kültür ve kültürel bellek gibi geniş ve her biri çok boyutlu ve çok katmanlı yapısıyla ayrı ayrı birer çalışma konusu olan ve bu kavramları çerçeveleyen tüm alanı tüketme izlenimi yaratabilir. Ancak, burada yapılmaya çalışılan bu değildir. Bu çalışma, sözlü kültür, yazılı kültür ve elektronik kültür arasında radikal bir ayırım yapma girişiminden daha çok, onlar arasındaki farklılığı ve her birinin yerini hatırlatmaya çalışıyor. Tez, konu çerçevesinde yapılan tartışmaların bir bölümünü içermektedir ve belli başlı noktaların altını çizip, belirginleştirme çabası içindedir. Burada sözlü kültürün, yazılı kültürün ve elektronik kültürün avantajlarından ve dezavantajlarından da sadece konu çerçevesinde, bir karşılaştırma ve bu şekilde aradaki farklılık ve benzerliklerin ayırımına varma amacıyla bahsedilecektir. Yani söz konusu olan, bu üç antropolojik kategori ve bunların bellek ve kimlik kavramlarıyla girdikleri ilişkilerin durum tespitine yönelmektir.

3. Çalışmanın Yaklaşımı ve Yapısı

Yazılı kültürün ve onunla ilişkili toplumsal ve düşünsel yapıların elektronik devrimle birlikte uğradığı dönüşümleri sorunsallaştırmadan önce sözlü kültürün benzer dinamiklerine bakmak gerekmektedir. Burada açıkça belirgin olan nokta, yazılı kültür ile elektronik kültür arasındaki ayrımın daha önceki sözlü kültür ve yazılı kültür ayrımına bizleri duyarlı kılmasıdır. Sözlü kültürün yazı tarafından istilası, bizi modern gerçekliğimizin önemli bir boyutu olan yazılı kültüre götürür. Bu nedenle çalışmanın temel kavramlarının tartışıldığı Birinci Bölüm'ün ardından, öncelikle sözlü kültürün düşünsel ve toplumsal dinamikleri üzerinde durulacak ve kültürel bellekle girdiği ilişki anlaşılmaya çalışılacaktır.

Sözlü kültüre yönelik bu temel bilgilerin ardından Üçüncü Bölüm'de yazılı kültürün temel ayrımları ve dinamikleri araştırılacaktır. Bir anlamda bu çalışmanın da "kible"sini oluşturan yazılı kültür nasıl ortaya çıkmıştır? Sözlü kültürle nasıl farklılaşmakta ve nasıl bir ilişkiye girmektedir? Kültürel belleğe etkileri ve onu dönüştürme tarzı nasıldır? Düşünsel, toplumsal, ideolojik etkileri nelerdir? Üçüncü Bölüm'de, bu soruların cevapları aranmakta ve çalışmanın ana sorusu dikkate alınarak bir araya getirilmeye çalışılmaktadır.

Aynı şekilde, elektronik kültürün temel ayrımları ve dinamikleri ile yazılı kültüre etkileri de Dördüncü Bölüm'de araştırılmaktadır. Bu nedenle

bölüm, sözün elektronik dönüşümünü anlatan bir alt başlıkla başlamaktadır. Ardından gelen diğer alt başlıklarda da bir taraftan elektronik kültürün ayırıcı özellikleri aktarılmaya çalışılırken, diğer taraftan da bunların yazılı kültürü ve kültürel belleği nasıl bir dönüşüme uğrattığı tartışılmaya çalışılmaktadır.

Sonuç Bölümü'nde ise, ana soru etrafında çalışmanın getirdiği açılımlar değerlendirilmekte ve tezin eksiklikleri, dolayısıyla sonraki çalışmalara yardımcı olmaya yönelik önerileri yer almaktadır.

Tezin yapısal yaklaşımına yönelik eleştirel bir not düşmekte de yarar vardır: Buradaki tartışma kapsamında söz, yazı ve bellek ilişkisine dönecek olursak, sözlü kültür içerisinde konuşma tekniğinden farklı olarak bir yazı tekniğinin ortaya çıkarılmasıyla, yazının bu tekniği kullanan toplumlarda bir devrime yol açtığı ileri sürülebilir. Yazı, kültürler arası farklılıkların ortaya konmasında, benzerlikler ve ayrışmaların sağlanmasında, evrimsel/gelişimsel bir taslağın oluşturulmasında sözellikle birlikte ele alındığında işe yarar bir malzeme sunmaktadır. Sözlü kültürün içinde doğan ve ondan ayrışan yazı tekniğinde sağlanan gelişmelerle, ideogramlardan hece kitaplarına, ardından hece kitaplarından alfabeye ve oradan da matbaanın ortaya çıkmasıyla ve günümüzdeki "elektronik devrim"le uygarlığın oluşmasının ve ilerlemesinin sağlandığını ileri sürebiliriz. Yazı

aracılığıyla insanlar tarihe, edebiyata, felsefeye, sözlü kültürdekinden tamamen farklı bir belleğe ve oradan da demokrasiye geçebilecekler yani, “akla” ulaşabileceklerdi. Mezopotamya’dan Mısır ve İbrani geleneğine, Çin ve Hindistan’a, oradan Yunan, Roma ve günümüze gelerek yazı, birikime ve eleştiriye olanak tanımayan “uçucu” sözlü kültürden, mitostan, usdışından, dinden, boyun eğmişlikten bizleri söküp alan yeni bir kültürel bellek ve birikim çeşidi, temel uygarlık tekniği yaratmıştır (Dupont, 2001: 15).

Yazının bu biçimde algılanması, bir süredir etnologlar, dilbilimciler, ve tarihçilerce tartışma konusu yapılmaktadır.⁹ Yazı göstergelerinin tarihi, her kültürün farklı türden yazı teknikleriyle bir bellek oluşturdukları farklı rollerin tarihidir (Assmann, 2001; Dupont, 2001). Yazıya Mezopotamya’da, Eski Mısır’da, Çin’de, İbrani kültüründe, Eski Yunan’da ve günümüzdeki pek çok kültürde biçilen anlam ve verilen roller aynı değildir. Diğer taraftan konunun çok önemli bir diğer boyutu da bir insan topluluğunun belli bir etkinlik alanı için kullandığı yazı biçiminin, biz günümüz insanların yaptığı gibi otomatik olarak bütün alanlarda kullanılması söz konusu değildir (Assmann, 2001; Dupont, 2001; Goody, 2001).

Sözgelimi, Eski Yunan kültürünün egemen sözü olduğu kuşku götürmeyecek olan Homerosçu destan, sözlü kültürün bir ürünüdür ve bir nitelik ve anlam değişikliği yaşamadan metin biçiminde korunamaz (Ong,

⁹ Konuyla ilgili olarak bkz.: J. Goody (2001); J. Goody ve I. Watt (2005); F. Dupont (2001); J. Assmann (2001); W. J. Ong (2003)

2003: 30 vd.). Yazı, sözden farklı bir dildir. Homeros kültürü sözlü bir nitelik sunuyorsa, bunun nedeni, yazının olmayışı değildir; bu dönemde yazıya yüklenen işlevin –kutsal bir dil olan Mısır hiyerogliflerinden farklı olarak– din dışı ve parayla/ticaretle ilgili olmasındandır. Bu nedenle Yunanistan’da tanrılarla ilişkiler yazı ile değil, söz yoluyla sağlanır. Elimizdeki yazıya geçmiş metinler halindeki *Illiada* ve *Odyseia*, dinsel bir etkinlik sırasında ezberden söylenen gerçek bir yorumun yazıya aktarımı değil, törenlerde söylenmek üzere yazılı bir metnin ortaya çıkarılabilmesi için ozanların yaptığı yorumlardan oluşan bir kurgudur. Bir bütün olarak bakıldığında Homeros dönemi Yunan kültürü de, Homeros sonrası Yunan kültürü de farklı biçimde olsalar bile, sözlü ve aynı derece yazılı bir kültürdür. Ancak sözün ve yazının kullanıldıkları ve birbirlerine göre öne çıkıp geride kaldıkları alanlar birbirlerinden farklıdır. Aynı şey Mezopotamya’da yazıyı kullanan ilk kültürler için de geçerlidir. Ticari olgulardan, mitlere dek pek çok dizge yazı ile kayıt altına alınmış ve sözlü kültürden farklı bir bellek çeşidi ile dolaşıma girmiştir. Ancak yazının varlığının, kültür üzerinde önemli değişimlere yol açtığını söyleyebilirsek de, bu durum sözlü kültürün bulunmadığı ya da onun işlevinin daraldığı anlamına gelmez. Burada kimi zaman aynı topluluk bünyesinde ortaya çıkan birçok yazı ve birçok sözlü kültürden söz etmek gerekmektedir.

Bu ve benzeri nedenlerle, yazıya sahip olmayan tarih öncesi ya da yazı öncesi kültürlerle, “ilkel” toplumlara özgü sözlü gelenekten “uygarlaşmış” halkların belirgin özelliği olan yazılı bir belleğe geçen, yazısı olan kültürler ve dönemler için bir kopuşun olduğu biçiminde özetlenebilecek düşünce sorgulanabilir durumdadır (Dupont, 2001: 17).¹⁰ Farklı biçimlerde de olsa, Mezopotamya kültürleri, Yunanlılar ve Romalılar, Hindistan’daki çeşitli kültürler ve Çin, çağılara göre değişen oranlarda ve farklı kullanımlarda olmakla birlikte yazıyı ve sözlü dili her zaman bizler gibi eşzamanlı bir biçimde kullanmışlardır. Toptan yargılarda bulunmak uygun düşmez, ancak her söz türünün, zaman içinde ve farklı durumlarda yazıyla olan ilişkisini değiştirdiğini söylemek gereklidir.

¹⁰ Aynı durum, bugün görece yaygın olarak bilgisayar kullanan toplumlar ile bilgisayarın görece daha az yaygın kullanıldığı toplumlar karşılaştırılırken de söz konusudur. Bir toplumda bilgisayarın yaygın olarak kullanılması aynı toplumda yazının ve sözün farklı biçimlerde dolaşımda olmadığını ve diğer toplumlara göre bir kültürel üstünlük taşıdığını göstermez.

Birinci Bölüm

Kavramsal Çerçeve

Bilindiği gibi bir araştırmanın başlangıcında çoğunlukla tanımlar verilir. Bu anlamda, buradaki çalışma çerçevesinde temel önemde üzerinde durulan “sözlü kültür”, “yazılı kültür”, “elektronik kültür” ve “kültürel bellek” kavramları ile ne kastedildiğini, bu kavramların neden geçerli ve anlamlı olduğunu, bu kavramları kullanarak hangi olguların anlatılabileceğinin açıklanması gerekmektedir.

1. Sözlü ve Sözel Ayrımı

Başlarken temel bir ayırmadan söz etmek gerekiyor: *sözlü* (oral-ağızsız) ve *sözel* (verbal-söze dayalı) terimleri birbirlerinden ayrı tutulmalı ve aralarındaki ayrımlar belirtilmelidir. Sözlü terimi sadece konuşarak, ağızla dile getirilen söylemi; sözel terimi ise, söz ve kelimeyle ifade edilen her çeşit bilgi, açıklama vb. söz birimi, dizisini belirtmektedir (Günay, 2004; Vardar, 2002). Sözel, gerek yazılı gerekse de sözlü anlatımı içerir. Sözlü’yse, kelime ile ifade edilen ama yazıya ya da konuşmadan başka söz teknolojisine girmeyen anlatımdır. Bu iki terimin ayrımını yapmamak, sözlü kültürler ile özellikle günümüzün elektronik ortamları ve medyası aracılığıyla oluşturulan sözel kültürü birbirine karıştırmamıza neden olabilir.

İnsanların yaşadığı her yerde dil vardır; insan dilsel bir ortamda yaşar ve dilin kullanıldığı her yerde de konuşulduğu ve işitildiği için dilin temelini ses dünyası oluşturur (Günay, 2004:26). Dil o denli sese bağlıdır ki tarih boyunca konuşulan binlerce dilin çok küçük bir kısmı edebiyat üretebilecek derecede yazıya bağlanmıştır ve büyük bir kısmıysa hiç yazılmamıştır. Yazının icadından önce ise pek çok dil yok olmuştur. Bugün bile konuşulan dillerin yüzlercesi yazılmış değildir. Bu durum, dilin temelde sözlü bir nitelik gösterdiğini ortaya koyar. Yazı her zaman sözden sonra gelir (Günay, 2004; Kıran, 1996; Saussure, 1998). İnsan yazmadan önce konuşmuştur. Yazının hiç bulunmadığı kültürler için “birincil sözlü kültürler” terimi kullanılır. Sözlü kültürler için, “yazı ve matbaa kavramlarının varlığını bile bilmeyen, iletişimin yalnızca konuşma dilinden oluştuğu” kültürler biçiminde bir tanım önerilebilir (Ong, 2003: 15). Bugün içinde yaşadığımız elektronik çağ “ikincil sözlü kültür” çağıdır; varlığı yazı ve matbaa teknolojisine dayanan telefon, radyo ve televizyona özgü sözlü kültürün çağıdır. Ong, tarih boyunca söz teknolojilerinin yazı, matbaa ve bilgisayar ile belirlediğini, her bir teknolojinin, insanlığın ortak bilincinde yeni olanaklar sunarak düşünme ve anlatım biçimini çeşitlediğini ve zihniyet farklılıkları yarattığını ifade eder (Ong, 2003: 15).

2. Bir Söz Teknolojisi Olarak Yazı

Hesap kaydı sözlü olarak tutulamaz, yazı işte bu çok basit nedenden doğmuştur. Uruk kentinin tapınağının bulunduğu yerde keşfedilen ilk kil tabletlerin üzerindeki yazılar bu şekilde açıklanır (Manguel, 2001: 212). “Uruk tabletleri” tahıl çuvalları ve büyükbaş hayvan listelerinden oluşup tapınağın bir çeşit muhasebesini sunmaktadır (Jean, 2004: 12-13). Dolayısıyla ilk yazılı göstergeler ziraat hesaplarından oluşmaktadır. Uzmanlara göre daha çok belleğe yardımcı olmak üzere kullanılan bu yazının ilk kayıtları basitleştirilmiş resimlerdir. Bunların her biri bir nesneye ya da varlığa karşılık gelen piktogramlardır (resimyazılar). Bir çok piktogram bir araya gelince bir düşünce ifade edebileceği için bunlara ideogram (kavram yazı) da denmektedir. İ.Ö. 2900’lerde piktogramlar ortadan kalkmış ve bunun yerine Sümerlerin çiviyazısı geçmiştir. Bunların arasında ilk sözlük ya da alıştırma işlevi gören listeler bulunmuştur. Kil tabletlerdeki göstergeler nesneleri ya da varlıkları ifade etmekten, konuşulan dilin sözcüklerine gönderme yapmaya başladığında kesin bir ilerleme kaydedilmiştir. Artık yalnızca bir tür muhasebe kayıtları değil, hukuk yasaları ve söylenlerin de kaydı tutulmaya başlanmıştır (Jean, 2004: 18-21).

Yazının gelişimindeki en önemli aşama fonetik yazıya geçiştir. Bu yazı çeşidinde simgeler artık kavram ya da nesnelerin değil, seslerin yerine geçmektedir. Böylece yazı ile konuşma arasında bağlantı oluşmuştur ve

kullanılan simgeler birer ses belirteci (fonogram) niteliği kazanmıştır (Wells, 1994: 176). Düşünceleri sabitlemenin, zaman ve mekanın ötesine iletmenin aracı olan yazı, birbirinden bağımsız imgelerin ayrı ayrı kaydedilmesi değil, ne ölçüde kısa olursa olsun, düşüncenin diziler halinde anlatılıp iletilmesidir.

Bir söz teknolojisi olan yazı, sözü mekana bağlar ve söze yeni olanaklar sunar. Bununla birlikte seslendirilen söz halen yerini korumaktadır. Bir yazılı metnin meramını anlatabilmesi için bir şekilde seslendirilmesi gerekir (Kıran, 1996: 129). Diğer taraftan yazı en önemli kayıt ve bellek aracıdır.

3. Kültürel Bellek

Yazı ve sözellik, yalnızca dilsel biçimlerden ibaret değildir: Yazısallık bağlamında okuyucuların, yorumcuların, yazıcıların vb.; sözellik bağlamındaysa dinleyicilerin ve konuşucuların oluşturduğu bütünden destek alır. Tüm katılanlar arasında bazen geçici ya da gelişigüzel de olan bir toplumsal ilişki, bağ, kimlik ve bir kültürel bellek yaratır.

Bu çalışmada, bellek kavramı ile insan belleğinin dış boyutu kastedilmektedir. Bellek denilince insanın aklına genellikle bir iç olgu gelir ve bunun mekânı da bireyin beynidir. Oysa bu çalışmada kullanılan bellek kavramının nöroloji, psikoloji, fizyoloji vb. ile ilişkisi yoktur. Belleğin bireysel bir yeti oluşunun ötesinde, kolektif bellek ya da toplumsal bellek

diye bir şeyin bulunduğu konusunda birleşen düşünürler de vardır.¹¹ Bu görüşlerden hareket ederek kültürel bellek terimiyle insan belleğinin dış boyutu kastedilmektedir. Halbwachs, belleği biyolojik açıdan ele almaz, bunun yerine bireysel bir belleğin oluşması ve korunması için şart olan sosyal çerçeveyi koyar. “Bu çerçevenin dışında toplumda yaşayan insanların hatıralarını sabitleştirecekleri ve yeniden bulabilecekleri bir başka bellek olmaz” demektedir (akt: Assmann, 2001: 39). Bu anlamda bellek insanın kültürleşme sürecinde oluşur. Bellek her zaman bireye aittir, ama toplumsa/kültürel olarak belirlenir. Kuşkusuz toplumlara ait bir bellek yoktur ancak toplumlar bireylerinin belleklerini belirler. Halbwachs daha da ileri giderek toplumu bellek ve hatırlamanın öznesi olarak ifade eder ve bellek kavramının mecazi olarak kullanıldığı “grup belleği” ve “ulus belleği” kavramlarını geliştirir (akt: Assmann, 2001: 40).

Kısaca, bellek ve hatırlamanın öznesi her zaman tek tek bireylerdir, ama onlar anılarını kurgulayan “çerçeveye” bağımlıdırlar. Bu teorinin iyi tarafı hatırlama ile birlikte unutmayı da açıklayabilmesidir. Bir insan ve bir toplum geçmişi sadece bağlamsal ilişki çerçevesinde yeniden kurabiliyorsa, bu ilişki çerçevesinin dışında kalan her şeyi unutacaktır (Assmann, 2001: 40). Sadece hatırlamak değil unutmak da sosyal/kültürel bir olgudur. Diğer

¹¹ Özellikle Maurice Halbwachs’ın yapıtları için bu görüş savunulmaktadır. Konuyla ilgili olarak bkz.: P. Connerton (1999) ve J. Assmann (2001)

tarafından bu kavramsallaştırmanın zayıf tarafı ise bireyi toplum tarafından aşırı derecede belirlemesidir denilebilir.

Kültürel Bellek (*Das Kulturelle Gedächtnis*) kavramı Jurij Lotman ve diğer kültür teorisyenlerinin tanımladığı bir kavramdır ve bu kavramı Jan Assmann enine boyuna tartışmaktadır (Assmann, 2001). Kültür içerisinde iletişimin iyice yayılmış, dağılmış hali, dıştan bir ara bellek gerekliliğini doğurur. İletişim sistemi, ileti ve bilgilerini –kültürel anlamı- koruyabileceği dıştan gerçekleşen bir alan, aynı zamanda bunları depolayacak (kodlama), kaydedecek ve yeniden devreye sokacak bir sistem geliştirmek zorundadır. Bu sistem için kurumsal bir çerçevenin yanı sıra uzmanlık ve istisnalar bir kenara bırakılırsa *Churinga*¹², düğümler, iplikler, hesap taşları gibi işaretleme sistemleri, söylenler, şarkılar, ritüeller ve sonuçta yazı gibi kayıt simge sistemleri gereklidir. Bunlar kültürel anlam dolaşımının tipik alanlarıdır (Assmann, 2001: 27).

Yazının bulunması ile birlikte bu dış alanda derin bir değişim ortaya çıktı. Sadece kişisel belleğe dayalı kültürlerde ya da yazı öncesi hatırlatıcı işaretleme sistemlerinde, ara belleğin ve iletişimin dış kayıt alanı, sıkı sıkıya iletişim sistemine bağlı kalır. Kültürel bellek, büyük ölçüde grup içinde anlamlı kabul edilen şeylerle özdeşir. Ama yazı ile ilk kez bağımsızlaşma ve

¹² *Churinga*: Avustralya yerlilerinin kullandıkları bir yöntem. Çoğu zaman üzerlerine simgesel göstergeler kazılmış, sivri ya da yuvarlak uçlu, aşağı yukarı yumurta biçimli, taş ya da ağaç nesneler; kimi zaman da basit tahta parçaları ya da işlenmemiş yassı taşlar. Levi-Strauss, *Churinga*'ların, görünüşü ne olursa olsun yeniden cisimleşmiş ata olduğunu belirtir ve çarpıcı bir biçimde bizim arşivlerimize benzediğini söyler. Bkz.: C.Levi-Strauss (1994: 280)

iletişimin dış alanının karmaşıklaşması imkânı ortaya çıkar. Artık az ya da çok belli bir geleneksel ve iletişimsel anlamın ufkunu aşabilen, aynı zamanda bireysel belleğın ya da bilincin ve iletişim alanının ötesine geçen bir bellek oluşması mümkün hale gelir. Kùltùrel bellek gelenek ve iletişimden beslenir ama onlar tarafından belirlenmez (Assmann, 2001: 28).¹³ Kopmalar, çatışmalar, yenilenmeler, restorasyonlar ve devrimler bu şekilde açıklanabilir. Aniden beliren yeni anlamlar, unutulana uzanma, geride kalmış bir geleneğın canlanması, bir kenara itilenin geri dònüřü kendini gösterebilir. Claude Levi-Strauss yazı toplumlarının bu tipik özelliğini “sıcak toplumlar” olarak adlandırmaktadır (Levi-Strauss, 1994:275).

Sözlü kùltürden ve ritùellerden farklı olarak dış belleğı mümkün kılan yazıdır. Bu bağlamda, anlamın dışa alınmasıyla yeni değışkenler ortaya çıkar. Hatırlamanın binlerce yıl öncesine bile varabilen yeni biçimleri ile sansür, yok etme, değıştirme ve tahrif etme yolu ile dışlama ve dışlayarak unutturma aynı durumun sonuçlarıdır. Bu dinamiğı anlatmak, sözlü ve yazılı kùltürü, kayıt sistemlerinin teknolojisini, kùltùrel anlam gibi öğelerin dònüřümünü ve bunların kimlik ya da imgelemlerle ilişkisini inceleyebilmek için kùltùrel bellek kavramına ihtiyaç duyulmaktadır.

Antropolog Jack Goody ve medya teorisini Marshal McLuhan, özellikle yazının ve matbaanın keşfi ile sonrasındaki elektronik devrim ve

¹³ Jan Assmann’ın kùltùrel bellek kavramsallaştırması, Halbwachs’ın bireyi aşırı derecede toplum tarafında belirleyen yönünü böylelikle yumuşatır.

medya teknolojisindeki yeniliklere dikkat çekmektedirler. Kültürel bellek kavramını, yazının temel önemdeki anlamını ve kültürel geleneklerle ve toplumsal kurumlardaki gittikçe artan rolünü göz önüne alarak; ancak yazı dışı ritüeller, şarkılar, söylenler gibi pratikleri de dikkate alarak kullanmak gerekir.

4. Elektronik Teknoloji ve Kültür

Çalışmanın bir diğer temel terimi olan elektronik kültür, görece yakın zamanlarda kullanılmaya başlanmıştır. Örneğin, Barry Sanders *Öküzün A'sı* (1999) isimli çalışmasının alt başlığını "*Elektronik Çağda Yazılı Kültürün Çöküşü ve Şiddetin Yükselişi*" şeklinde yapılandırmıştır.¹⁴ Elektronik kültür, radyodan televizyona ve sinemaya, plaklardan CD'lere, bilgisayarlara, e-postalara, video oyunlarına kadar uzanan akla gelebilecek her türlü elektronik aygıtla donanmış çağdaş toplumun durumunu açıklayabilmek için kullanılabilecek bir terim olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle 1970'lerdeki iletişim ve enformasyon teknolojilerindeki gelişmeler, bir "elektronik devrim"den söz edilebilecek ortamı yarattı (Kejanlıoğlu, 1998: 40). Yayıncılığın uluslararasılaşması, gösterim-sunum aygıtlarının ve bilgisayarların gelişmesi ve elektronik teknolojinin yaygınlaşması elektronik kültür terimini yaşamımıza sokmuştur.

¹⁴ Kitabın özgün adı: *A is for ox The Collapse of Literacy and the Rise of Violence in an Electronic Age*

Elektronik teknolojiler günümüz dünyasında toplumsal örgütlenmeleri ve kültürel pratikleri büyük bir hızla dönüştürebilme potansiyeline sahip temel bir belirleyici olarak görülmektedir. Bu nedenle teknolojinin sosyal bilimler açısından incelenmesi öncelikle “teknik” bir olgu olarak değil, tüm kültürel evreni bütünsel olarak etkileyen bir ilişkiler sistemi olarak tanımlamayı gerektirir (Ergur, 1998: 54). Çünkü, teknolojiyle gelen, yalnızca tekil ya da bütünleşik kullanımlı ürünler değil, aynı zamanda bir toplumsal, ideolojik, düşünsel bağlamdır. Teknoloji salt bir kullanım değildir. Ondan daha çok bir ilişki, algılayış, yaşayış tarzıdır.

Burada şunun da altını çizmek gerekmektedir: Yeryüzündeki bütün insanlığın günümüzün elektronik devriminden ciddi biçimde etkilendiği yönlü bir değerlendirme yer yer abartılı olabilir. Birçok ülkede televizyon yayınları günde iki üç saati geçmemektedir. Asya’nın geniş bir kesiminde – örneğin, Sibirya, Kazakistan ve Moğolistan’da- kuşkusuz televizyon yayınları mevcuttur, ancak insanların televizyon alıcıları yayınları izlemelerine elverişli değildir (Kapuscinski, 1999: 60). Kısacası, insanlığın önemli bir bölümü hala elektronik devrimin kuşatıcı etkisinden kısmen uzakta yaşamaktadır. Ancak bu durum elektronik kültür kavramının meşruiyetini etkilemez çünkü, şu da akıldan çıkarılmamalıdır ki, radyo, sinema, televizyon, müzik klipleri, reklam, internet gibi elektronik kültürün öğeleri, icat edildiklerinden beri yalnızca Avrupa ve Kuzey Amerika’da

değil, Brezilya ya da Hindistan'da da yoğun olarak kullanılmaktadırlar: 1998'de dünya nüfusunun dörtte biri, televizyonda dünya futbol şampiyonası maçlarını izlemiştir (Auge ve Colleyn, 2005: 20 ve 64).

İkinci Bölüm

Sözlü Kültür

1. Dilin Sözlü Kuruluşu

İnsanı öteki primat türlerinden ayıran başlıca özelliklerden biri konuşma/dil yeteneğidir ve bu açıdan dil insanın temel niteliklerinden biridir diyebiliriz (Wells, 1994: 157). Dil, sözlü olarak doğmuş ve gelişmiştir. İnsanlığın ilk yazılı belgelerinin altı bin yıl öncesine ait oldukları düşünüldüğünde sözlü dilin yazılı dilden çok daha eski olduğu ortaya konulabilecektir (Günay, 2004: 89-90; Kıran, 1996: 128; Wells, 1994: 157). Dilin sözlü niteliği sosyal bilimlerde elektronik iletişim araçlarının insan yaşamında önemli bir yer edinmeleriyle birlikte kavranmaya başlamıştır. Elektronik iletişim araçlarıyla yazı ve matbaa arasında sezilen farklılıklar çok daha önceki bir ayrımı, söz ve yazı arasındaki ayrımı ve bu ayrım üzerinde düşünmeyi gündeme getirmiştir (Ong, 2003: 15).

Modern dilbilimin kurucusu Ferdinand de Saussure, dilin temel konusunu sözlü dilin ("söz" değil) oluşturduğunu belirtir:

"Dil ve yazı birbirinden ayrı iki göstergeler sistemidir. Yazının tek varlık nedeni dili göstermektir. Dilbilimin konusunu, yazıdaki sözcüklerle konuşmadaki sözcüğün birleşimi oluşturmaz. Ne var ki yazılı sözcük, görüntüsü olduğu sesli sözcükle öylesine kaynaşır ki sonunda başköşeye

kuruluverir. Böylece sesli göstergenin görüntüsüne kendisinden daha çok önem verilir. Sanki birini tanımak için onun yüzüne bakmaktansa resmine bakmak daha geçerli bir yolmuş gibi” (Saussure, 1998: 45)

Saussure’nin kurduğu dilbilim iki önemli kanıt aracılığıyla sözlü dilin öncelik taşıdığını vurgulamıştır. Bu kanıtlardan biri, söz yazıdan daha eski ve daha yaygındır; ikincisi ise, bilinen yazı sistemlerinin sözlü dil birimleri üzerine kurulmuş olmasıdır (Kıran, 1996: 128). Yazılı dil, çeşitli nedenlerle ve özellikle de edebiyatın ve basımın etkisiyle kültürde çok önemli bir yerde dursa bile, sözlü dile verilen öncelik, yazılı dile ikinci derecede ve simgesel bir işlev verir. J. Lyons dil ve yazı arasındaki ilişkiyi şöyle dile getirmektedir:

“Kimi zaman konuşmanın yazmadan daha eski olduğunun kanıtlanamayacağı söylenir. ... Altı ya da yedi bin yıldan daha eski tarihi olan hiçbir yazı sistemi bilmiyoruz. Öte yandan, konuşma yeteneği olmadan yaşayan ya da yaşamış olan insan topluluğu yoktur; yüzlerce dil günümüzde de misyonerlerce ya da dilbilimcilerce yazıya bağlanmadan önce bir yazı sistemiyle ilişkili değillerdi. Bu bakımdan konuşmanın insan toplumunun kökenine uzandığını düşünmek insana uygun gelebilir” (akt. Kıran, 1996: 129).

Kısaca, konuşma dili, yazılı dilden önce gelmektedir. Başka bir deyişle, dilin birincil anlatım tözü sestir. Yazı aslında, bir dilin sözcük ve tümcelerini olağan biçimde gerçekleştirdikleri tözden biçim tözüne (kağıt ya da taş vb. üzerinde görünen sembollere) dönüştürmenin bir yoludur.

Saussure, her tür sözel iletişimin öncelikle konuşma temeline dayandığını hatırlatmış, modern araştırmacıların bile inatla yazı dilini temel dil sayma eğilimine işaret etmiştir. Ong, Saussure'un bu bakışındaki önemli bir eksikliğe işaret eder: Saussure için yazı, düşüncenin sözel anlatımını değiştiren bir yöntem değil, konuşmayı tamamlayıcı bir parçadan ibarettir. Oysa Ong, modern dilbilimcilerin konuşmayı oluşturan seslere önem vermelerine rağmen, çok yakın zamanlara kadar yazının girmediği birincil sözlü kültürler ile yazılı kültür arasındaki ayrımlara yeterince değinmediklerini belirtmektedir (Ong, .2003: 17-18). Bu tespit, özellikle antropoloji gibi disiplinleri yakından ilgilendirmektedir. Çünkü, dilin sözlü niteliğinin tespitinden öte, yazının sözü dönüştürücü etkisi ve kültüre etkileri, burada öne çıkartılmaktadır.

Antropoloji alanında, yazıyla hiç tanışmamış birincil sözlü kültürler ile yazılı kültürler ve bu kültürlerin anlatım ve düşünsel dinamiklerinin karşılaştırılması ilgi çekici bir açılım sunabilir. Antropolog Jack Goody, *Yaban Aklın Evcilleştirilmesi*'nde (2001) düşünsel ve toplumsal yapıların yazıyla uğradığı değişimleri, antropolojinin mirası içinden, ayrıntılı bir biçimde çözümlemektedir. Goody, antropolojinin temel kavramlarını sözlü ve yazılı kültürler terimleriyle tekrar gözden geçirmiştir. Büyüden bilime veya mantık öncesinden aşama aşama akılcı bilince geçiş gibi, antropolojinin temel önemdeki argümanlarını, daha kısa ve öz bir biçimde, sözlü kültürden çeşitli

yazılı kültür düzeylerine geçiş olarak nitelendirmiştir. Batı ve diğerkltrler arasındaki görüş ve düşünce farkı, yazıyı tamamen içselleştirmiş bilinçle aşağı yukarı sözlü bilinç düzeyini koruyan bilinç arasındaki farka indirgenebilir. İletişim ve medya alanında alışan Mc Luhan da “Tipografik İnsanın Oluşumu” alt başlığını taşıyan *Gutenberg Galaksisi* (1999) isimli kitabında, işitme-görme/imaj-konuşma karşıtlığı yerine sözlü kültür-yazılı kültür karşıtlığından türetilmiş basılı kültür-elektronik kültür karşıtlığını kullanır.

Birinci Bölümde de belirtildiğı gibi, yazı ve matbaa kavramlarının varlığını bile bilmeyen, iletişimin yalnızca konuşma dilinden oluştuğı kültürler “birincil sözlü kültürler” olarak adlandırılabilir (Ong, 2003). Bu durumda, günümüz ileri teknolojiyle yaşantımıza giren telefon, radyo, televizyon vb. elektronik araçların sözlü niteliklerinden kaynaklanan, üretilmelerinin ve işlevlerinin yazılı metinle ilişki içerisinde olduğı kültürleri de “ikincil sözlü kültürler” şeklinde isimlendirebiliriz. Birer söz teknolojisi olan yazı, matbaa ve bilgisayar, insanlığın ortak bilincine yeni olanaklar sunarak düşünme ve anlatım biçimlerini eşitlemiş ve zihniyet farklılıkları yaratmıştır diyebiliriz.

Bununla birlikte, yazının sağıladığı bütün yeni olanaklara rağmen, seslendirilen söz hala, yazılı toplumlarda bile varlığını korumaktadır. Sözlü

kültür yazılı kültürün içinde varlığını sürdürmektedir. Bir yazılı metnin kendini ortaya koyabilmesi için, dolaylı veya dolaysız olarak, dilin doğal ortamı olan ses dünyasıyla bağlantı kurması gerekir. Bir metni okumak onu sese dönüştürmektir. Bu işlem yüksek sesle de, mırıldanarak da, içinden geçirerek de olabilir. Yazı, sözlü nitelikten bağını koparmaz (Manguel, 2001: 20). Sözlü anlatım, yazısız da varolur ve her sözlü dil yazılı değildir; ancak yazı, sözlü anlatım olmaksızın hiçbir zaman varolamaz.

Öte yandan burada bir parantez açmak gerekirse, söz ve yazı karşılaştırması yaparak sözlü kültürü sadece yazının olmadığı bir kültür olarak niteleyen yaklaşımlar, yüzlerini Batı-dışı olarak nitelendirilen toplumlara çevirmişlerdir. Sözlü kültürün tanımlanmasında karşılaşılan sorunlardan biri de sözlü gelenek kavramı etrafında şekillenir. Yazılı kültürün yaygınlaşmasına ve kapitalist üretim tarzının yerleşiklik kazanmasına rağmen özellikle Batı'da, sözlü anlatım tarzları ritüellerine daha sıkı bağlanarak kendilerini 19. yüzyıla taşımış ve bu yüzyıl içinde popüler kültürün temellerini oluşturmuşlardır. Peter Burke, sözlü geleneklerin devamlılığı ile yazılı kültür arasındaki bu gerilimlere dikkat çekmektedir (akt. Köker, 2005: 14).

2. Sözlü Kültürün Bazı Dinamikleri

İnsanların okuma-yazma ile hiçbir temasının olmaması, okuryazar toplumlar için anlaşılması güç bir durumdur. Barry Sanders, birincil sözlü kültür dünyasının okuryazarların aklını karıştırmasına şaşmamak gerektiğini belirtir ve ekler: “Okuryazar olmayanların nasıl düşündüklerini anlamak ya da gerçekte dünyayı nasıl algıladıklarını kestirmek hemen hemen olanaksız – bu biraz da insanın okuma-yazma öğrenmeden önceki yaşamını anımsamaya çalışmasına benziyor”(Sanders, 1999: 14) demektedir. Oysa sözlü kültürün algılayış çerçevesine girmeye çalışmak çok önemlidir, çünkü yazılı kültür, sözlü kültürle ilişkisi keşfedilmeden tam olarak anlaşılamaz.

J. Goody ve I. Watt, kültürel mirasın kuşaktan kuşağa aktarımında en önemli ögenin, toplumsal yaşantının en dolaysız ve kapsamlı anlatımı olan dil olduğunu söylemektedirler (Goody ve Watt, 2005: 124). Toplum, kültür mirasını aktarırken öncelikle doğal kaynakları ve maddi araçlarını iletir; ikinci olarak da standartlaşmış davranış biçimlerini iletir. Ancak, insan kültürünün en önemli unsurları, sözcükler aracılığıyla aktarılır ve bu unsurlar sadece görenekleri değil, aynı zamanda uzam ve zaman fikirlerini, hedefleri, tutkuları yani, özgül anlam ve tutumlar alanının tümünü içerir (Goody ve Watt, 2005: 125). Kültürün sözlü unsurlarının bu ağızdan ağza ve yüz yüze iletimi, birbirine kilitlenen söyleşmeler zinciri olarak düşünülebilir. Böylece, tüm inanç ve değerler, tüm bilgi biçimleri bireyler arasında iletilir.

Goody ve Watt, sözlü iletişimin içkin doğasının, kültürel dağarcığın hem içeriğini hem de iletimini derinden etkilediğini savunmaktadırlar (Goody ve Watt, 2005: 125): Sözlü kültürde ilişki dolayımıdır, yani, sözlük tanımlarına ya da okuryazar toplumların tarihsel birikimlerine dayanmaz. Tersine her bir sözcüğün anlamı somut olaylara ve durumlara göre onaylanır.

Ong sözlü kültürün düşünme ve anlatım biçimlerine ilişkin dinamiklerini kısaca şöyle açıklar: Sözlü kültür tekrara dayanır, çünkü yazılı kayıt imkânından yoksun olan sözlü kültürde bilginin kaybolmaması için sürekli tekrara yönelik biçimlerin geliştirilmesi gerekir. Kazanılan bilginin, birleştirme, tekrar ve kalıplaştırma yoluyla kuşaklar arası aktarımına çalışılır. Bu amaçla belleği güçlendiren çeşitli kalıplar oluşturulur: ritim, atasözleri, deyimler, deyişler gibi kalıplar oluşturulmuştur. Sözlü kültür, çözümleme ve eleştiri tekniklerine de çoğunlukla kapalıdır; tekrara dayalı anlatılarını kolay kolay değiştirmez. Konuşmayla pratiğe dökülen sözlü kültür yalnızca insani etkileşimin bir biçimi değil aynı zamanda bilginin de kendisidir. Düşünme ve anlatım biçimleri, duygudaşlık ve katılıma dayanır. Anlatılar bağlamları içinde anlam kazanır (Ong, 2003: 53 vd.). Ong, sözlü kültürde, konuşmanın merkezde olduğunu, retorik sanatların kullanıldığını, soruların ve yanıtların birleştirdiği insanların topluluğa ait olma bilinçlerinin yükseldiğini vurgular.

Sözlü kültürdeki bu duygudaşlık durumunu Sanders (1999: 14) masalcı ile kabile ya da topluluk ilişkisinde betimlemektedir: Masalcı, öykülerin bütün sistem boyunca dolaşmasını sağlar. Öyküler, insanlara kim olduklarını, inandıkları şeyleri hatırlatır ve topluluk üyelerini birbirine bağlar. Masalcı öykülerin ağında her şeyi yakalar: tarih, gerçek, zaman, felsefe, ahlak, sevgi... Walter Benjamin, sözlü kültürdeki öykü anlatımını, “Gerçek yaşamın dokusu içine yedirilmiş nasihatler bilgeliğe dönüşür” sözleriyle açıklamaktadır (Benjamin, 1995: 94). Sözlü kültürlerin hikaye anlatıcısı, modern yazılı kültürlerin yitirdikleri bir kavram olan bilge insan konumundadırlar.

Sözlü gelenekler XIX. yüzyılın başına dek varlıklarını güçlü bir biçimde sürdürmüşlerdir. Köker (2005: 17), modern dünyada sözlü kültürlerin kendini devam ettirme yeteneğinin altını çizmektedir: Yazı bu gelenekleri daraltmamış, sözlü hitabetin ilkelerini ve konuşmanın nasıl ve niçin istenilen etkiyi yaratabileceğini gösteren, birbirini izleyen zincirleme bir kurallar bütünü yaratacak şekilde düzenleyerek, sözlü kültürün gelişmesini sağlamıştır. Ong da, birincil ve ikincil olarak tanımladığı sözlü kültürlerin ortak özelliklerini şu şekilde ifade etmektedir: “Katılımcı gizemi, topluluk duygusunu geliştirmesi, yaşanan ana odaklanması, hatta sözlü kültür kalıplarını kullanmasıyla ikinci sözlü kültür birinci olana benzemektedir”

(Ong, 2003, 161). Ancak, ikincil sözlü kültür, amaçlı, bilinçli ve programlıdır. Temellerini yazı ve matbaa oluşturur.

3. Sözlü Kültür, Hatırlama ve Kültürel Bellek

Sözlü kültür ve kültürel bellek konusuna, çalışmanın Giriş kısmında değinilen temel bir antropolojik tartışma olan “soğuk” ve “sıcak” toplumlar ayrımını açmaya çalışarak başlayabiliriz. L vi-Strauss’a göre soğuk toplumlar, “dengelerini ve sürekliliğini etkileyebilecek tarihi etkenleri kendi kurdukları kurumlar sayesinde adeta otomatik olarak etkisiz kılmayı” hedefleyenlerdir (L vi-Strauss, 1996: 275). L vi-Strauss, soğuk toplumlar için, “kendilerini, tarihin zorlaması ile yapılarında ortaya çıkabilecek herhangi bir değişikliğe karşı korumak amacıyla büyük direniş gösterecek özel bir bilgeliği edinmiş ya da korumu  gibi g r n rl r” demektedir. “Sıcak” toplumlar ise “değişime duyulan aşırı ihtiyaç” ile belirlenirler ve tarihlerini gelişmelerinin motoru haline gelmesi için i selle tirmi lerdir (L vi-Strauss, 1996: 275). L vi-Strauss, “soğuk” kavramı ile tarihsizlik gibi bir eksikliği değil, aksine özel bir “bilgelik”, özel “kurumları içeren” olumlu bir çaba kastetmektedir. Soğuk, kültürün sıfır noktası değildir, onun öncelikle yaratılması gerekir (Assmann, 2001: 71). L vi-Strauss’un farklı toplumlarda insan düşüncesi üzerine yaptığı   z ml melerin temelinde yer alan iki kavramı olan “sıcak toplum” ve “soğuk toplum” kavramları “ilkel” ve

“gelişkin,” “yaban” ve “evcil” düşünüş arasındaki ayrımı oluşturan unsurları irdelemektedir ve temelde sözlü ve yazılı kültür ayrımına denk düşmektedir.

Lêvi-Strauss’dan hareket edip, Goody’i (2001) izleyerek sözlü ve yazılı kültür kavram çifti bugün, soğuk ve sıcak kavram çifti yerine kullanılabilir. Böylelikle, “ilkel” ve “medeni,” “basit” ve “karmaşık” gibi kavram çiftlerinin yerine, daha anlamlı olabilecek bir ifade biçimiyle, “sözlü kültür” ve “yazılı kültür” kavram çiftini kullanabiliriz. Bu kavram çifti, yerlerine ikame edilen diğer kavram çiftleri gibi, bir taraftan toplumların bellek, tarih ve kültürle girdikleri özgün ilişkiyi anlamamıza ve açıklamamıza yardım ederken, diğer taraftan da, mümkün olduğunca az “değer” yüklüdürler denilebilir.

Soğuk toplum yerine ikame edebileceğimiz sözlü kültürün, bellekle ilişkisi çerçevesinde, en önemli hatırlama etkinliklerinden biri, ezberdir. Yazılı kültürlerde ezber genellikle bir metinle ya da başka kayıt araçlarıyla yapılır. Yazılı kültür içinde ezber yapan kişi gerektiğinde dönüp, ezberini metinden denetleyebilir. Oysa ses kaydının ya da yazının olmadığı kültürlerde bir bellek aracı olarak ezber, başlı başına farklı bir sorundur. Bu konuyla ilgili olarak 20. yüzyıl ozanlarıyla yapılan çalışmalar ilginç sonuçlar vermiştir. Bu çalışmalara dayanarak bugün halk ozanlarının şarkıları nasıl öğrendiklerini biliyoruz. Porry ve Lord tarafından, Homeros ve Balkan

öyküleri üzerine yapılan önemli bir çalışmada şu nokta vurgulanmaktadır: “Sözü kullanan ozan, şarkılarını sözlü olarak ezberler, onları sözle besteler ve diğerlerine sözlü olarak aktarır” (akt. Goody, 2001:37).

Goody ve Ong, Yugoslav halk ozanlarının ezberini Lord’u izleyerek şu şekilde açıklamaktadırlar (Goody, 2001: 37; Ong, 2003: 77-79): Halk ozanlarının ezberi, şaşılacak derece güçlü olabilir, ancak metin ezberine benzemez. Okuryazarların şaşıarak öğrendikleri gibi, ozan tek bir kez dinlediği öykü veya şarkıyı aktarmadan önce çoğu kez bir-iki gün beklemeyi tercih eder. Metin ezberinde tekrar ertelenirse, hafızanın gücü genellikle azalır. Halk ozanı ise metin ya da metinsel bir çerçeveye ilgilenmez. Dinlemiş olduğu öykünün kendi öykü konu ve kalıp dağarcığına sinmesi, öyküyle yakınlık kurması için zaman gereklidir. Şarkıyı anımsayıp tekrar söylerken ozan şarkının dize ölçüsünü öbür ozanın anlatı biçiminden okuryazar kültürü anlamında ezberlemiş olamaz; çünkü dinlemiş olduğu şarkıyı kendi diline aktarmak için derin derin düşünürken şarkının ilk şekli bir daha geri gelmemek üzere yok olmuştur. Ozanın belleğindeki değişmeyen malzeme, bütün öykülerin farklı bir yapıyla çıkmasını sağlayan, yüzer bir konu ve kalıp hazinesidir.

Lord’un en şaşırtıcı bulgularından biri de, ozanların şarkıları “20 yıl sonra bile” “kelimesi kelimesine” anımsadıklarını iddia etmeleridir. Ancak aynı olduğu iddia edilen birkaç söyleniş karşılaştırılınca bunların hiçte aynı

olmadıkları görülmüştür (Ong, 2003: 78). Goody, bu duruma örnek olarak Kuzey Gana'daki LoDagaalılar'ın Bagre mitini örnek vermektedir. Goody, yazı öncesi kültürlerdeki sözel iletişimin özelliklerinden birinin, bireysel başarıyı gizlemek ve onu aktarılan gelenek yığınının bir parçası haline getirmek olduğunu belirtmektedir. Uzunca bir yapıt olan Bagre, insanın tanrıyla ve yaban varlıklarla ilişkisini anlatır ve Bagre töreni sırasında söylenir. Tören sırasında insanlar şiiri dinlemeye teşvik edilir ve bu işi en iyi yapana ödül verilir. Goody şöyle der:

“... bazen LoDagaalılar sanki mitin tek bir doğru türü varmış gibi konuşuyorlarsa da, aslında durum hiç de öyle değildir. Şiirin kendisi insanları, diğer gösterilerden kendine bir takım unsurlar katmaya teşvik eder. Gösteri boyunca devamlı yeni unsurlar eklenir; bu birbiri ardına kaydedilmiş değişkeleri dinlediğimizde gayet açık gözlenebilir...” (Goody, 2001: 37)

Bu sürekli ve anonim yapıtlı yaratım süreci sözlü kültür içerisindeki mitleri bir yazarın eseri gibi incelememizi imkansız kılar: Goody (2001: 39), “Bagre'nin 1970'de kaydedilen yeni değişkelerine yönelik kısa bir inceleme göstermektedir ki, 1951'de not edilen, yayımlanmış değişkelerindeki temel olarak görülen unsurlar burada yok olmuştur” demektedir. Dolayısıyla sözlü kültür içerisinde ezber dendiği zaman, kelimesi kelimesine bir metin ezberi ya da kaydından çok, temel olarak, belirli konu ve kalıp hazinelerinden oluşan öykü değişkeleri anlaşılmalıdır denebilir. Sözlü kültür, şimdi

söylenenlerin elli yıl önce söylenenlerle çeliştiğini kabul etmez, çünkü şimdiki görüşlerini kontrol edebilecekleri yazılı kayıt mevcut değildir. Böylelikle söylen ve tarih birbirinin içine geçer. Goody ve Watt'ın (2005: 132) da belirttiği gibi, kültürel bellekte çağdaş bir önemi olmayan unsurlar unutulur ya da dönüşür. Bireyler kendi belleklerini ve söz dağarlarını oluştururken, kimi öykülerde ısrar edilmiş, kimilerinin ise değişmiş ya da yerlerine başkalarının koyulmuş olduğunun farkında değildirler.

Buraya bir not düşmek gerekirse, Goody'nin değerlendirmelerinin aksine, son yıllarda yapılan araştırmaların sözlü kültürlerde kelimesi kelimesine ezbere örnekler verdiği, dolayısıyla kelimesi kelimesine ezberin sözlü kültürde de mümkün olduğu iddia edilmektedir. Joel Sherzer, Panama kıyısı açıklarında yaşayan Kuna halkının bazı dini ayinlerinden örnekler vermekte ve 1970 yılında kaydettiği bir dua kalıbını 1979'da Kunalara geri dönünce, aynı kişi tarafından sırf kelimesi kelimesine değil, aynı ses birimiyle tekrar ettiğine tanık olduğunu bildirmektedir (akt.: Ong, 2003: 81). Bu kalıpların ne derece yaygın olduğunu ya da ne kadar zamandır tekrarlandığını bilmesek de bu tanıklık, sözlü kültürde bir bellek aracı olarak ezberin yapısı ve işleyişi konusunda kesin bir sonuca varmanın güçlüklerine işaret etmektedir.

Sözlü kültür, yazı gibi bellek araçlarına sahip olmasa da, belleğe yardımcı olacak farklı araçlara sahiptir. Bunlardan en önemlilerini, ezberle de ilişki içerisinde, müzik, ritim ve bedensel hareketler şeklinde sıralayabiliriz. Bu bakımdan Peabody'nin tespitleri anlamlıdır: "Dünyanın dört bucağında ve her devirde geleneksel sözlü sanat el uğraşısıyla bağlantılıdır. Avustralya ve başka ülkelerin yerlileri, şarkı söylerken iplerle şekiller çizer, başkaları bir dizi boncukla oynar. Halk ozanları da genellikle yaylı çalgı veya davul eşliğinde efsaneleri, destanları anlatırlar" (akt.: Ong, 2003: 81). Bu örneklerle el kol hareketlerini, dansları veya öne arkaya sallanma gibi bedensel hareketleri de ekleyebiliriz.

Bu noktada, sözlü kültürde, sözü belleğe kaydetme aracı olarak ezberin dışında, bir bellek, hatırlama ve kayıt aracı olarak ritüellerden söz edebiliriz. Sözel yineleme Paul Connerton'un "yeniden canlandırma retoriği" dediği şey olarak oluştuğunda, öteki yinelemelerden farklılaşır. Geçmiş, onu temsil eden sözcüklerle ve imgelerle yeniden sunarak koruruz. Anma törenleri bu pratiğin önde gelen örneğini oluşturmaktadır. Connerton, söz konusu törenlerin, geçmiş, geçmişin olaylarının temsil edici bir resmini çizerek kafamızda tutmaya yaradıklarını belirtmektedir (Connerton, 1999: 113). Bunlar geçmişin, bir başka ifade ile topluluğun kültürel belleğinin yeniden canlandırılmasıdır; sıradan durumlarda, anımsama, sahnenin ya da durumun bir taklidinin, temsili giysileri içinde geri dönüşleridir. Bu

canlandırmalar şarkılara, mitlere ve bunlardan ayrı olarak da bedensel davranışlara dayanır. Bedensel davranışlar, söz ve imgelere başvurmadan da belleği taşıyabilir ve koruyabilir.

Connerton'un örneğinde, Colorado'nun Yuma Yerlileri arasında oyuncular, atalarını temsil eden ve bu yolla kendilerini atalarıyla özdeşleştiren masklar takarak, atalarının kahramanlık eylemlerini ve jestlerini taklit ederler. Başlangıçta yer alan yaratma döneminden gelen ataların törendeki "aktif" varlıkları, büyü ile çağrılmaları ile sağlanır. Törenlere istenen etkiyi ancak onların verebilecekleri düşünülür (Connerton, 1999: 108).

Aynı konuya bir diğer örnek E. Canetti'den verilebilir: Uganda krallığında, ölen kralın ruhunun varlığını, uyrukları arasında temsili bir biçimde sürdürmesinin yolu bulunmuştur. Kralın ölümünden sonra *mandura* denen bir medyum aday gösterilir ve kralın ruhu onun içine girer; bu medyum, yalnızca ölen kralın tam bir benzeri görünümüne girmekle kalmaz, aynı zamanda onun konuşmasını ve jestlerini de taklit eder. *Mandura*'nın ölmesi durumunda aynı makama başka bir temsilci geçer ve kralın ruhu hiçbir zaman temsilcisz kalmaz (Canetti, 1998: 313-314).

Connerton (1999: 109), mask takmanın görülmeyen bir dünyanın varlıklarıyla ilişki kurmak olduğunu söylemektedir. Böyle bir doğrudan ilişkide, aktörün bireysel varlığı ile temsil ettiği ruhun bireysel varlığı tektir.

Aktörler, mask taktıkları ve yüzlerini kapattıkları sürece ölümlerin temsilcileri olmakla kalmazlar, bu maskların portrelerini çizdiği ataları da olurlar.

Ritüellerle hatırlama ve geçmişini temsil etme, yazılı kültür içerisinde sözlü kültürün ve onun çeşitli dinamiklerinin kendini devam ettirmesi olarak da karşımıza çıkar. Connerton'un bu konuda verdiği örnek Şiiilerin Muharrem törenleridir. Muharrem törenleri soyu peygamber ailesine dayanan Hüseyin'in ve takipçilerinin, 680 yılında Kerbela ovasında saldırıya uğrayıp öldürüldükleri günü yeniden canlandırır.¹⁵ Şiiler bu olayın yıldönümünü Muharrem ayının onuncu (Aşure) gününde yaparlar. Hüseyin'in başına gelenleri, temsili yoldan yeniden canlandırarak yas tutarlar. Bu ayın ilk dokuz gününde törene katılanlar siyah ya da gri giyinirler; büyük üzüntünün işareti olarak toplanırlar. Oluşan gruplar kendilerini kılıçlarla, zincirlerle yaralayarak ve yas tutarak sokaklarda dolaşırlar. Kendilerine verdikleri acı ile temsili olarak Hüseyin'in acısını ortaya dökerler (Connerton, 1999: 110).

Toplulukların anımsayışları güncel olanın ve gündelik alışkanlıkların geri çekildiği tören alanlarında ortaya çıkar. Kolektif anımsayışın bu düzleminde, temel yapılarla, ilksel süreçlerle, evrensel öğelerle özdeşleşme gerçekleşir. Tören alanları, doğuş anlarının bozulmadan kalmış olduğu varsayılan yinelemelerle yeniden beden bulduğu yerlerdir. Böylesi anlar

¹⁵ Bu örnek Canetti'de (1998) de ele alınmaktadır.

bireyselliğin ortadan kalktığı, bireyin totalite içinde çözüldüğü anlardır. Bu ritüellerde anımsanan şey toplumun ortak belleğidir. Geçmiş ya da geçmişin bir imgesi bugünde bir anlam kazanmaktadır. Connerton'un örneklerinden hareketle söylemek gerekirse, özellikle anma törenleri birer hatırlama pratikleridirler: Kültürel belleğin ortaya çıktığı, kaydedildiği, aktarıldığı ve toplulukça paylaşıldığı pratikler olarak karşımıza çıkmaktadırlar.

YAZISIZ kültürlerde kültürel bellek metin dışı pratiklere bağlıdır. Danslar, oyunlar, giysiler, dövmeler, takılar ve benzeri şeyler son derece yoğun olarak grubun kendini canlandırmasının törensel biçimlerine dahil olurlar. Topluluklar, koruyuculuğunu şamanlar gibi uzmanların üstlendiği kültürel belleğe, ritüelde hazır bulunarak katılırlar. Ritüeller, bayramlar ve şenlikler, düzenli tekrarlarıyla kimliği koruyan bilginin iletilmesi ve böylece kültürel kimliğin yeniden üretilmesini üstlenirler. Bu büyük buluşmalarda topluluk kozmik dünyaya, yaratılma dönemine, ataların zamanına doğru genişler. Ritüeller ve efsaneler gerçeğin anlamını açıklarlar. Onlara saygı gösterilmesi, korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması dünyanın düzenini ve aynı zamanda grubun kimliğini oluşturup korur.

Bu noktada, bir bellek aracı olarak sözlü kültür içerisinde geniş yer bulan, ama yazılı kültürde de çeşitli şekillerde yer alan "hatırlama mekanları"ndan da söz etmek gerekmektedir. Assmann (2001: 63), mekanın

hatırlamada, belleği pekiştirmede başrole sahip olduğunu belirtmektedir. Hatırlama mekanları yalnızca sözlü kültürün değil aynı zamanda yazılı kültürün de kültürel belleğinde önemli bir rol oynar. Mimari yapıların ötesinde bütün bir coğrafya bile kültürel belleğin bir aracı olarak kullanılabilir. Bunun en etkileyici örneği Avustralya yerlileri Aborijinler'in *totem mekanları*dır. Yerliler, önemli bayramlarda, kökenlerinin, atalarının ruhlarına ilişkin anıların bulunduğu belli yerlere giderek grup kimliklerini bir kez daha garantiye alırlar (Assmann, 2001: 63). Kentlerdeki kimliğin sembollerinin yer aldığı tören caddeleri de bu işlevi görmektedir. Assmann bu mekanların kültürel belleğin "topografik metinleri" olduklarını belirtmektedir.

Aynı durum, güncel bir örnek olarak, Kutsal Topraklar-Filistin örneğinde de kendini açığa vurmaktadır. Bir coğrafi mekan, taşı ve toprağıyla, üzerindeki tepeler, kayalar ve binalarıyla bütün olarak toplulukların belleğinde bir metin haline bürünmüş, kültürlerinin ve varlıklarının temel göstereni haline gelmiştir. Yahudilerin "vaat edilmiş toprakları" ve Filistinli Arapların vatanları olan Kudüs ve çevresi, topluluklarının belleğini oluşturan temel değişkenlerden biri haline gelmiştir. Kültürel belleği kurmak ve iletmek için dil mükemmel bir semboller sistemi sunarken, bu topografik metin, dil dışı bir alanda kültürel bellekle birleşmiş, ortak bir kimliği ve tarihi oluşturmada, anlamlılık ve

sürekliliğini sağlamada, istikrarsızlığa karşı entegrasyonu öne çıkarmada işlevsel bir açılım sunmuştur. Kültürel bellek, görünürdeki ifadesini, tabii ki başka şeylerle de birlikte, bu dev mekanlarda bulmuştur.

Bu bölümde, sözlü kültürün temel dinamiklerini ve kültürel bellekle girdiği ilişkiyi kısaca ve belli başlı yönleriyle açıklamaya ve tartışmaya çalıştım. Sözlü kültür, kalıcı yazılı kayıtlar olmaksızın kültürel bellekle girdiği ilişkide, ezber, müzik, ritm, ritüel, bedensel hareketler ve topografik metinlerle geçmişi, bugünü ve geleceği birbirine bağlamıştır diyebiliriz. Ama insan, tarih-öncesinden başlayarak kendisini grafik biçimlerle de dile getirmeye başlamıştır. Eski Yakındoğu'daki kent devriminin bir icadıyla, yani yazıyla birlikteyse kültürel belleğin tüm yapısının dönüşüme uğradığı söylenebilir. Potansiyel olarak insan etkileşimi, şimdi artık söyleşiyle sınırlı değildi. İzleyen Bölüm'ün konusunu oluşturan ve bizim, sözlü geleneği de arkasına almış olan okur-yazar kültürümüzde ise yazı, başlı başına bir problem olarak düşünülebilir.

Üçüncü Bölüm

Yazılı Kültür

1. Sözün Uçucu Dünyasından Yazının Mekansallığına

Bu çalışmada temel hatlarıyla ortaya koyulmaya çalışılan sözlü kültürlerin dinamiklerini anlamak, yazının sözlü kültüre göre yeni dünyasını, okuryazar insanlara ne ifade ettiğini anlamamızı sağlar; çünkü yazıya sahip kültürlerin düşünsel ve toplumsal süreçleri, yazıdan derinden etkilenmektedir.

Yazılı dilin gücünü ve sözlü kültür insanına nasıl tuhaf bir şey olarak görüldüğünü anlatan bir Kızılderili öyküsü vardır. Eco'nun anlattığı öyküde Kızılderililer, insanların kitaplarla konuştuğunu gördüğünde şaşırılmışlar ve bir kağıdın konuşabileceğine bir türlü inanmak istememişlerdir:

Efendisi bir Kızılderili köleyi bir sepet incir ve bir mektupla yola koymuş, köle yolda incirlerin çoğunu yemiş, kalanını gönderildiği kişiye götürmüştü; bu kişi mektubu okuyup, sözü edilen sayıda inciri bulamayınca, köleyi mektupta söyleneni anlatarak incirleri yemekle suçlamış. Ancak Kızılderili (bu kanıta rağmen) kendinden emin, gerçeği inkar edip, sahte ve yalancı bir tanık olduğunu ileri sürdüğü mektuba lanet okumuş.

Bu olaydan sonra, benzeri bir sepet ve teslim edilecek incirlerin sayısını belirten mektupla yeniden gönderildiğinde, köle daha önceki tutumuna uygun olarak, gene incirlerin çoğunu yemiştir; ancak incirlere elini sürmeden önce (daha sonraki tüm suçlamaları önlemek amacıyla) mektubu alıp, büyük bir taşın altına saklamış, "mektup incirleri yediğimi görmezse, benden asla

söz edemez” diye düşünmüş; ancak şimdi öncekinden daha ağır bir suçlamayla karşılaşınca, suçunu itiraf etmiş, kağıdın kutsallığına duyduğu hayranlığı dile getirmiş ve gelecekte kendisine verilen her işi sadakatle yerine getireceğine söz vermiş (Eco, 1996: 50-51).

Bu örnekte de görüldüğü gibi, yazı dili, konuşma dilinin kalıcı olması yönündeki bir çabadır ve sözlü kültürler ile yazılı kültürler arasında derin bir fark oluşturmaktadır. Sözcükler gözle görünür nesneleri belirtse de, yazı olmadığı sürece kendilerinin görsel bir varlığı olamaz. Ancak yazılı dilde durum değişir: Her türlü yazılı belgeler unutilan, anımsanmak istenen bir kavramı ya da düşünceyi sağlar.

Birinci Bölümde, karmaşık hesap kayıtlarını tutma gereksiniminden yazının doğduğu belirtilmişti. Yazı, Mezopotamya’da günlük iletişim bağlamında ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Uruk kentinin tapınağının bulunduğu yerde keşfedilen M.Ö. 4000’lere tarihlenen ilk kil tabletlerin üzerindeki yazılar bu şekilde açıklanmaktadır. Bu Uruk tabletleri, tahıl çuvalları ve büyükbaş hayvan listelerinden oluşup tapınağın bir çeşit muhasebesini sunmaktadırlar. Dolayısıyla ilk yazılı göstergeler ziraat hesaplarından oluşmaktadır. Uzmanlara göre daha çok belleğe yardımcı olmak üzere kullanılan bu yazının ilk kayıtları basitleştirilmiş resimlerdir. Bunların her biri bir nesneye ya da varlığa karşılık gelen piktogramlardır

(resimyazılar). Bir çok piktogram bir araya gelince bir düşünce ifade edebileceği için bunlara ideogram da denmektedir. M.Ö. 2900'lerde piktogramlar ortadan kalkmış ve bunun yerine Sümerlerin çiviyazısı geçmiştir. Bunların arasında ilk sözlük ya da alıştırma işlevi gören listeler bulunmuştur. Kil tabletlerdeki göstergeler nesneleri ya da varlıkları ifade etmekten konuşulan dilin sözcüklerine gönderme yapmaya başladığında kesin bir ilerleme kaydedilmiştir. Artık yalnızca bir tür muhasebe kayıtları değil, hukuk yasaları ve mitlerin de kaydı tutulmaya başlanmıştır (Jean, 2004: 12-20).

Muhasebe işlemleri için kullanılan yazı, Mezopotamyalılar için önce sözlü kültürde anlatılar oluşturmanın yerine geçecek bir hafıza yardımcısı, sonra da konuşma dilinin izlerini koruma yöntemi, hatta iletişim kurmanın, düşünmenin ve ifade etmenin farklı bir aracı olmuştur. Çivi yazısı ayrıca, ilahilerin, duaların ve edebiyat ürünlerinin yazıya geçirilmesine olanak sağlamıştır.

Yazının bulunmasından binlerce yıl öncesinden insanlar resimler çizerek (daha doğru bir ifadeyle "resim-yazı"lar çizerek) kayıt yolları ve bellek yardımcıları kullanmaktaydılar: Çubuklar, taş dizileri, İnkaların bir çomağa ip bağlayıp bu iplere başka ipler ekledikleri *quipu* yöntemi, Kızılderililerin kış sayma takvimleri vb. Ancak el yazısı sırf belleğe yardımcı olan bir araç değildir. Gerçek anlamda yazı olan el yazısı, resimle temsil

edilen nesnelerin görüntüsü ya da başka bir şey değil, birinin söylediği ya da söylediği düşünülen sözcenin, yani birbirini izleyen sözcüklerden oluşan tümceler bütünüdür. Ong (2003: 104), bunu şu şekilde açar: “Yazı konuşmaya sadece bir ek değildir. Konuşmayı sözlü-işitsel duyudan çıkarıp yeni bir duyu dünyasına, görmeğe bağladığı için hem konuşmayı hem de düşünme biçimini dönüştürür. Çomaklara çentik atmak ve belleğe yardımcı diğer yöntemler sonuçta yazıya varmışlardır, ancak hiçbirisi insan yaşantısını yazı gibi değiştirip kurmamıştır”. Alfabe ile birlikte yazılı kayıt alanında temel bir dönüşüm gerçekleşmiştir. P. Ricoeur alfabeyi şöyle tanımlamaktadır: “Alfabe, insan sesinin zaman açısından geçici niteliklerinin, çizilmiş işaretlerle sistemli bir biçimde mekanda kalıcı niteliklere, yani biçimleri, konumları, birbirlerine gerçek uzaklıkları düzenleri ve çizgisel düzenlenişleriyle asıllarının yerine konabilir işaretlere dönüştürülmesiyle doğan pratiktir” (akt.: Connerton, 1999: 117). Öteki yazı sistemleri olan piktogram, hiyeroglif ve ideogram, alfabeye aynı karakteristik özelliği taşır; ancak mekansal kodlama yöntemleri, anlamların doğrudan çizgiye dökülmesine bağlılıklarından daha kurtulamadıkları için, eksiksiz olmaktan uzaktır.

Bir söz teknolojisi olan yazı, sözü mekana bağlar ve söze yeni olanaklar sunar. Yazının sözü uzaya/mekana bağlaması durumu dünya üzerindeki dillere bakılarak anlaşılabilir: Dünya üzerindeki diller konusunda

çeşitli savlar vardır. Bayrav (1998: 24 vd.), şimdiye kadar toplanan belgelere göre dünyadaki konuşma sistemlerinin sayısının 2500-3500 arasında olup, büyüklük bakımında çok farklı alanları kapsadıklarını söylemektedir. Bazıları çok dar bir çevrede konuşulur. İçlerinden ancak yirmi dokuzu on milyonluk ya da on milyonu aşan toplumların malıdır (Çince başta olmak üzere). Edebiyatı bulunan dillerin sayısı ise elliyi geçmez. Zengin bir edebiyat ve bol miktarda belge aranacak olursa bu sayı yarıya düşer. Daniel Netle ve Suzanne Romaine'nin *Kaybolan Sesler* (2002) isimli çalışmasında ise Süheylâ Bayrav'ın Tesniêr'den aktardığı sayının tam iki katı kadar konuşma sistemi bulunduğu belirtilmektedir: "Dilbilimciler, yeryüzünde bugün 5000-6700 kadar dil bulunduğunu hesaplıyor. Bunların en az yarısı, belki de daha çoğu gelecek yüzyılda ortadan kalkmış olacak" (Netle ve Romaine, 2002: 23). Bu fark nereden doğuyor? Buna iki tür cevap verilebilir. *Kaybolan Sesler* yeni bir çalışmadır, dolayısıyla bir çok yeni dil belirlenip tanımlanmış, yani bir çok yeni dilin farkına yeni varılmıştır. Diğer bir yanıtsa, bu süreçte dilbilimcilerin dille ilgili algılarında değişimler olmuştur. Yaşayan dillerin sayısı, o dilleri konuşan halkın yok olmasıyla, o dillerle ilgili kültürün egemen diller içinde kaybolmasıyla, o dilin kendine ait bir alfabesinin olmamasıyla kesin bir biçimde azalmaktadır. Günümüzde, yazıya aktarılmayan, yazılı dili olmayan diller yok olma süreci içerisinde (Kıran: 2004; Netle ve Romaine, 2002).

Yazma ve banda alma, konuşmayı uzayda konumlandırmayı içerir demiştik. Yazının, yazılı söz olduğu varsayılır ve ikisi birleştirilir. Oysa, dil başlangıçta yazılı değildir ve yazı da dilin konserve haline getirilmiş şekli değildir. Yazılı söz, sözü kulak düzeninden göz düzenine taşır. Bundan böyle artık o, uzayda/mekanda konumlandırılmıştır. Yazılı söz, sürekli tekrarlanan ve hep aynı olan sözdür; oysa bu durum sözlü kültürdeki sözün durumu için söz konusu değildir. Örneğin, konuşan bir kişiden söylediklerini tekrar etmesi ya da açıklaması istendiğinde farklı olacaktır. Fakat kaydetme ya da bir teybe kaydetme, yazmakla aynı şeydir: zamansal alandan uzaysal alana geçiş gerçekleşmiştir. Bu süreç tekrarlanamaz olandan sonsuz sayıda tekrarlanabilir olana doğru ilerler. Söz artık başka bir dünyaya dönüşmüştür.

Yazılı söz aracıdır ve yazı veya kayıt dünyasının böylesine belirsiz, çokanlamlı olmasının nedeni budur. Bununla birlikte söz bazı özelliklerini yazıda da korur: ardışıktır, her ne kadar uzaya nakşedilmiş olsa da okuyucuyu ya da dinleyiciyi, art ardalığından dolayı zamanı kabule zorlar. Cümle yine aynı şekilde inşa edilmektedir. Ancak yazılı sözü gözlerin, baştan sona takip etmesi ve zaman akışı içinde kavraması gerekir.

Söz yazıldığında bir soyut, güvenilir tartışma aracına dönüşür. Yazı, işitmeyi görmeyle değiştirir ve kişinin anlama tarzını bir metni anlamaya dönüştürür. J. Ellul, bu durumu şöyle açıklamaktadır: “Sözlerin ve ifadelerin

deşifre edilmesi bizi, canlılığını ve aracısızlığını kaybetmiş bulunan bir mesajı yeniden inşa etmeye götürür. O artık bir sürecin, kesinliği giderek artan bir yöntemle birlikte metinden bilgiye, bilgiden metne gidip gelen bir sürecin ürününe dönüşür” (Ellul, 2004: 75-76). Dil, böylece kaydedilmiş olana indirgenir. Sözlü kültürdeki gibi çok merkezli, akış halinde ve mitolojik olma özelliklerini büyük ölçüde yitirir. Bu anlamda, McLuhan, televizyon yoluyla mit dünyasına geri döndüğümüzden söz ederken haklıdır (McLuhan, 2001). Televizyon, yazıyı elimine ettiği ölçüde, yazının düşüncenin gelişimini sağlayan kesinliğini kaybetmesine yol açar.

Yazı ve matbaa kültürünün insanları aslı ses olan kelimeyi bir işaret olarak algılar. Kelimeleri işaret olarak görmemiz, tüm duyguları, hatta tüm insan yaşantısını görsel benzerlerine indirgememiz demektir. Bu eğilim yazı ve matbaa ile pekişmiş ve elektronik kültürde doruğuna ulaşmıştır. Okuma yazma bilmeyenler (sözlü insanlar) kelimeleri işaretler olarak, yani sessiz, görsel olgular olarak düşünmezler. Bu konudaki en ünlü örnek Homeros’un kelimeleri betimlerken “kanatlı kelimler” demesidir. Bir başka ifade ile “söz uçar, yazı kalır” (*verba volant, scripta manent*), yani, geçici, güçlü ve özgür; hep hareket halinde, ama apayrı bir gücü olan uçuşla insanı sıradan, hantal, ağır ve nesnel dünyadan uzaklaştıran, kurtaran kelimeler (Manguel, 2001: 64). Söz bu yolla, kitabın sayfalarından kopup dinleyiciye doğru akarak geçerli ve canlı hale gelir. İnsanların *verba volant* (söz uçar)’i eleştirel, *scripta manent*

(yazı kalır)'i pozitif bir şey olarak gördüklerinde içine düştükleri hata trajiktir. Tam da yazılı sözler varlıklarını sürdürdükleri ve ayakta kaldıkları içindir ki onlar bir anonim işaretten başka bir şey değildirler. Uçup gitmelerinden dolayı, konuşulan sözler canlıdırlar ve anlamla doludurlar. Yazılı söz sadece, sargıları bir gün çıkarılıp atılacak mumya değil, tekrar hayat verilmesi gereken mumyadır. Mesajı yalnızca söz aktarır. Yazılı söz kaynağından alınmalı ve ona yeniden hayat verilmelidir.

Bu açıklamalardan da anlaşılabilceğı gibi seslendirilen söz halen yerini korumaktadır. Bir yazılı metnin meramını anlatabilmesi için bir şekilde seslendirilmesi gerekir (Ong, 2003: 20). Diğer taraftan yazı en önemli kayıt ve bellek aracıdır. Ses yalnızca söylenirken, dolayısıyla yok olurken vardır. Aksine yazı ya da alfabe, kelimeyi bir nesneye dönüştürür ve sabitler. Yazı, kelimeleri bir bakıma nesneler, sessiz şeyler olarak, görüntüyle özümsenebilecek hareketsiz işaretler olarak temsil eder (Manguel, 2001: 44). Özellikle, Samilerin icat edip Yunanlıların geliştirdiğı fonetik alfabe, sesin uçucu dünyasını mekânın durgun, hemen hemen değişmez dünyasına dönüştürerek sesin kendisini bir nesne olarak sunar.

2. Sözlü Kültür ve Yazılı Kültür Ayırımında Zihinsel Süreçlerdeki

Değişim

Yukarıda, yazılı kültürün söz ile girdiği yeni ilişkiyi açıklamaya çalıştım. Bu noktada, sözlü kültür ve yazılı kültürde zihinsel süreçlerdeki farklılıklara da değinilebilir. Çünkü, yazı sözü yalnızca mekana bağlamakla kalmaz, düşünme biçimlerinde de değişikliklere yol açar. Bu durumun ortaya koyulabilmesi için, yazılı kültür ve sözlü kültürlerdeki düşünme biçimlerinin farklılığının anlaşılması gerekmektedir.

Kavram içeren her düşünce bir dereceye kadar soyuttur. “Ağaç” gibi basit bir terim bile tek bir somut ağaç anlamına gelmeyebilir ve bir soyutlamayı ifade edebilir. Ancak nesneye verilen adın kendisi somuttur. Yazılı kültürle karşılaştırıldığında, sözlü kültürlerde kavramların soyutluğu asgaridir. Bu konuyla ilgili en geniş bilgiyi Rus psikolog A. R. Luria sunar. Luria 1931-32 yıllarında, Sovyetler Birliği’nin Kırgızistan ve Özbekistan gibi uca köşelerinde hiç okuma yazma bilmeyen ve biraz okuma yazma bilenler üzerine bir araştırma yapmıştır.¹⁶ Ong, Luria’nın çalışmasının Lëvy-Bruhl ve Franz Boas’dan çok daha ayrıntılı bilgiler verdiğini belirtir. Lëvy-Bruhl’ün önerisine göre “ilkel” düşünce (ki bu sözlü kültür temeline dayanan düşünce demektir) güncel, pratik gerçeklerden çok inanç sistemi temeline dayandığı

¹⁶ Bu araştırmaların ortaya koyduğu bulgular Cognitive Development: Its Cultural and Social Foundations (Bilişsel Gelişim: Kültürel ve Toplumsal Temelleri) adı altında İngilizceye çevrilmiştir (akt. Sanders, 1999: 34)

için büyüü ve “mantık öncesi” ya da daha “yumuşak” bir ifadeyle “mistik zihniyet” sayılır (akt. Tambiah, 2002: 119). Buna karşılık Franz Boas, “ilkel” insanın bizden pek farklı olmadığını, yalnız düşünce kategorilerinin değiştiğini iddia etmiştir (akt. Ong, 2003: 67). Evans-Pritchard ise, L vi-Bruhl’ın görüşlerine karşılık olarak, yabancıların gündelik yaşamdaki ampirik davranışlarını görmezden gelerek tamamen mistik inançları çerçevesinde betimlenmelerinin tehlikesine işaret etmiştir. Evans-Pritchard’a göre, aynı şekilde Avrupalıların da tamamen ussal-mantıksal düşünce çerçevesinde betimlenmesi, “ilkel” ve modern zihniyetlerin bir karikatürünü yansıtmaktadır (akt. Tambiah, 2002: 128).

Luria çalışmasında “mantık öncesi-mantıksal” ya da “ussal-usdışı” ayrımlarına değil, doğrudan sözlü ve yazılı kültür farkına eğilir. Görüştüğü kişiler hiç okuma yazma bilmeyenden vasat bir şekilde okuma yazma bilenlere kadar değişir. Aktardığı veriler iki grupta toplanır: sözlü geleneğe ve yazı geleneğine dayanan zihinsel süreçler. Luria araştırmasında bu iki grubun birbirine zıtlığını ortaya çıkarır. Şu sonuca varır: Düşünme sürecinin değişmesine sadece orta derecede okuryazarlık bile yeter (akt. Goody, 2002: 30).

Luria ve yardımcıları, çayhanelerde rahat bir ortamda söyleşiye katılan deneklere bildikleri bilmecelele başlayarak sorular sormuş ve yanıtlarını derlemiştir. Luria’nın çalışmasında, okumamış köylülerin yapıyı

reddettiklerini, Aristotelesçi mantığın ideal örneklerini akla uygun bulmadıklarını görürüz Goody'nin *Batıdaki Doğu* (2002:32) isimli çalışmasında Cole ve diğerlerinden yaptığı alıntı bu çalışmayı şöyle özetlemektedir:

Orta Asya'da, o zamana kadar büyük kolektif çiftliklere dahil edilmemiş ama sonradan Sovyetler Birliği tarafından örgütlenmiş köylülerle beraber kolektif çalışmaya başlamış "ilerici" köylüler üzerine çalışırken, Luria bu iki topluluğun basit sözlü tasımlara verdikleri yanıtlar arasında çarpıcı farklılıklar buldu. Örneğin, kolektif çalışmayan (ve büyük olasılıkla daha geleneksel) bir köylüye şu soru yöneltildi: "Sibirya'nın bir kasabasındaki tüm ayılar beyazdır. Komşunuz o kasabaya gitmiş ve bir ayı görmüştür. Ayı ne renktir?" Köylü o kasabaya hiç gitmediği için ayının ne renk olduğunu bilmesine imkan olmadığı cevabını vermiştir ve neden Profesör Luria'nın komşusuna gidip ona ayının rengini sormadığını sormuştur. Bu tür cevaplar tipikti ve sorunun özel içeriğinden az çok bağımsız görünüyordu. Daha uygarlaşmış özneler (kolektif bir çiftlikte bir süredir yaşayanlar ve yeni çiftliğin uygulamalarına ve yeni kültürel geleneklere maruz kalmış olanlar) bizim cevap vereceğimiz gibi cevapladılar. Yani, "O kasabada sadece beyaz ayıların yaşadığını söylediğinize göre tabii ki ayı beyaz olmalıdır," gibi bir şey söylediler (akt. Goody, 2002: 32).

Yukarıdaki alıntının da gösterdiği gibi, sözlü ve yazılı kültürler arasındaki düşünme biçimlerinde çarpıcı farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Goody (2002:32), Luria'nın çalışmasında okumamış köylülerin yapıyı reddettiklerini, mantığın ideal örneklerini akla uygun bulmadıklarını belirtir. Okuma yazma bilmeyen köylüler kategorik olarak değil duruma göre

düşünmektedirler. Mantık, yazıyla ve yazılı kültürü içselleştirmekle birebir ilişki içindedir.

Buradaki önemli nokta, Luria'nın hazırladığı soruların okur yazar bir kültüre ait olmasıdır. Hatta, zeka testlerine çok benzemektedir. Ancak, sözlü kültür insanının paylaşmadığı bir dünyadan gelmektedir. Ong, bugün bize anlamlı gelen bu testlerin yazı ve matbaanın derinden koşulladığı özel bir bilince, "modern bilince" göre hazırlandığını, bu tür testleri önemli bulanların kabul etmeleri gerektiğini belirtir (Ong, 2003, 73). Sözlü kültür bireyleri, bu soruları genellikle bir tepkiyle karşılamışlardır.

Luria'nın çalışmasının gösterdiği gibi, yazı bir toplumun kapısını aralayınca düşünme biçimlerinde de değişimler yaşanır. Ancak, düşünme süreçlerinin tamamen değişmesi için okur yazarlığın, yani yazılı kültürün tamamen içselleştirilmesi gerekir. Okuryazarlar kendi biçimlerine uymadığı için sözlü kültürün düşünce biçimini basit bulur. Hatta mantık öncesi ya da mantıksız diye de adlandırabilir. Oysa şunu unutmamak gerekir: Okuma yazma bilmeyen denekler de Luria'nın sorduğu yazılı kültüre dayalı soruları saçma bulmaktadırlar. Sözlü düşünme biçimleri de oldukça karışık ve kendi tarzında aydınlatıcıdır.

Luria, yetmiş yılı aşkın bir süre önce yaptığı bu araştırmayla yazı dünyasına göre sözlük dünyasını anlamamıza yardımcı olmuştur. Okuma

yazma öğrenmeyen, özellikle de bir okul eğitimi almayan insanlar, soyut kategoriler halinde düşünemezler. Goody ve diğer araştırmacıların gösterdiği gibi, bu kategorileri oluşturan sadece eğitilmiş düşünce değil, “metin tarafından oluşturulmuş düşünce”dir (Sanders, 1999: 38). Okuma yazma algılamayı tümüyle değiştirir. Kağıtla ilintili bütün testler, yani okur yazar birinin sorduğu soruların çoğu, sözelliğe ait olan insanı yapamadığı bir şeyi yapmaya zorlar. Sanders (1999: 39), bu duruma farklı adlar verilebileceğini belirtir: bağlamdan arındırma, soyutlama, durumdan bağımsız ele alma, tanımlama, betimleme, sınıflandırma gibi... Oysa Luria’nın köylüleri, o an için bulundukları durumun dışına çıkmayı reddetmişlerdir. Onlar için, kategorik terimlerin pratikte hiçbir yararı yoktur. Okur yazarlık öncesi ya da okur yazarlık dışı kültürlerin insanı, içinde bulunduğu duruma bağlı kalır ve her tür deneyimle, yanına yaklaşıp ona dokunarak yüzleşir.

3. Yazı ve Kültürel Belleğe Etkileri

Çiviyazısı göstergeleri bütün Mezopotamya’ya yayılırken, Çin’den Mısır’a kadar bir çok yerde farklı yazı sistemleri doğmuş ve gelişmiştir. Yazı ile birlikte bilginin mekanı artık onu sese kavuşturan mitoslar ve pratiğe döken ritüeller değildir, metinler ve bu metinlerin yorumlanmasıdır. Assmann (2001: 90) bu durumu “ritüel bağdaşıklıktan metinsel bağdaşıklığa

geçiş” olarak kavramsallaştırır. Böylece sözlü kültürdeki çeşitli dinamiklerin yerini kutsal metinler ve onların yorumlanması alır. Yazıyla sabitleme ortaya çıktığı anda ilk olarak sözlü gelenek üzerinde koruyucu bir etkiye bulunur. Jacoby, yazının, anımsamaların irade dışı kaymalarına son verdiğini ve keyfi olarak yaratılmalarına sınır getirdiğini belirtmektedir (akt. Goody ve Watt, 2005: 151).

Sözlü kültürde mitler, şarkılar, danslar, ritüeller, atasözleri, yasalar, süslemeler, resimler ve hatta Avustralya ve Filistin örneklerinde olduğu gibi tüm bir coğrafya hatırlamayı sağlayan, kültürel belleği ve kimliği oluşturan bilgilerdir. Kültürel bellek, ritüellerde dolaşır. Ritüeller, tekrarlama biçiminde, grubun kimliğini ve sürekliliğini sağlar. Ritüellerde bir tekrarlama zorunluluğu vardır. Yazıya ve metinsel bağdaşıklığa geçen toplumlar bu tekrarlardan kurtulurlar (Assmann, 2001: 92). Çünkü bilginin ve anlamın korunması için başka bir kap bulunmuştur: Yazı ve metin... Öte yandan metinler kullanılmadığı zaman anlamı korumak için bir kap olmaktan çok onun için bir mezara dönüşürler. Sadece okuyucu ve yorumcu sayesinde yeniden canlanabilirler. Kuşkusuz ritüellerin anlamları da unutulmaktadır. Ancak unutilan anlamın yerini yeni bir anlam alır. Metinler anlamın devri için riskli bir biçimdir, çünkü aynı zamanda ritüelde olmayan bir imkana, anlamı dolaşım ve iletişim dışı bırakma imkanına sahiptir (Assmann, 2001: 93). F. Dupont bu durumu şu etkileyici cümleyle dile

getirmektedir: “Yazı, bir bilgiyi oluşturan sorunsal nitelikli söylemi değil, ancak ambarcıya yarayan bir bilgiyi kaydedip saklamaya yarar” (Dupont, 2001: 19).

Kültürel bellek üzerinde yazının büyük bir etkisi vardır. Yazının etkisi kayıt araçlarıyla kişiden kişiye geçirilen herhangi bir açıklamanın, değişmez biçimde kalıcı ve düzenleniş sürecinin kapalı olmasına dayanır. Fonetik yazı, ses ile simgelenen bir kaydın yerine, görsel bir kaydı getirip koyarak, bir toplumu, belleği sözlü kültürün araçları olan ritimler, ritüeller vb. şeylerle desteklemenin sınırlılıklarından kurtarır. Tek tek değişlerin artık ezberlenmesine gerek yoktur; bunlar, gereksinim duyulduklarında başvurulmak üzere bir yana bırakılan gereçler ile korunabilir. Bellek alanındaki bu tutumluluk daha önce bellek destekleme sistemlerinin kurulup sürdürülmesinde harcanan çok büyük zihinsel enerjilerden tasarruf sağlamış, böylece sıradan, bildik olmayan değişlerin üretilmesi ve yeni düşüncelerin geliştirilmesi yolu genişlemiştir (Connerton, 1999: 118-119).

Yazı eleştirelliği de geliştirmiştir. Sözlü kültürlerde olup bitenlerin formal olmayan yollardan anımsanmasının, yüz yüze konuşma biçimini aldığını söyleyebiliriz. Bu kültürel mirasın dokusunda bir tutarsızlık veya anlaşmazlık duygusunun çevrime girmesini, kendiliğinden engellemektedir. Sözlü toplumların, çoğu kez halk öyküsü, mitos ve efsane arasındaki farkları gözettikleri doğrudur (Connerton, 1999: 119). Ancak bu türlerin içinde ya da

aralarında bir tutarsızlık görüldüğünde kuşkuculuğun ortaya çıkması zordur. Neyin mitos olarak görüldüğü, neyin bir tarihsel olay sayıldığı yolunda bir ayrım, ancak dünyanın belli, değişmez bir açıklaması, bir başka açıklamasının yanına konduğunda, bir açıklamanın içindeki ve iki açıklama arasındaki çelişkilerin gerçekten görülebileceği zaman anlamlı hale gelir. Kültürel belleğin içeriği, ekonomikleştirme kadar eleştirme yoluyla bilgileri koruma teknolojisindeki yapısal değişme ile ilintilidir (Connerton, 1999: 120). Diğer taraftan, bu noktada şunu da göz önünde bulundurmalıyız: Yazı, özellikle de kimin tarafından yazıldığı belli olan bir kitap, kitabı yazan kişinin deyişlerini aktarır. Fakat, sözlü kültürde sözü söyleyene doğrudan ulaşabilmemize karşılık hiçbir kitapta, kitap aracılığıyla yazarına “yüz yüze” erişilemez. Bir metin sözlü kültürdeki yüz yüze ilişkilerde olduğu gibi doğrudan çürütülemez. Tamamen çürütülse bile, kitabın sözleri değişmez. Bu nedenle “kitapta öyle yazılı” sözü, hemen hemen “bu gerçektir” anlamına gelir. Ve bu nedenle de kitaplar yakılmış, kütüphaneler yıkılmıştır. Herkesin yanlış dediğine doğru diyen bir metin, sonsuza dek –o metin varolduğu ve bir şekilde dolaşımda olduğu sürece- “yanlışıyla” yaşar. Metin doğası gereği dik kafalı ve inatçıdır (Ong, 2003: 98).

4. Yazının İktidar Alanı

Demek ki, kalıcı yazılı kayıtlarla birlikte, kültürel bellek mitsel bir duyarlılıktan tarihsel bir duyarlılığa ulaşmıştır diyebiliriz. Antropolog Auge ve Colleyn, yazının insanların yaşamında oynadığı çarpıcı role ilişkin olarak, özellikle Ong ve Goody'nin çalışmaları ışığında, teknik olarak yazının iletişim etkinliklerini temelden değiştirdiğini belirtmektedirler: “(...) en azından, dünyayla ilişkilerde kesinlikle radikal değişikliklere yol açan iki olayın ciddiye alınması gerekir: ikisi de Batı'da keşfedilmeyen ama Avrupa'nın benimsediği ve geliştirdiği yazı ve matbaa ve sanayi devrimi” (Auge ve Colleyn, 2005: 108). Bu devrimlerin tüm özelliklerini, bilişsel süreçleri, eğitimi, sosyal denetimi, teknolojik gelişmeleri, arşivleri, kültürel birikimi henüz tam olarak kavrayamamış olsak da, özellikle yazının iktidarla kurduğu ittifakın, yazılı kültürün toplumsal ve düşünsel yapılara etkilerine ilginç bir açılım sunduğu söylenebilir.

Eski Mezopotamyalılar için çivi yazısını okumak ve yazmak kolay değildi. Bu sanat, göstergeleri çözmeyi, sözcüklerin okunuşunu ve bağlamlara göre değişen anlamları çözmeyi bilenlerin işiydi. Yazının ustaları yazıcılar, Babil'de olduğu gibi Asur'da da kimi zaman okuma yazma bilmeyen saraylılardan, hatta krallardan bile daha güçlü olan soylu bir sınıf oluşturmuşlardır. Okuma yazma bilmek bir iktidar, bir güç haline gelmiş ve bu bilgi, bir ayrıcalık olarak kabul edilmiştir (Jean, 2004: 21).

Yazının Sümer toplumundaki yöneticilerin gereksinimlerinden doğmuş olması tarihçilerce yazının kökenine ilişkin makul bir açıklama olarak sunulmaktadır (Dudley, 1997: 37). Geniş kapsamlı bayındırlık programlarının yönetimi büyük miktarda bilginin de kayıt edilip aktarılmasını beraberinde getirmiştir. Çünkü, vergilendirme ve muhasebe kayıtları yazıyı bir anlamda zorunlu kılmaktadır. Bu çabaların sonucunda, yeni bir bilgi-işlem sistemi yani, yazı gelişti (Dudley, 1997: 41). Bu sistemin bir çok önemli özelliği vardı; bunlardan biri, bilgi depolama aracı olmasıydı. Bireyin hatırlayabildiklerine dayalı eski sözlü sistem, büyük ölçüde insan beyninin bilgiyi öğrenme ve tutma kapasitesiyle sınırlanmıştı. Yazı ile birlikte ortaya çıkan yeni sistemleyse, depolanacak bilginin miktarı ve korunma süresi sınırsızdı. Yazı ile kayıt altına almanın bir başka özelliği de mesajların yeniden üretilebilmesiydi. Ancak bu, sözlü sistemdeki tersine, belirli bir maliyeti, yazıcı ve tablet maliyetini de beraberinde getiriyordu. Son olarak bilginin dağıtım ve maliyet hızı sorunu vardı. Sözlü sistemde mesaj hızlı ve ucuz alınabilirdi. Oysa Sümerlerin geliştirdiği yüzlerce farklı sembol içeren yazı sistemi, toplumun sadece küçük bir parçasının altından kalkabileceği karmaşık bir sistemdi (Dudley, 1997: 43). Tüm eski uygarlıklar (Sümerler, Mısırlılar, Hititler ve Çinliler) bir anlamda okuryazardılar ve bunların yönetim ve teknolojideki ilerlemeleri yazı ile bağlantılıydı. Ancak Goody ve Watt'ında belirttiği gibi, bu toplumların okuryazarlığı toplam

nüfusun görece küçük bir kısmıyla sınırlıydı. Bu nedenle bu toplumları “ön-okuryazar” olarak betimlemek açıklayıcı olabilir (Goody ve Watt, 2005: 134). Yazı sistemlerinin zorluğu ve toplumun geniş kesimlerinden uzaklığı sonucunda Çin, Mısır ve Mezopotamya’da dinsel, yönetsel ve tecimsel uzmanlardan oluşan bir okuryazar seçkin sınıfın ortaya çıkıp, kendisini merkezi bir yönetici bürokrasi olarak sürdürmesi çarpıcı bir olgudur (Dudley, 1997: 44 vd.). Goody ve Watt (2005: 106), bu durumu şu şekilde açıklamaktadır: “Bunların çeşitli toplumsal ve entelektüel başarıları, kuşkusuz çok büyüktü; ama toplumun bir bütün olarak yazılı kültüre katılması bakımından içrek okuryazar kültürüyle egzoterik sözlü kültür arasında geniş bir uçurum bulunmaktaydı ve bu okuryazarların sürdürmekten çıkarlarının olduğu bir uçurumdu.” Yazı, bu toplumlardaki uzmanlarca bir gizem, gizli bir hazine olarak muhafaza ediliyordu. Yazı sisteminin zorluğundan kaynaklanan ve nüfuzlarının devamı mevcut toplumsal düzenin idamesine dayanan bir seçkin kümenin varlığı, ciddi bir muhafazakar güç oluşturmuştur diyebiliriz. Diğer taraftan, yazı sisteminin doğası da benzer bir açılım sunarak (yazının, sözü mekana bağlamasında olduğu gibi), mevcut sosyal ve ideolojik görüntüyü kaydetmekte, zaptetmekte ve daimi kılmaktaydı.

Yukarıdaki açıklamalarla ortaya koyulmaya çalışıldığı gibi, yazının ya da bir başka ifadeyle alfabetik kültürün toplumsal katmanlaşmayla sıkı bir ilişkisi vardır. Özellikle görece zor yazı sistemlerinin kullanıldığı toplumlarda yazarlar ve yazar olmayanlar arasında güçlü bir çit oluşmuştur. Diğer taraftan, okuma ve yazma gereçlerini kullanmadaki başarı yalnızca eski kültürler için değil, modern dönemler için de toplumsal farklılaşmanın geçerli bir eksenini olarak karşımıza çıkmaktadır. Modern toplumlarımızda alfabe, matbaa ve eğitimin yaygınlaşması, okuryazar kültürü, daha önce kimsenin erişemediği ölçüde herkes için ulaşılabilir kılmak için bir araya getirilmiştir (Goody ve Watt, 2005: 157). Margaret Mead'in belirtmiş olduğu gibi:

İlkel eğitim, ana babalar ve çocuklar arasında sürekliliğin sürdürüldüğü bir süreçti... Modern eğitim, eğitimin süreksizlikler yaratma –okur yazar olmayan çocuğu okur yazar olmaya dönüştürme- işlevine verilen büyük ağırlığı içerir (akt. Goody ve Watt, 2005: 157)

Buradaki çelişki şudur: okur yazar geleneğe maruz kalmadaki yüksek farklılık derecesi, okur yazar olmayan topluluklarda bulunmayan temel bir farklılık oluşturur, çeşitli okur yazarlık ve okur yazar olmama dereceleri arasındaki bölünme. “Vahşi çocuk,” toplumun temel kurumlarından olan okul aracılığıyla “yüksek kültür”ün yani, yazı kültürünün içine alınır. Bu bölünmenin oluşturduğu gerilim yalnızca çocuk ve ebeveynler arasındaki

ilişkilerde değil, sözlü ve yazılı toplumlar arasındaki ilişkilerde de kendini açığa vurur.

Bu gerilimi daha iyi açıklayabilmek için Yeni Zellanda'daki Maori topluluklarının yazı ile giriştikleri trajik deneyimi örnek gösterebiliriz. Roger Chartier (1998: 258), siyasal ya da toplumsal çatışmaların, göstergelerin denetimi ve belli bir anlamın dayatılması çerçevesinde döndüğünü ve bunların simgesel egemenliğin en önemli araçları olduğunu belirtmektedir. Chartier, yazı ve iktidar ilişkisini ve yazının taraf olma durumunu anlatmak için McKenzie'nin bir denemesini tartışır (Chartier, 1998: 259 vd.). McKenzie, ülkesi Yeni Zellanda'nın tarihinin önemli bir dönemini örnek olarak inceler: Waitangi anlaşması, 1840 yılında 46 Maori reis tarafından imzalanır, bu anlaşmayla reisler topraklarının egemenliğini İngiltere Kraliçesine bırakırlar.

Bu önemli metin, Batı kültürüne ait yazma, okuma, öğretme ve basım alışkanlıklarının tamamen sözlü bir kültüre sokulması ve bu şekilde oluşan iktidar ilişkilerini ortaya çıkarmaktadır. Waitangi anlaşmasının imzalanmasından önceki 20 yıl boyunca, Maoriler üç büyük değişime tanık olurlar: Yerli dilinin yazıya geçirilmesi, farklı tarikatlardan misyonerler tarafından yürütülen yerli dilinde (İngilizce değil) okuma-yazma kampanyası ve matbaanın gelişi. 1830 yılında Maori dilinde 5000 adet Yeni Ahit basılmıştır (Chartier, 1998: 259). Ama misyonerlerin düşündüğünün

aksine, Maoriler yazılı kültüre geçince, Batı kültüründe yazılı metne bağlı olan kavramları zorunlu olarak anlayıp kavramazlar. Yerliler ne kitaba, ne okumaya, ne de yazıya, İngiliz sömürgecilerle aynı değeri verirler:

Kitap,  zellikle İncil, g   veren ve koruyan bir ritüel nesnedir; okumak (ya da yüksek sesle okunanı dinlemek) ezbere bilinen metinlerin bellekte tutulması ve tekrarlanması için yerine getirilen bir ko uldan başka bir şey değildir, yazılı metnin, sözlü anlaşmalara kıyasla, sadece ikincil bir değeri vardır. Modern, hatta  ağda  Avrupa'nın taşra toplumlarında daha pek çok örneğini görebileceğimiz bu kültürel farklılık, Waitangi anlaşmasıyla önemli bir siyasal anlam yüklenir: İngilizler için, Maori reislerin "bütün egemenlik haklarını, hiçbir koşul ve çekince olmadan tamamen, İngiltere Kraliçesi'ne" verdiklerini belirten bir yazıyı imzalamaları, İngiltere'nin sömürgeci siyasal egemenliğinin, hiçbir belirsizliğe meydan vermeden tanınması anlamına gelmektedir (Chartier, 1998: 260).

Oysa Maoriler için bu, aynı anlama gelmez; "anla madaki 'sovereignty' yerli dilindeki versiyona 'kawanatanga' olarak çevrilir ve bu sözcük sadece İngiliz idaresinin kabul edildiği anlamına gelir, yoksa toprak üzerindeki bütün hakların terk edildiği anlamına değil" (Chartier, 1998: 261). Çünkü her ne kadar temel olarak okuma yazma öğrenseler de Maoriler için bir anla mayı imzalamanın özel hiçbir anlamı yoktur, önemli olan konuşulan ve verilen sözlerdir.

McKenzie'nin bu incelemesi çok önemli bir durumu açığa çıkarmaktadır: yazı yansız değildir. Yazının üretimini, kullanımını, anlamını denetleme etkili bir iktidar aracıdır. Yazı biçimleri ve yazının benimseni i

tarihi çatışmasız bir tarih değildir. Yukarıdaki örnekten hareketle rahatlıkla, iktidar ilişkileri bu tarihin bir parçası durumundadır diyebiliriz: Armanda Petrucci'nin belirttiği gibi (akt. (Chartier, 1998: 260), “yazı iktidarıyla, yazı üzerinde kurulan iktidarı ” birleştiren güç ilişkileri.

5. Kitap Uygarlığı ve “Gutenberg Galaksisi”

Yazının kullanım alanı 3. yüzyıldan itibaren genişlemiş ve okuma yazma özellikle Eski Yunanistan ve çevresinde, artık bir zümreyle ya da mevkiyle sınırlı olmamaya başlamıştır (Blanck, 2000: 29). Bu dönemde çocuklara okuma yazma öğretmek için kamusal okullar yaygınlaşmış, tragedya ve komedi yazarlarınca işlenen okul hayatı, vazo süslemeleri gibi öğelerle de dolaşıma girmiştir. Bütün bunlar, bu dönemde Atina demokrasisinde okuyup yazmanın vatandaşlar için önemli olduğuna işaret etmektedir (Blanck, 2000: 32). Eski dünyanın Latince konuşan bölümlerindeyse, duvarlara karalanmış grafitiler, çanak çömleklerdeki yazılar ve sayısız kamusal ve özel yazıtlar en azından Roma'da ve diğer merkezlerde okuma yazmanın çoğunluk için son derece normal bir beceri olduğunu kanıtlamaktadır: Blanck (2000: 37-38), çok basit insanların bile okuyabildiğini gösteren çarpıcı bir örnek olarak, efendisinin bizzat onun için yazdığı sığır bakım kılavuzunu her gün okuyan sığır çobanını örnek verir.

Diğer taraftan, üst tabakanın adetlerinden biri de, sekreterlik, okuyuculuk ya da kütüphanecilik yaptırdıkları eğitimli kölelere sahip olmaktır.

Yukarıdaki birkaç örneğin de gösterdiği gibi, Yunan-Roma antikçağında okuma ve yazma, en azından 3. yüzyıldan itibaren herkese açık hale gelmiştir. Maddi nedenler kimi engeller teşkil etse de, temelde herkesin gidebileceği okullar oluşmuştur. Yazı artık her durumda, eski Mezopotamya ve Mısır'da olduğu gibi belli zümre ya da mesleklerle (rahip, katip) sınırlı bir "içrek sanat" değildir.

Yazılı kültürün belli başlı merkezlerdeki bu yaygınlaşması ve sıradan insanlara dek nüfuz etmesi kitap biçimlerini de etkilemiştir. Yaygın kitap biçimleri olarak madenden, ahşaptan yapraklardan, ağaç kabuklarından ve ketenden yararlanılmıştır. Günümüzde de kullandığımız matbu kitap biçimi olan kodeksten¹⁷ çok daha eskiye dayanan rulo kitap, asırlar boyunca bilinen tek kitap biçimi olarak kalmıştır. Rulo kitabın, memleketi Mısır'dan Yunanistan'a ne zaman geçtiği tam olarak bilinemesi de M.Ö. 490'lara tarihlenen çeşitli vazoların üzerinde kodeks formunda kitaplara rastlanmıştır (Blanck, 2000:86).

Kodeksin ortaya çıkması ve yüzyıllardır kullanılan rulonun pabucunu dama atması, Gutenberg'in matbaacılığı bulması ve basılmış kitabın

¹⁷ Latince *codex* sözcüğüyle, antik dönemdeki kullanıma uygun olarak, bugün halen geçerli olan kitap biçimi kastedilmektedir

elyazmalarına galip gelmesi kadar önemli sonuçlar doğuran bir olaydır. Kodeksin yaygınlık kazanmasında eski Hristiyanlara önemli roller biçilir (Chartier, 1998: 212) ancak, Cavallo'ya göre, seçkin ve eğitilmiş kimseler kodekse burun kıvrımış, alt tabaka ise kodekse sahip çıkmıştır (akt. Blanck, 2000: 112). Bu durum eski kodekslerin çoğu metnin edebi düzeylerinin yüksek olmamasından da bellidir. Kendilerini dönemin seçkin çevrelerinden bilinçli olarak ayrı tutan eski Hristiyanlar, elbette halkın benimsediği kitap biçimini kullanmayı tercih etmişlerdir. Cavallo'ya göre, antikçağda kodeksin ruloğa galip gelmesinin nedeni, tarihi önemin bilincine varmış olan ve kitap ve yazıyı toplumsal özgürleşmesinin ifadesi olarak gören bir sınıfın alttan yukarıya doğru uyguladığı bir itme hareketidir. Ancak, antikçağda egemen kitap biçiminin rulo olduğunu ve kodeksin bu geleneksel kitap biçimini zorlukla yendiğini unutmamak gerekir (Blanck, 2000: 113).

Burada, ileride daha ayrıntılı olarak tartışmaya çalışılacak olan bir gelişimden de söz edilebilir. İnsanın yazılı kültürü alfabe temeline yaslaması, rulonun yerine kodeksin geçmesi ve kodeksin de matbaa ile birlikte daha önce görülmemiş oranlarda basılması ve dağıtılmasında olduğu gibi, "elektronik metin" in ortaya çıkması da yazılı kültür içinde bir devrim olacaktır. Ekrandan okumakla kodeksten okumak bir değildir. Metinlerin ekranlarda rulo biçimine benzer bir şekilde görülmesiyle okuma

alışkanlıkları tamamen değişir: Kitabın elle tutulur gözle görölür somut maddeselliğinin yerini, belli bir yeri olmayan metinlerin somut bir biçimden yoksunluğu, maddesizliği alır. Kitabın elle tutulabilir, kavranabilir biçimi sayesinde tüm eserin ilk bakışta göröllebilmesi ise yerini, hareketli sınırlarıyla metin takımadaları arasında uzun soluklu bir yolculuğa bırakır. Bütün bu değişimler, kaçınılmaz olarak yeni okuma alışkanlıkları, yeni yazı ilişkileri, yeni düşünsel teknikler getirmektedir. Matbaa, kitabın temel yapısını (kodeksi) değiştirmemişse de, günümüzde yaşanan devrim için aynı şeyi söyleyemeyiz. Günümüzde yaşanan devrim, Chartier'in de belirttiği gibi, "öncelikle yazı araçlarında ve biçimlerinde yaşanan bir devrimdir" (Chartier, 1998: 211). Bu yönüyle Batı dünyasında bu nitelikte yaşanan ikinci devrimdir: Bunlardan ilki M.S. ilk yüzyıllarda yaşanan, kodeksin rulonun yerine geçtiği devrimdir, bu devrimle birbirine eklenmiş ciltlerden oluşan kitap, rulo biçimindeki kitabın yerini almıştır (Blanck, 2000: 98; Chartier, 1998: 210).

Bugün kullanılan kitabı doğuran bu ilk devrim 3. ve 4. yüzyıllarda kesinleşti: bu yüzyıllarda kodeks ve rulo sayıları birbirine eşitlendi (Chartier, 1998: 212). Bu yeni biçimin kabul edilmesindeki nedenlerse çeşitliydi. Yukarıda değinildiği gibi, alt sınıfların kodekse sahip çıkmaları; kodekste sayfaların her iki yanının da kullanılması kitap maliyetlerini düşürmesi bunlardan bazılarıdır. Bunların yanı sıra kodeksin metinleri bir arada

tuttuğu ve böylece daha kolay bir kullanım sunduğu da ortadadır. Chartier (1998: 213) kodeksin, sayfaları numaralandırma yeniliğini getirdiğini, kitaplara dizinler, ekler konulduğunu, bir bölümün daha sonraki ya da daha önceki bölümle karşılaştırılması olanağını doğurduğunu ve kodeksle birlikte okurun sayfaları şöyle bir karıştırarak eserin tamamını görme, şöyle bir göz atma olanağına sahip olduğunu belirtmektedir. Kodeksin en önemli yeniliklerinden biri ruloya göre daha kolay okunabilmesidir. Bir rulonun okunabilmesi için iki elle birden tutulması zorunluluğu vardır (Blanck, 2000:45). Kodeks, okuru bu sıkıntıdan kurtarıp daha serbest kıldı: Bir masaya ya da bir sıraya konulup okunabilen kodeks, insan bedenini serbest bırakıyordu: “Okur artık, kitaba istediği mesafede durabilir, aynı anda okuyup yazabilir, bir sayfadan ötekine geçebilir” di (Chartier, 1998: 213).

Kodeks, ruloyla yüzyıllar boyunca birlikte kullanılsa da özellikle matbaa ile birlikte kesin bir zafere ulaşmıştır (Jean, 2004: 101). Kitabın ucuz olması ve daha kolay yaygınlaşması için kodeks tercih edilmiş, küçük formlarda kitaplar ve cep kitapları ortaya çıkmıştır. Bu durumu çok iyi ifade eden “Gutenberg Galaksisi” tamlamasını, Marshall McLuhan’a borçluyuz (1999). Yazının icadından matbaanın devreye girmesine dek binlerce yıl geçmiştir ama, Gutenberg’in icadı, yazıya kalıcılık katında bir güvence

getirmenin ötesinde, yazının yaygınlığının zaferini sağlamıştır. Yazı kültürünün, yazılı iletişimin altın dönemi matbaa ile başlamıştır diyebiliriz.

Jean (2004: 112), başlangıcında matbaanın, bugün olduğu gibi köklü bir devrim olarak değil, el yazısının bir uzantısı olarak görüldüğünü belirtmektedir. Matbaacının ilk kaygısı yazıcı ile rekabet edebilmektir. Süreç içerisinde matbaanın kaydettiği olağanüstü gelişme, Avrupa’da ve dünyada kitapların 18. yüzyılla birlikte de gazetelerin çoğalmasına ve yaygınlaşmasına yol açmıştır. Gutenberg’in girişiminden çok önce de kitaplar çoğaltılıyordu: Manastırlar kopyacılarla doluydu. Ancak el yazıyla kopyalamak çok büyük emek ve zaman isteyen bir işti (Manguel, 2001: 69). Oysa matbaa ile birlikte çoğaltımda enerji, zaman ve sayı el yazısıyla kıyaslanamayacak oranlarda gelişme gösterdi. Matbaanın icadıyla birlikte kitap modern tarzda kitlesel ölçekte üretilen ilk sanayi ürünü olmuştur. Basılabilen ve geniş çapta dağıtılabilen her metin okuma-yazma çarkının daha hızlı dönmesini sağlamıştır. Bu durum ifadenin demokratikleşme süreci kadar, demokrasinin ifade bulma sürecini de hızlandırmıştır (Batur, 1995: 285).

Bu yeni aracın önemi, bilgiyi daha geniş kitlelere yaymakla ve görece özel, hatta gizli bilgileri kamusal alana açmakla sınırlı kalmamıştır. Basım, Burke’nin altını çizdiği gibi (2001: 11), farklı bilgiler arasındaki etkileşimi de kolaylaştırmıştır. Başka başka yerlerdeki insanların aynı metinleri

okumalarını ya da aynı imgeleri incelemelerini olanaklı kılarak bilgiyi standartlaştırmıştır. Aynı kişinin aynı görüngü ya da olay üstüne rakip ve birbiriyle bağdaşmayacak anlatılarını karşılaştırabilmesine ve karşı karşıya koyabilmesine imkan vererek kuşkuculuğu da geliştirmiştir.

Basımevinin icadının önemli bir sonucu, “aydınlara” iş bulma olanaklarını genişletmesidir. Burke (2001: 23), basımevleri için çalışan bilginlerden, aydınlardan söz eder; örneğin provaları düzeltiyor, dizinler hazırlıyor, basımcı-yayımcıların ısmarladığı çevirileri yapıyor, hatta yeni kitaplar yazıyorlardı. Güçte olsa, okumuş bir adamın meslek yaşamını sürdürmesi matbaanın kullanılmaya başlamasıyla birlikte görece kolaylaşmıştır diyebiliriz. Burke’nin verdiği örnekte Erasmus, kitaplarıyla, kendisini koruyuculara bağımlı olarak yaşamaktan kurtaran bir insan olarak belirtilmektedir. Norbert Elias, genel olarak hümanistleri, özellikle de Erasmus’u, dünyalarındaki bütün toplumsal gruplarla kendi aralarına “mesafe koyma” olanağını buldukları için bağımsız kalabilmiş, boşlukta yüzen aydın örnekleri olarak anlatmıştır (akt. Burke, 2001: 23).

Matbaanın etkisiyle matbu malzemelerin hızla yaygınlaşması “Yazın Cumhuriyeti” (*Respublica litteraria*) kavramını ortaya çıkarmıştır (Fumaroli, 2004). 15. ve 18. yüzyıla kadar, bilginler düzenli olarak kendilerini Yazın Cumhuriyeti’nin yurttaşları saymışlardır; bu söz, onların kendilerini ulusal sınırları aşan bir topluluğa ait hissettiklerini ifade etmektedir. Bu, esas

itibariyle hayali bir topluluktu; fakat birbirlerine mektuplar ve kitaplar göndermek, karşılıklı ziyaretler yapmak gibi kendi göreneklerini de geliştirmişlerdi; ayrıca, genç bilginler mesleğe girmek için kendilerine yardım edecek yaşlı ustalarına törensel biçimlerde saygılarını sunarlardı (Fumaroli, 2004: 17). 17. ve 18. yüzyıllar Avrupa'sında kütüphanecilere Yazın Cumhuriyetinde yaşamsal önem taşıyan “aracılar” deniliyor; Avrupa aydınları kendilerini Yazın Cumhuriyeti'nin yurttaşları diye tanımlıyordu. 15. yüzyıla kadar geriye giden bu deyim, 17. yüzyıl ortalarından itibaren artan bir sıklıkla kullanılmıştı. Basımevinin kitapçı dükkânı, yeni yayınlara bakmak için olduğu kadar buluşmak ve konuşmak için de kullanılan bir yerdi. 18. yüzyıl düşünsel yaşamına gitgide önemli katkılar yapan, hayali Yazın Cumhuriyeti topluluğunun yaygınlığını ve gücünü arttıran kurumlardan biri de basın, özellikle de süreli basındı. İlk olarak Almanya'da 1609'da kayıtlara geçen tek-yapraklık basılı haber bültenleri, 17. yüzyıl başlarında Hollanda Cumhuriyeti'nde gelişti ve 18. yüzyıla gelindiğinde Avrupa'nın çoğu yerlerine yayıldı (Burke, 2001: 49). Yazın Cumhuriyetinin “yurttaşları,” kitap, dergi ve gazeteler aracılığıyla ortak bir dünyayı paylaşıyor, ortak bir kimliğe sahip oluyorlardı.

Matbaanın icadında sonra kütüphanelerin büyüklüğü de önemi de arttı. Kütüphanelerde de basımcılığın icadında sonra kitapların hızla çoğalmasından ötürü, yeniden-sınıflamalar yapma kaygısı vardı. Burke

(2001: 103), bu çoğalmanın bazı bilginleri dehşete düşürdüğünü belirtmektedir: “Antonfrancesco Doni daha 1550 yılında, ‘o kadar çok kitap var ki, başlıklarını okumaya bile vakit bulamıyoruz’ diye yakınmaktaydı. Comenius ‘çok büyük miktarda kitaplar’dan (*granditas librorum*) söz etmiş, 17. yüzyıl sonlarının bir Fransız bilgini, Basnage bu üretimi bir ‘sel’e benzetmiştir.” Denetim altına alınması gereken, bir kitaplar düzeni değil, adeta bir “kitaplar düzensizliği”ydi.

Ansiklopediler için de, değişim dürtüsü yine basımcılığın icadıyla gelmişti. Basım endüstrisinin ortaya çıkması, bu alanda iki önemli sonuç doğurdu. Birincisi, ansiklopedilere daha kolay ve daha geniş ölçüde erişilebilmesini sağladı. İkincisi, ansiklopedileri basımcılığın icadında önce olduğundan daha gerekli hale getirdi. Burke’nin (2001: 108) deyişiyle ansiklopedilerin “... işlevlerinden birinin, okuyuculara hiç durmaksızın büyüyen basılı bilgi ormanında rehberlik etme” işlevinin gerekliliği giderek arttı.

Matbaa bilginin yalnız basılması ile ilgili değil satılması ile de doğrudan ilgilidir. Basımcılık ticari işlerde bilgi edinmeye gittikçe daha çok yardımcı oluyordu. Nasıl tüccar olunacağı konusunda yazılan elkitapları çoğalmaktaydı (Burke, 2001: 159). Fuarlar, limana gelen gemiler ve çeşitli malların fiyatları hakkında ticari bilgileri basılı olarak bulmak gitgide

kolaylaşmaktaydı. Diğer taraftan, kitap yayımlama işinin kendisi, daha 15. yüzyılda basımcılığa para koyan işadamlarının ilgisini çeken bir ticaret olmuştu. Matbaa, her türlü bilginin ticarileşmesini teşvik ediyordu. “Basımcılığın icat edilmesinin apaçık ama önemli bir sonucu, girişimcileri bilgiyi yayma sürecine, ‘Aydınlanma işletmeciliği’ne dahil etmeleri idi” (Burke:2001: 160). Bu gelişmelerin, “kitabın ticarileşmesi” diye adlandırılabilir olan durumla birlikte, “tüketici devrimi” ya da “tüketim toplumunun doğuşu”nu da haber verdiği söylenebilir.

Matbaanın bütün etkilerini böyle bir çalışmada bir bir saymak mümkün değildir, ama matbaa temelde, yazının başlattığı ancak tam olarak başaramadığı, düşünce ve anlatım biçimine hükmeden işitmenin üstünlüğünü kaldırarak, görsel üstünlüğü kesin olarak getirmiştir. Baskı, kelimeleri mekana yerleştirir. Yazı, kelimeleri ses dünyasından görsel mekana taşır, matbaa ise kelimeleri bu mekana hapseder (Ong, 2003: 144).

Alfabetik yazı, nesnelerin her tür tasavvur biçiminden tamamen koptuğu, imleri ve figürleri gizemlerinden sıyırdığı ve rahiplerin yorum tekeli kırıldığı için, bir anlamda, tüm insanlara hakikatin bilgisine ulaşma hakkını vermişti. Yukarıdaki açıklamaların da gösterdiği gibi, yeni bir yazının bulunması ve kullanımı, rahiplerin sadece dinle ilgilenmesini ve bilginin bağımsızlaşmasını sağlamıştır diyebiliriz. Bu süreçte, yazıyı mekana

yerleştiren matbaayla ilgili başka bir ayırım daha yapılabilir. Condorcet, “Aynı eserden çok az masrafla pek çok kopya çıkarılması” yolunun bulunuşunun yarattığı etkileri tanımlar: “her insanın sessizlik ve yalnızlık içinde kitaplardan alabileceğı bilgi, bir araya gelmiş insanların söyleyip dinledikleri sözlü anlatımın yarattığı coşkulu duyguların karşısına, mantık yürütmenin soğukluğunu, düşüncelerin eleştirel incelemelerini, yargıları koyar” (akt.Chartier, 1998: 199). Matbaa sayesinde daha durgun ama daha derin izlenimleri birbiriyle paylaşan yeni bir halk kitlesi, yeni bir “hayali cemaat” oluşur.

6. Yazılı Kültür ve “Hayali Cemaat”

Benedict Anderson, Avrupa milliyetçiliğinin izini sürmekte ve Avrupa ulusal bilincinin gelişmesinde matbaa, dil ve basının başat bir rol oynadığını vurgulamaktadır. Anderson’a göre (1991: 39), Roman ve gazete, on sekizinci yüzyılda ortaya çıkan (aynı kaynakları okuyan, dolayısıyla da aynı olaylara tanık olan) “cemaatleri hayal etme”nin iki biçimidir.

Bu noktada, etnik kimlikler ve bu kimliklerin sürekliliğinin, kültürel bellek ve onun örgütlenme biçimleri sorunu olduğunu, en azından kültürel bellekle yakın bir ilişki içinde bulunduğunu söyleyebiliriz. Etnik gruplar, kültürel bellekle bir hatırlama ve unutma ilişkisi içindedirler (Assmann, 2001: 158). Bu ilişkiyi tüm sonuçlarıyla gözümüzün önüne getirdiğimizde,

kültürel belleğin örgütlenmesinde yazı, dolaşım (kitap basımı, radyo, televizyon) ve gelenek ya da kanonlaştırma ve kanon olmaktan çıkarma yoluyla ortaya çıkan değişikliklerin, ortak kimlikler alanında derin değişimleri de beraberinde getirebileceği açıktır. Yeniçağ'daki ulus devlet olgusunun ortaya çıkışı bu nedenle ve aslında gerçekten ikna edici gerekçelerle matbaanın bulunuşuna bağlandı (Anderson 1993). Toplumsal kültürün göze batacak kadar gelişmesi yeni kültürel teknolojiyle sıkı bir ilişki içindedir: Mezopotamya, Mısır ve Yunanistan'daki eski yüksek kültürlerde bir söz teknolojisi olan yazının durumunda olduğu gibi (Assmann, 2001; Dudley, 1997; Goody, 2001).

Ortak kimlikler, kültürel bellek ve sosyal imgelem alanına girerler. Benedict Anderson (1993)'ın sözleriyle bunlar "hayal edilmiş cemaatler"dir. Çünkü mensuplarının çoğu, derin bir yoldaşlık duygusuna sahip olmakla birlikte, birbiriyle hiç karşılaşmayacaktır: "*Hayal edilmiştir*, çünkü en küçük ulusun üyeleri bile diğer üyeleri tanımayacak, onlarla tanışmayacak, çoğu hakkında hiçbir şey işitmeyecektir ama yine de her birinin zihninde toplumlarının hayali yaşamaya devam eder" (Anderson, 1993: 20). Bu topluluklar içinde insanlar, aynı birime katıldıklarını ancak hayal edebilirler.

Basın ulusal bilincin önünü üç özgül yoldan açmaktadır. İlkin, ulusal basın dili yeni bir kültür düzeyi biçimlendirmiştir: o zamanlar uluslararası elit dili olan Latince ile bölgesel lehçeler arasında birleşik bir kitle iletişim

alanı yaratmıştır. İkinci olarak, basım, dile yeni bir sabitlik kazandırmıştır. "Basılı olarak görme" olanağı, kalıcı bir kayıtlı tarih fikrinin oluşmasına yardımcı olmuştur; ki bu da ulus fikri açısından önemlidir. Üçüncü olarak, basım sanayi, kimi lehçeleri (daha doğru bir deyişle basılı hale getirilen lehçeleri) yeni iktidar dillerine dönüştürmüştür (Anderson'dan akt. Kottak, 2001:66). Anderson, ulusun, bir topluluk, bir *cemaat* olarak hayal edildiğini belirtir ve ekler:

çünkü her ulusta fiilen geçerli olan eşitsizlik ve sömürü ilişkileri ne olursa olsun, ulus daima derin ve yatay bir yoldaşlık olarak tasarlanır. Son iki yüzyıl boyunca milyonlarca insanın, birbirlerini öldürmekten çok, böylesi sınırlı hayaller uğruna ölmeye razı olmalarını mümkün kılan şey, son kertede bu kardeşlikti (Anderson, 1993: 22).

Benzer bir görüşü savunan Terry Eagleton (1990: 49-50), İngiliz ulusal bilinç ve kimliğinin mayalanmasında romanın hayati rolünü betimlemektedir. Eagleton'a göre, edebiyat da din gibi öncelikle duygu ve yaşantıyla işler, dolayısıyla da dinden devraldığı ideolojik görev için şaşılabilecek derece uygundur (Eagleton, 1990: 50). Roman, İngilizlere "ulusal dil ve yazınlarıyla gurur duyma" olanağı sağlamıştır; "eğer eğitim düzeyinin düşüklüğü ve uzun çalışma süresi, onları kişisel olarak yazınsal bir başyapıt üretmekten alıkouyorsa, kendilerinden birilerinin -İngilizlerin- bunu yapabilmiş olmasıyla övünebilmektedirler". Edebiyat, yığınları kendi

görüşlerinden başka görüşlerin de (özellikle efendilerinin) olduğuna inandırarak onlara çoğulcu düşünce ve duygu alışkanlığı kazandıracaktı. Onlara burjuva uygarlığının ahlaki zenginliklerini ileterek, orta sınıfın başarılarına saygı duymalarını sağlayacak ve okuma temelinde tek başına uygulanan, düşünsel bir etkinlik olduğu için de içlerindeki herhangi bir yıkıcı politik eylem eğilimini engelleyecekti. Onların kendi milli dil ve edebiyatlarından gurur duymalarını sağlayacaktı. 1891’de yapılan bir İngiliz edebiyatı incelemesine göre “insanların devletle olan ilişkilerinde, vatandaş olarak görevlerini yerine getirirken politik kültür ve eğitime gereksinimleri vardır; ayrıca duygusal açıdan kendilerine canlı ve çekici bir biçimde tarih ve destan olarak sunulan kahramanlık ve vatanperverlik örneklerinden de etkilenmeleri gerekir” (Eagleton, 1990: 50). Ayrıca, bütün bunlar işçi sınıfına klasikleri öğretme zahmetine katlanmadan sağlanabilirdi: İngiliz edebiyatı zaten kendi dillerinde yazılmıştı, dolayısıyla rahatça okuyabilirlerdi.

Söylemlerin yazım ve aktarım biçimlerindeki büyük değişikliklerden yola çıkarak, tarihi, geniş bir yelpaze üzerinde dönemlere ayıran Vico, Condorcet ve Malesherbes, 18. yüzyılda kendilerinden sonrakilerin de izleyeceği bir yolu açmışlardı (Chartier, 1997: 204): Günümüz yazarları olan Walter Ong, Jack Goody, Jan Assmann’ın eserlerinin de konuları aynıdır. Öncelikle eğildikleri konu, yazının ve kültürel belleğin biçimlenme, yayılma

ve saklanma yöntemlerini temelden değiştiren bu önemli değişimlerin nasıl olup da insanlar arasındaki ilişkileri, iktidarın uygulanma biçimlerini ve düşünsel teknikleri etkileyip değiştirdiğidir. Bu durum günümüzde de aynıdır. Elektronik devrimle birlikteyse yeni, mecralara ulaşmaktadır.

Dördüncü Bölüm

Elektronik Kültür

I. Sözün Elektronik Dönüşümü

McLuhan (1999), basılı kültür-elektronik kültür karşıtlığını kurarak, yaygın kullanıma giren iletişim araçlarının ve bilgisayar tekniklerinin yeni bir kültür yaratacağını savunmuştu. Bu kültürün oluşturduğu düşünce ve deneyim biçimleri toplum ve siyasetin örgütlenme biçimlerini etkileyecektir. McLuhan'a göre, "kendi teknolojilerimizin bilinç altı işleyişinden kendimizi kurtarmak" için, "bu teknolojik kullanımların yol açtığı zihinsel uyku ve hipnozu sorgulamak" için yeni iletişim araçlarının nasıl bir dünya yaratacağına dair bir farkındalık geliştirmek gereklidir. Bu amaçla da daha önceki bir karşıtlıktan, yani sözlü kültür, yazılı kültür karşıtlığından yararlanmaktadır. "iletişim aracı iletinin kendisidir (medya mesajdır)" sözüyle, sözlü kültürden çıktıktan sonra yazı ve matbaadan geçerek elektronik kültüre varmanın önemini kavradığını gösterir (McLuhan, 1999).

Sözel anlatımın elektronik dönüşümü, hem kelimenin yazıyla başlayıp matbaayla pekiştirilen mekan bağlarını güçlendirmiş, hem de bilincimizi ikincil sözlü kültür çağına sokmuştur. Başka bir ifadeyle, elektronik teknoloji, telefon, radyo, televizyon ve çeşitli ses kayıt cihazlarıyla, temelini yine yazının oluşturduğu, ama çeşitli şekillerde yazılı kültürden farklılaşan ikincil

sözlü kültür çağına sokmuştur. Ong, kelimenin önce yazıyla sonra da yoğun biçimde matbaayla işlenişi ve mekan kazanışının bilgisayarla daha da yoğunlaştığını belirtmektedir. Katılımcı gizemi, topluluk duygusunu geliştirmesi, yaşanan anı odaklayışı, hatta sözlü kalıpları kullanışıyla, bu ikincil sözlü kültür, birincil sözlü kültüre benzemektedir. Fakat yeni sözlü kültür, daha amaçlı ve bilinçlidir. Ong bunu şöyle ifade eder: “temelini, araçların üretimi, işleyişi ve kullanımı için gerekli olan yazı ve matbaa oluşturur” (Ong, 2003: 161).

İkincil sözlü kültür, birincile hem çok benzer hem de benzemez. Yazı ve matbaa, okumakta oldukları metnin anlamları için okuru yalnız kılıyorsa, birincil ve ikincil sözlü kültürler de dinleyiciler arasında güçlü bir grup bilinci yaratır. Ancak ikincil sözlü kültür birincile göre kat kat fazla dinleyiciyi bir araya getirir. McLuhan’ın deyişiyle bu “dünya köyü”dür. Bunun daha iyi anlaşılabilmesi için bir örnek vermek gerekirse, bugün radyo ve televizyon sayesinde politikacılar, elektronik gelişme devrine dek görülmemiş kitlelere mesajlarını iletebiliyorlar.

15. yüzyıl ortalarında matbaanın kullanıma girmesiyle birlikte, metinlerin çoğaltılmasında ve kitapların üretiminde yeni yöntemlerin geliştirilmesi; okuma alışkanlıklarındaki değişimler; 2 ve 4. yüzyıllar arasında rulonun yerini kodeksin almasıyla kitap biçimlerini alt üst eden

büyük değişimler... Tüm bunlar, 18. yüzyıldan beri Vico, Malesherbes ya da Condorcet gibi çeşitli düşünürlerce, -günümüzde Ong ya da Goody'nin yaptığı gibi- tartışılıyordu (Chartier, 1997: 191). Gelineen noktada, iktidarın uygulama ya da eleştiri biçimlerinden, kültürel bellekle girilen ilişkiye ve bilginin saklanması ve dağıtımı koşullarında yaşanan değişimlere dek hepsi, fonetik yazının ortaya çıkışıyla ve matbaanın bulunuşuyla yakın ilişki içindedirler diyebiliriz.

“Kitap, artık kendi gücünü kullanmıyor. Sahip olduğumuz yeni bilgilenme ve iletişim yöntemleri karşısında duygularımızın ve aklımızın efendisi değil artık” (akt. Chartier, 1997: 204): Henri-Jean Martin'in bu saptaması, ilerideki bölümlerde tartışılacağı gibi, “sakıncalı,” “kaçınılmaz” ya da “olası” görülebilecek bir devrimin yol açtığı etkileri saptamak ve açıklamak isteyen herkes için iyi bir başlangıç olabilir. Bizim görmeye alıştığımız biçimlerden (kitap, gazete, süreli yayınlar) sıyrılan metinler, günümüzde elektronik aygıtlara yüklendi: Bilgisayarlarla oluşturulan, bilgisayar ve telekomünikasyon araçlarıyla saklanan metinler, artık okuyucularıyla ekranda buluşuyor.

Kısa bir süre öncesine kadar gerçekleşmesini beklediğimiz ve şimdi giderek etkisini hissettiren, kitabı (ya da yazılı nesneyi) alıştığımız biçiminden sıyrıp, ciltlerin, sayfaların içinden alıp elektronik metinler olarak ekrana getiren, bu önemli devrimin, okuma alışkanlıkları, yazıyla ilişkiler ve

kitaplar tarihindeki, yerini nasıl belirleyebiliriz? Bu soruya cevap verebilmek için, aralarındaki ilişkileri Auge ve Colleyn'nin (2005: 108) deyişiyile "hala çözmeye çalıştığımız" değişim düzlemlerini birbirinden ayırmalıyız. Yukarıda da açıklanmaya çalışıldığı gibi, fonetik alfabenin kullanılmaya başlanmasının ardından gelen ilk önemli devrim, teknik alanda yaşandı: Bu yenilik 15. yüzyıl ortalarında, metinlerin yazılım ve kitapların imalat yöntemlerini tamamen değiştirdi. Matbaa sayesinde, elyazması, metinlerin çoğaltılması ve dağıtılması için tek kaynak olmaktan çıktı ve metinler daha önce olmadığı kadar geniş kitlelerle buluştu.

Bugün bu ilk devrimin sınırları üzerinde tartıştığımızda dikkatler başka bir yönde yoğunlaşıyor. Aslında kitabın temel yapısının Chartier'in de belirttiği gibi (1997), Gutenberg'in buluşuyla değişmediği açıktır. Bir yanda, en azında 16. yüzyılın başına kadar kitap, elyazmasına temelde bağlı kalmıştır (Chartier, 1997; Jean, 2002; Manguel, 2001). Kitaplar biçimlendirilmesinde, yazımında ve görünüşünde elyazmasını taklit etmeye devam etmiştir. Öte yandan, Gutenberg'den önce de sonra da kitap, birbirine eklenmiş ciltli sayfalardan oluşuyordu. Bu biçimde bakıldığında matbaanın bulunuşunun kitabın belirişi olarak yorumlanamayacağı çok açıktır.

Bugün bizim yaşadığımız devrim, Gutenberg'in yarattığından çok daha kesin ve farklı bir değişim yaratmış gibi görünüyor. Bu yolla sadece metinlerin üretim yöntemleri değil, metnin yapısı, biçimleri hatta onu

okuyucularına ulaştıran araçlar bile değişti. Günümüze kadar matbu kitap elyazmasının tek miras ısıydı: Ciltler biçiminde düzenlenmesinden formların birbirini izlemesine dek her şeyde, elyazmasından miras kalan yöntemleri kullanıyordu (Chartier, 1997: 206). Kodeksin yerine ekranın geçmesiyle daha kökten bir değişim yaşandı, çünkü yazı aracı ve ortaya çıkan ürün değişime uğradı.

2. “Buharlaşan” Yazı

Matbaa ile mekana bağlanan yazının bilgisayarlarla birlikte mekana işlenmesinin yoğunlaştığı belirtilmişti. Ancak bu öyle bir yoğunlaşmadır ki adeta yazıyı buharlaştırmaktadır. Chartier (1997: 214), metinlerin bilgisayarlara geçirilmesi, uzun mesafelerden aktarımları ve elektronik ekranlara indirilmesinin, bizlerin önünde daha önce bilinmedik alanlar açtığını belirtmektedir. Chartier’e göre, elektronik metinler dünyasında, bugüne kadar zorunlu olarak kabul edilen iki zorluk ortadan kalkar. İlk zorluk: matbu kitaba okurun müdahalesinin kısıtlı oluşudur. Matbu kitap adeta “katı” ve kendini olduğu gibi dayatan bir nesnedir. 16. yüzyıldan bu yana, matbaacılığın ilk zamanlarında düzeltmen ya da eser sahibi tarafından kitaba sonradan eklenen imlerin, noktalamaların ve başlıkların basılabilmesiyle, okur sadece sayfalarda kalan boşluklar aracılığıyla esere bir şeyler katabiliyordu. Matbu kitap, okura biçimini, yapısını ve mekanını

dayatırken, onun müdâhalesine hiçbir olanak tanımaz. Eğer okur yine de bir şekilde varlığını dayatmak isterse, bunu yazının olmadığı yerlerde yapabilir: kapak içlerini, boş sayfaları vb. kullanarak...

Elektronik metinlerdeyse bu durum kökten farklıdır. Okur metinlerle istediğini yapabildiği gibi (buna izin ekleyebilir, kopyalayabilir, notlar ekleyebilir, metni parçalara ayırabilir, yeniden oluşturup değiştirebilir vb.) ortak bir yazar konumuna da yükselebilir (Chartier, 1997: 215). Elektronik metinlere, matbu kitaplarda olduğu gibi ne kadar katılık vermek istersek isteyelim ve onları nasıl biçimlendirirsek biçimlendirelim, metin adeta bir buharlaşma tavrını sürekli korumaktadır. Basım dünyasındaki çok belirgin olan yazıyla-okuma ve yazarla-okur arasındaki ayırım, elektronik kültürde silinir: Çok yazarlı yazım işleminin aktörlerinden bir de okurdur ve serbestçe müdahale edebileceği, kesip birleştirebileceği parçalardan, yeni bir metin oluşturabilir. Elektronik çağın okurları, isteğine göre metinlere müdâhale edip değiştirebilir, bunları yeniden yazabilir ve kendi eseri haline getirebilir. Chartier, okurun tüm bu olanaklara sahip olmasının, bizim 18. yüzyıldan beri eserleri belli bir özgün, tek ve bireysel yaratıcılık eylemine atfettiğimiz ve böylece edebi mülkiyet hakkını sağlamaya çalıştığımız kategorilerin sorgulanmasını ve gerekliliğinin tartışılmasını getirdiğini belirtmektedir. Bir yazarın, yaratıcı dehasıyla ürettiği özgün eser üzerindeki mülkiyet hakkı

şeklinde tanımlayabileceğimiz “copyright,” elektronik metinlere çok zor uygulanan bir kavramdır.

Ayrıca, elektronik metin, Batı dünyasını uzun süredir rahatsız eden bir çelişkinin ilk kez aşılmasını sağladı: Borges (1998), kütüphanenin dünyanın/evrenin kendisi olduğunu söylüyordu. Eco ise *Gülün Adı* isimli romanında bunu bir adım daha öteye taşıyarak kütüphanenin Tanrı olduğunu söylüyordu. Romanda yapıtın kişilerinden bir olan kütüphane Eco’nun (1991: 65) eşitlemesinde: “Kütüphane = Tanrı”yı temsil ediyordu. Aslında her iki yazar da eserlerinde, bir anlamda Batıya özgü kitap mitini dillendiriyorlardı diyebiliriz: basılmış, yazılmış ne kadar kitap varsa hepsini, hatta Borges’e bakılırsa “tüm alfabe kombinezonlarını kullanarak yazılması olanaklı tüm kitapları” toplayan evrensel kütüphane düşü ile ne kadar büyük ve kapsamlı olurlarsa olsunlar, evrensel bilginin sadece eksik, küçük bir kısmını verebilen koleksiyonların yarattığı umut kırıcı gerçek arasındaki çelişki insanı hep rahatsız etmiştir. Batı’da bu mit “İskenderiye Kütüphanesi”nde nostaljik bir anımsamanın vesilesi olabiliyordu. Bugüne kadar aşılmaz görünen, özgün metinle okurun bulunduğu yer arasındaki deryaları aşarak, metinlerin uzak mesafelerden aktarılmasını sağlayan bu elektronik devrim, bu eski düşü yeniden canlandırıyor. Gövdesinden ve eski sınırlamalarından kurtulan metin, elektronik tasarımıyla her tür okura ulaşabilir artık. Eğer varolan bütün metinlerin, elyazması ya da basılı,

bilgisayarlara geçirildiğini ya da daha başka deyişle elektronik metinler haline getirildiklerini varsayarsak, yazılı mirasa dünyanın her yerinden ulaşabilmek olanaklı görünüyor. Her okur, nerede olursa olsun, elektronik metinlerin dağıtımının gerçekleştiğı bir ağı bağı olmasi koşuluyla, ilk biçimi ya da sınırları ne olursa olsun istediğı her metne ulaşabilir ve her metni okuyabilir. “Kitaplıkların tüm kitapları kapsadığı söylendiğinde, ilk tepkisi çılgınca bir mutluluk oldu”: Borges’in bize sözünü ettiğı bu “çılgın” mutluluğı, gelecekteki, belli bir yeri olmayan, dört duvar ötesindeki kütüphaneler vaat ediyor gibi görünüyor.

Bir mutluluk ama tehlikesi olmayan bir mutluluk değıl. Aslında, Chartier’in (1997: 216) de üzerinde durduğu gibi, yazının her aktarım ve alımlanış biçimi, aracı ve yapısı, bu metinden çıkarılabilecek anlamları, yorumları ve bunun kullanım biçimlerini derinden etkiler. Elektronik kültür içinde yazının ve metinlerin aldıkları biçimlerin, anlam üzerindeki bu etkileri farklı sonuçlar doğurabilir. Tipografik değışimlerin aynı metnin kullanım biçimlerini, aktarım yollarını ve olası anlamlarını nasıl değıştirdikleri ortadadır. Bir metnin, türü ne olursa olsun, tarihsel ve toplumsal açıdan farklılaşan anlamı ya da anlamları, onu okuyucularına ulaştıran biçimlerden ayrı düşünülemez (Chartier, 1997: 217).

Buradan günümüze bir ders çıkarılabilir: bir araçtan ötekine, rulodan elyazması kodekse ve matbu kodeksten ekrana geçirilen yazılı mirasın, büyük olanaklar getirdiği açıktır, ama metinlerin tarih içinde belirli anlamlar yüklenmesinde bir işlevi olan biçimlerinden bir anda koparılmalarıyla, zorlanacakları da doğrudur. Uzak ya da yakın bir gelecekte, bütün metin mirasımızın sadece elektronik tasarımlarla iletildiğini ve çözümlendiğini düşünürsek, metin kavramıyla çok özel bir kitap biçimi olan “kodeks” arasında kurulmuş eski bağın biçimlendirdiği metin kültürümüzün kaybolması riskinin doğduğunu da kabul etmeliyiz. Bu bağın en iyi örneği, Borges ve Eco’da gördüğümüz gibi, Batı kültüründe kitabın bir mit, tanrı ya da bir kozmos olmasını sağlayan benzetmelerdir. Elektronik metinler, doğal olarak, Batı kültürünün, kitabın on yedi ya da on sekiz yüzyıldır taşıdığı biçimlerine bağlı olan özel düşünsel işlemlerinden ve ussal tasavvurlarından uzaklaşması anlamına gelmektedir (Chartier, 1997: 218).

Büyük kütüphanelerin en önemli görevlerinden biri de, hiç olmadığı kadar geçmişin yazılı nesnelerinin toplanması, saklanması ve sayımının yapılmasıdır. Böylece M.S. ilk yüzyıllardan bu yana, insanların okuduğu ve bugün bizim de paylaştığımız kitaplar düzeni anlaşılabilir ve korunacaktır. Ekranın bize vaat ettiği “cılgin mutluluğu”, yoğunlaşarak

buharlaşan yazıyı, belki de ancak, kodeks kültüründeki mantığı koruyarak doyasıya yaşayabiliriz.

3. Elektronik Dünyada İmajların Belleği: “Hatırlayarak Unutmak”

Ekranın bize vaat ettiği çılgın mutluluktan söz ettik... Günümüzde ekran aracılığıyla bize ulaşan imajlar, duyu tecrübemizin, düşünce sürecimizin, duygularımızın ve ideolojimizin günlük besini durumundadır demek, aslında bizi fazla iddialı bir konuma itmez. Elektronik kültürle birlikte, sözlü kültürün işitme ağırlıklı dünyasından gözün merkezde yer aldığı (visual-göze dayalı) dünyaya gireriz. Görme, bizi dünyanın merkezi haline getirir; çünkü, insan kendisinden yola çıkarak her şeyin görüldüğü bir noktaya yerleşir ve nesneleri kendi konumuna göre görür. Sennet (1999), konuyla ilgili olarak, görmenin dünyaya sahip olmamızı garantilediğini ve onu bir “benim-için-evren” yaptığını belirtir. Bu nokta da Guy Debord’un düşüncesine atıfta bulunabiliriz (1996): Manzaraya yönelimli toplum her şeyi manzaraya dönüştürerek ve bu yolla her şeyi kaskatı hale getirerek (felç ederek) kendisine bir anlam verir. Bu tür bir toplum isteksiz ve bilinçsiz aktörü seyirci rolü oynamaya zorlar ve her şeyi görselleştirerek dondurur. Debord’a göre o, görselleştirme araçlarıyla oluşturulmuş bir toplumdur. Her şey görselleştirmeye tabi tutulur ve onun dışında hiçbir şeyin anlamı yoktur.

İşitme duyusu ile yakın bir ilişki de olan dilin, kültürel bakımdan en fazla işlenmiş, en zengin, en “evrenselleştirici” ürün olduğunu ve insanın özgünlüğünün bir işareti olduğu kadar, bir kültürün en önemli boyutunu temsil ettiğini belirtmiştik (Goody ve Watt, 2005). Konuşma daima işitmeye bağlıdır. Konuşulan söz, temel bir bildiriye veya bir dahinin düşüncesini içeriyor olsa bile, eğer biri tarafından işitilmiyor ve yeniden bulunmuyorsa, boşunadır; ölür ve ortadan kalkar. Dolayısıyla konuşma temelde bulunuştur. Bir şey hayattadır ve o asla bir nesne değildir. Söz kendi başına varolamaz. Yalnızca onu konuşan ve onu yeniden ele geçiren biri üzerindeki etkisiyle varolmayı sürdürür. Yani, söz şimdi varolur, şimdiki bir şeydir. Söz kişiyi konuşan ve dinleyen birine dönüştürür. Yukarıdaki bölümlerde de açıklanmaya çalışıldığı gibi, sözün bir nesne haline gelebilmesi için, biri tarafından yazıya dönüştürülmesi gerekir. Bu durumda artık o bir konuşma değildir. Ancak, söz yazıya dönüştürülerek gözle görünür kılındığında bile bağımsızlığını korur (Ong, 2003).

Oysa, modern insanların ya da günümüz postmodern toplumunun düşünüşünde imaj, sözün yerine geçmekte ve gerçekliği iletebilen en üstün araç konumuna yükselmektedir. İmajlarla ilgili bu tutum, günümüzde genel bir yargı haline gelen, Napolyon’un sözlerinden rahatlıkla çıkarsanabilir: “bir resim binlerce söze bedeldir” (akt. Ellul, 2004: 155). Ekran tarafından

belirlenen yargımız, “objektif” bir şey tarafından üretilen imajlara güvenme duygusudur.

Bugün bir imajlar evrenince kuşatılmış durumdayız: fotoğraflar, filmler, televizyon, reklam, reklam panoları, yol işaretleri, resimler vb. Alışkanlık icabı her şeyi görselleştirmekteyiz. Bu öyle bir durumdur ki, imajsız kaldığımızda, enformasyon bize belirsiz gibi görünür ve imaj, gerçekliği anlamının en iyi aracı olarak görülür. İmajlarla ilgili bu durum ilginç bir açılım sunmaktadır. İnsanların olumlu vicdani duygularını mahkum ederek rahatsız etme yeteneğine sahip çok güzel filmler vardır. Başkaldırıyla ilgili bir film (örneğin, Cesur Yürek), öfkenin dünyasına, herhangi bir konuşmanın yapabileceğinden çok daha iyi nüfuz etmemizi sağlar. Fakat imaj yalnızca, eğer seyirci onun sunduğu şeyi biliyorsa ve onu gerçekte varolan bir şey sayıyorsa galeyana getiricidir diyebiliriz, yani gerçekliğin inanılmış bir takdimiyse.

Napolyon’un sözünün işaret ettiği gibi, günümüzde hemen herkesin düşüncesinde imajlar, resmettikleri şeyin delili olarak dikkate alınır. Gerçekliğine ve öznesinin kesinliğine inanmak için, yalnızca fotoğrafına bakmamız gerekir. Sontag (1999), fotoğrafın kendi içinde tartışma götürmez delil, sorgulanamayacak olan bir temel veri olarak kabul edildiğini belirtmektedir. Oysa Sontag’a göre bu genel fikir, saçma bir düşüncedir. Düşündüğümüzde, filmlerin ve fotoğrafların şaşırtıcı şekilde yeniden

işlenebileceğini ve değiştirebileceğini anlarız. Değişikliğe uğratılmadıklarında bile, yanlış yola götürücü olabilirler. Bütün bu küçük örnekler çok iyi bilinir. Filmlerin değiştirilebilecekleri ve edite edilen filmlerin, edite edilme tarzlarına bağlı olarak çok farklı anlamlar kazanacakları genel bir doğrudur.

Bugün imajlar, daha önceki toplumların imajlarından çok farklıdır. Mesela, daha önceki dönemlerin heykelleri ve resimleri sayıları bakımından önemsiz ve herkesin daimi ilgisinin kaçınılmaz nesnesi değildi. İnsanlar imajları nadiren, özel şartlar altında ve müstesna mekanlarda görüyordu. Diğer taraftan dil, asli unsur olma özelliğini koruyordu ve ilaveten metnin içeriğini apaçık hale getirecek ve okuyucuların dikkatini toplayacak imajlar vardı. Bu, onların biricik amacıydı. Ellul ve Sanders gibi yazarların belirttiği gibi, günümüzde durum tersine döndü: imaj her şeyi içine alıyor. Artık sayfaları çevirirken, bütünüyle farklı bir zihinsel işlemi kullanarak bir imaj akışını izliyoruz. Metin yalnızca boş uzayları doldurmak, gedikleri kapatmak ve keza, eğer gerekliyse, imajlarda açık olmayabilen şeyi açıklamak için var. Bugün metin adeta imajların açıklamasına dönmüş durumda (Ellul, 2004: 158; Sanders, 1999) Aşırı ölçüde hızla yorulan modern çocukların zayıflayan dikkatlerini, yalnızca resimlemeler bir noktaya toplamayı başarıyor. Kısacası, bugün bilginin imajlarla dile getirilebildiğini söyleyebiliriz.

Bu noktada, “görüntü yönelimli toplumda ekran ve imajlar, kültürel belleği nasıl biçimlendirmektedir” sorusu öne çıkmaktadır ve bu sorunun yanıtı da “hatırlayarak unutmak” şeklinde kavramsallaştırılabilir. Bu tespit şu şekilde açılabilir: Bir tavır belirleme söz konusu olduğunda hatırlamanın tamamen politik bir işleve sahip olduğunu iddia edebiliriz. Hem kişinin kendi özelinde yaşadığı politik süreç, hem de genele yaptığı katkı, bu hatırlama sürecinden nasibini alır diyebiliriz. Örneğin, Levent Kırca’nın programlarında zaman zaman ortaya çıkan böyle bir şeydir. Çok ünlü kişilerin kılıklarına girerek yaptığı taklitlerle, her kesimden seyircinin ilgisini çeken Kırca, bazen bu yeteneğini komedinin dışındaki bir yerlere götürüyor. Aşık Veysel, Adnan Menderes, Atatürk, Uğur Mumcu, Abdi İpekçi gibi “hatırlatılması gereken” ünlülerin tiplerine girip, politik mesajlar veriyor. Komik hiçbir yönü olmayan bu canlandırmaların programa katkısı ise merak unsurunu sürekli gündemde tutması. Fakat asıl işlevi, artık aramızda yaşamayan bu kimseleri canlandırarak hatırlatmak. Politikacı taklitleriyle kesinlikle karıştırılmaması gereken bir show bu. Önce Mehmet Ali Brand’ın taklidini keyifli bir gülümsemeyle izliyoruz. Fakat sonra “taklit” 32. Gün’ün içinde konuk edilen “taklit” Adnan Menderes’i ciddi ciddi izlemeye başlıyoruz. Artık taklit Brand’ın taklit olmamasının pek bir önemi kalmamıştır çünkü, bir adım ötesinde ondan daha çarpıcı bir mesajla yüklü Menderesin taklidi bulunmaktadır. “Madem yönetenleriniz böyle oldu o

halde beni niye astınız?" diye soran taklit, bir çok haber programında sorulduğunda bu kadar yankı bulmayacak bir soruyu gayet güzel dillendiriyor. Aşık Veysel, Uğur Mumcu ve Abdi İpekçi içinde geçerli bu düşünce. Her bir canlandırma seyirciye bir şeylerin hatırlatılması işlevini görüyor. Yüzlerini unutmaya başladığımız bu insanların, sadece fotoğrafları, posterleri, anma günleri, "unutmayacağız" yeminleri yetmiyor demek ki. Diğer taraftan nasıl yetsin ki? Çılgın yarışmalar, birbirinden değişik showlar, her birinin patlaması bir öncekinin sesini bastıran skandallar yağmurunda, onların yüzlerini hatırlamak kimin haddine. Diri diri yakılan Semah ekibinden kimin yüzünü hatırlayabiliyoruz ki bu aşamada? Belki de Levent Kırca, elimizin içinden kayıp giden gerçeklikle bir bağımızı oluşturmaktadır. Menderesin mektupları tefrika ediliyor da Deniz Gezmiş'in ailesine yazdığı mektuptan, Erdal Eren'in korku dolu ölüm öncesi gözlerinden bahseden yok diyebiliriz bu noktada. Fakat, bunlar acaba bilinçli bir şekilde unutturulmaya mı çalışılıyor? Belki de hepsi "market"teki sıralarını bekleyen hisse senetleri gibi. Biri yükselirken diğeri düşecek veya hep beraber rekabet içinde yükselecekler ve sonra tabi ki sönecekler. Satın alan olduktan sonra, bunları da pazarlayan hep bulunacak. Duyarlı görüntüleri, ustaca hazırlanmış metinlerin eşliğinde gelip geçecekler gözümüzün önünden. Peki ne değişmiş olacak? Aslında çok şey. Çünkü artık hiçbir şeyi saplantılı bir şekilde hatırlamayacağız. Her şeye mesafeli bakacağız. Süratli bir tempo içinde

ekrandan gelip geçen görüntüleri izleyeceğiz. Toplumun belleğini uzaktan kumanda aletiyle değiştirilebilen görüntüler zannedeceğiz. Kısacası, ekranla kuşatılmış toplum, bir imajlar denizi içinde hatırlayarak unutmaktadır diyebiliriz...

4. Sanal Cemaat

Elektronik kültürle birlikte sanal cemaat sorunu da gündeme gelmektedir. Elektronik kültürün teknik altyapısını oluşturan “enformasyon ve iletişim teknolojileri” daha önce tanık olunmamış tarzda yeni tür ilişkileri ve kimlik-kolektiflik biçimlerini açığa çıkarmaktadır. 20. yüzyıl, modern insanın yurtsuzluk acısının doruk noktasına çıktığı ve cemaat kavramının en çok tartışıldığı yüzyıl olmuştur (Sennett, 1996). Cemaat ilişkilerinin temelini oluşturan bağlar, modernleşme sürecine paralel biçimde çözülmüş ve Sennett’in vurguladığı şekilde, kamusal alan sürekli daralmıştır.

Cemaat kavramı konusunda akla gelen ilk isim Tönnies’dir. Tönnies’e göre, modern endüstriyel toplumların gelişimi çerçevesinde *gemeinschaft* (cemaat) ilişkileri yerini *gesellschaft*’a (toplum/society) bırakacaktır (akt. Sennett, 1996). Tönnies, modern kent toplumunda bireyciliğin ve rekabetin egemenleşmesini, cemaatin giderek kaybolmasını endişeyle karşılamıştı. *Gemeinschaft*, onun için küçük ve sosyal yönden muhafazalı bir mekanda “yüz yüze” ilişki demektir. Mahremiyet ve içimizdekini paylaşmaktır.

Weber'in benzetmesiyle "demir kafes"in, yani modern zamanların bütün dehşetinin, güç ve denetim dünyasının karşısında dünyevi bir sığınak arayışı.

Bu kavramı kısaca açmak gerekirse: ortak geçmiş ve yaşam tecrübesine sahip insanlar, bir cemaat duygusunu birlikte yaşarlar ve toplumsal ilişkileri samimidir. Dayanışma ruhu ve ortak bir iradenin mevcudiyeti söz konusudur. Aile hayatı esastır. Köy topluluğu kendini geniş bir aile olarak hisseder ve miras alınan statüler söz konusudur. *Gemeinschaft*, mekana bağlı ve durağan bir toplumdur; dolayısıyla, toplumsal değişme sınırlıdır. Güçlü bir dayanışma ruhu egemendir (Bozkurt, 1999: 65).

Buna karşılık *gesellschaft*'ta ilişkiler hukuk, sözleşme, kamuoyu, para ekonomisi ve rasyonellikten geçer. Mekana bağlılık azalır. Kişisel çıkar öncelik kazanır. Özel yaşam değerli hale gelir. Kent yaşamı tipik bir *gesellschaft* örneğidir. Modernleşme sürecine paralel olarak, *gemeinschaft* giderek yerini *gesellschaft*'a bırakmıştır. Ancak modern dünyada gerileyen cemaat kavramı elektronik kültürle birlikte yeniden gündeme gelmiştir.

Bozkurt (1999: 66), Tönnies'in *gemeinschaft*'ı iyi tanımlanmış, sınırları belli bir kavram olsa da, sosyoloji literatüründe sık sık kullanılan cemaat kavramının oldukça belirsiz olduğunu söylemektedir. Örneğin, günümüz postmodern durumları için kullanılan sanal cemaatler kavramı, yukarıda ana

hatlarıyla açıklanmaya çalışılan cemaatin pek çok özelliğini içinde barındırmamaktadır.

Sanal cemaat kavramı, insan ve teknolojinin bir araya gelmesinden doğmuştur. Bilgisayar ağlarının, Tönnies'in kavramlaştırmasındaki temel ilkelerden biri olan fiziki mekan kavramından bağımsız olarak, milyonlarca insanı bir araya getirmesinden oluşmuştur. Rheingold'un tanımlamasına göre sanal cemaat: "Kişisel ilişkiler ağının yaratılması için yeterli sayıda insan bir araya geldiğinde, networkler (Internet) vasıtasıyla yaratılan sosyal gruplardır" (akt. Bozkurt, 1999: 67). Yani, sanal cemaatlerde, geleneksel cemaat kavramının coğrafi mekanından bahsetmek mümkün değildir. Sanal cemaatlerin mekanı "siberuzay" (cyberspace)dır (Robins, 1999: 159). Siberuzay, bugün sayıları milyonları bulan Internet kullanıcılarının bir araya geldiği yer anlamında kullanılmaktadır.

Sanal cemaatler bir metin etrafında oluşmaktadır (Bozkurt, 1999: 69). Kendilerine özgü bir dilleri vardır ve bu dilin kelimeleri mümkün olduğunca kısadır ve bazen de sembollerden oluşmaktadır. Örneğin bu ilişkileri içinde ilk sorulan soru genellikle "a/s/l?"dir; yani yaş (age), cinsiyet (sex), yer (location); veya Türkçe chat'lerde *slm* (selam), *heehee* (gülmek) şeklinde kullanılmaktadır.¹⁸ Sanal cemaatlerin dilinin en önemli özelliklerinden biri de

¹⁸ Web'de tipik gülümseme/duyguları ifade şekillerine şu şekilde örnekler verilebilir: :-) (gülümseme); :-((üzgün); ;-) (göz kırpmak); :-0 (hayret); :-1 (korkunç); :-11 (öfkeli); :'((ağlıyor); @:-) (türban giyiyor); vb.

yoğun metafor kullanımıdır, çünkü Internet'teki sanal cemaatlerde, geleneksel iletişim şekillerindeki göz kontağı, mesafe, ses tonu, gülümseme, diğer sözlü olmayan biçimler ve sosyal kurallar söz konusu değildir.

Rheingold'un belirttiği şekilde, sanal cemaatlerde insanlar, espri, bilimsel tartışma, ticaret ve planlar yaparlar. Duygusal ilişkileri paylaşırlar. Dedikodu ve düşmanlık yaparlar. Aşık olur, arkadaş bulur ve onları kaybederler. Oyun oynar ve flört ederler. Sanatla uğraşırlar veya amaçsızca dolaşırlar (akt. Bozkurt, 1999, 67). Sanal cemaatlerde insanlar vücutlarının dışına çıkarak bulunurlar çünkü, burada kimse bir başkasına dokunamaz. Fakat bu sınırlar içinde pek çok şeyi yapmak mümkündür. Bir çok insan için sanal, bedenden yoksun olsa da, yeterince çekici gelmektedir. Sanal cemaatler içinde kitap satın alabilir, toplantılar düzenleyebilir, akademik yayınların elektronik versiyonlarına ulaşılabilir... Sanal cemaatler,

cemaat arayan insanların karşılaştıkları gerçek koşullara yapılan esnek, canlı ve pratik uyarlamaları temsil eder... Sanal cemaatler, toplumsallık dürtüsüne -kentlerin coğrafi ve kültürel gerçeklikleri nedeniyle sık sık kesintiye uğrayan bu dürtüye- karşılık gelen yenilikçi çözümler yelpazesinin bir parçasıdır... Bu bağlamda elektronik sanal cemaatler *hayatta kalmak* için geliştirilen karmaşık ve becerikli stratejilerdir. (akt. Robins, 1999: 160)

Stone'nin bu yaklaşımı, cemaatlerin siberuzay dışındaki gerçek dünya ve gündelik yaşam içinde yer aldığına vurgu yapmaktadır. Bu durumda sanal etkileşim, günümüz dünyasında giderek zorlaşan koşullara ayak

uydurma ve uyarlanma biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilgisayar aracılı iletişim, Sennett'in (1996) sözünü ettiği kamusal alanların yaşamımızdan çıkması ve bunun sonucunda da insanların cemaate açlık çekmesi olgusuna bir karşılık olarak durmaktadır. Buna göre siber alanda toplumsal ortaklık duygusunu yeniden yaşayabiliriz (Robins, 1999: 161). Bu durumda, sanal varoluşa olumlu bir perspektiften bakıldığında modern insanın yitirdiği cemaate yeniden kavuştuğu söylenebilir. Adeta köydeki çeşme başı ya da kasabadaki meydan yeniden canlanmaktadır. Elektronik kültürün yaşamlarımızı ve dünyayı algılama biçimimizi değiştirmesi, sanal cemaatlerin de yeni teknolojik düzenin koşullarına uygun bir toplumsal felsefe geliştirdikleri izlenimini doğurmaktadır diyebiliriz (Robins, 1999: 163). Yine de teknolojik sanal cemaatçilik sorgulanabilir durumdadır.

Sanal cemaatlere muhalif bakanlar bunu "sahte cemaat" olarak nitelendirmektedirler (Bozkurt, 1999; Robins, 1999). Muhalif bakış açısına göre, sanal cemaat samimiyetten uzaktır ve bu tip ilişki tarzlarının yaygınlaşması, insanların gerçek yaşamdaki ilişkilerini yoksullaştırır. Sanal cemaatler, insanların zamanını, ailelerinden ve dış etkinliklerinden çalmaktadır. Yine muhaliflere göre bu cemaatlerin güvenilirlikleri yoktur ve yabancılaşmayı artırır (Bozkurt, 1999: 68).

Teknoloji sorunu yalnızca teknolojiyle ilgili değildir. Altılığını teknolojik gelişmelerin oluşturduğu sanal cemaatler üzerine düşünürken,

bununla paralel yol alan kültürel ve siyasal gerçeklikleri de göz ardı etmemek gerekmektedir. Yukarıda, sanal cemaatçiliğin iyimserliğine karşın, sanal kültürün olumsuz taraflarını da vurgulamaya çalıştım. Sanal alan, Robins'i (1999) izleyerek söylersek, düzen, sığınma ve geri çekilme bölgesi olarak da düşünülebilir. Teknolojik gelişmenin mantığında yeni gelenin eskiden daha iyi olduğu yollu bir ön kabul vardır ve sanal cemaatte, istediği halde, modern toplumda cemaat aidiyetinin dışında kalan insanlar için bir alternatif sunar gibi durmaktadır. Oysa, bu ön kabulün dışına çıkarak siberuzay ve postmodern toplumun yeni kabileleri olan sanal cemaat kavramlarının özellikle demokrasi, yabancılaşma ve siyasallaşma kavramlarıyla değerlendirilmesi gerektiği söylenebilir.

5. Televizyon mu Kitap mı?: Söze Geri Dönüş Çağrıları

İçinde yaşadığımız dünyada pek çok kişiyi içine çeken bir tartışma olarak, sözcükler ile resimler ya da kitaplar ile elektronik ortamlar ve televizyon arasındaki üstünlük mücadelesi sürüp gidiyor. Neil Postman, bu tartışmada kitabı savunan en önemli ve özgün yazarlar arasında yer almaktadır. *Televizyon: Öldüren Eğlence. Gösteri Çağında Kamusal Söylem* (1994) başlığıyla yayınlana çalışmasında kitabın bir tür savunusuna yönelmektedir. Televizyon öncesi dünyada büyümüş olan Postman'a göre okumak, bir masada oturmamızı, fikirleri soldan sağa doğru izleyerek tüketmemizi,

okuduklarımızın doğruluğu ya da yanlışlığı üzerine yargılarda bulunmamızı gerektiren bir süreçtir. Okumak, doğası gereği bize akıl yürütmeyi öğretir. Televizyon ise gelişigüzel, birbirinden kopuk görüntüleriyle bu doğrusal geleneği tersine çevirip, mantığa başvurma ve düşünme alışkanlıklarını yok eder.

“Biri Televizyonunu Öteki Kitabını İstiyor”¹⁹ isimli söyleşide karşı karşıya gelmiş olan Postman ve soruna öteki taraftan bakanlardan bir olan Camile Paglia, yazılı kültür ve elektronik kültürü tartışmaktadırlar. Postman’ın aksine, İkinci Dünya Savaşı sonrası dünyada doğmuş olan Camile Paglia, eleştirel kültür tarihi çalışmaları yapıyor. Çoğu akademisyenin, bir tür entelektüel inkarcılıkla televizyonun gücüne burun kıvrarak küçümsediklerini belirtiyor. Paglia’ya göre televizyon kültüredir ve şu soru çok önemlidir: Madonna’nın daha az anlamlı bir ikon olduğunu neye ve hangi ölçütlere dayanarak söyleyebilirsiniz?.. Bu sorunun yanıtı söz, yazı ve imajlar konusunda düşünceler geliştiren çağdaş filozoflardan Jacques Ellul’da aranabilir.

Ellul, modern toplumların her tarafına yayılan, bütün kurumlarını istila eden imajların yol açtığı olumsuz sonuçlardan söz etmektedir (Ellul, 2004). İmajların bombardımanı altında hakikatin, eleştirel bilincin aracı olan dil, konumunu kaybetmiştir. Ellul, imajların dinden (Hristiyanlıktan)

¹⁹ Birikim(Temmuz 1994: 51-61)

başlayarak nasıl toplumun kurumlarını dönüştürdüğünü uzun uzadıya anlatır ve dilin bir çağrı, bir mübadele olduğunu söyleyerek şu şekilde devam eder: “Basmakalıp iletişim (communication) terimini kullanmaktan kaçınıyorum. Dilin yalnızca enformasyon (malumat) ve iletişim için var olduğu düşüncesi doğru değildir. Açıktır ki dil iletişimdir de. O, enformasyonu iletir. Fakat eğer yalnızca enformasyon iletmek için konuşuyor isek, ilişkilerimiz büyük ölçüde yoksul ilişkiler demektir” (Ellul, 2004: 33). Ellul, dilin belirsiz, enformasyon iletici, fakat aynı zamanda içeriksiz, çatısız, görünmeyen ve akış halinde bir evren olduğunu düşünmektedir. Dilde söylenmemiş bulunan şeyin de bir rolü olduğunu, daha açık bir şekilde dile getirmek gerekirse, dilin bazen söylenmemiş şeyi açığa çıkardığını vurgular (Ellul, 2004: 34).

Ellul’a göre bütün bu özellikleriyle dil, bizi hakikate ulaştırır. Ellul, insan dünyasını zenginleştiren dilin en temel özelliklerini ise şöyle sıralar: tartışma, paradoks ve muamma. Dil özgürleşmenin aracıdır, çünkü o dinleyiciyi özgürlüğün marjinine yerleştirir. Ellul, bizleri kuşatan imaj merkezli dünyada her şeyin görselleştirmeye tabi tutulduğunu ve onun dışında hiçbir şeyin öneminin olmadığını söyler. Önceden imajlar metin resimlemelerinden ibaretken, günümüzde metin imajı desteklemek ve imajlarda açık olmayan şeyi açıklamak için vardır. İmajlar ekranı izleyici ile

dünya arasına yerleşir, bu öyle bir çemberdir ki, bundan kurtulamadığınızda çok daha hakiki bir şeye dönüşüverir. Ellul için televizyon bir uyuşturucudur:

İmajlarla ilişkili bu görsel gerçeklik eleştirel söylemi, açıklamayı, tekrarı veya düşünmeyi tolere edemez. Bunlar, belirli bir mesafeyi ve eylemden çekilmeyi gerektirirler; oysa imajlar sürekli olarak vuku bulan şey ve eylemde içermeyi gerektirirler. Onlar beni, pasif bir seyirciye dönüştürürler” (Ellul, 2004: 176).

Ellul, yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere toplumsal hayatın bütün alanlarını istila eden imajlara yönelik eleştiriler ortaya koymaktadır. Görüntülerin modern toplumda önem kazanması ideolojik bir süreçtir. Bu süreci, Kevin Robins gözün ideolojik kuruluşu olarak kavramlaştırır ve olup bitenin olduğu gibi aktarılması yanılışına dikkati çeker (Robins, 1999). Görüntü dilden ve yorumdan bağımsız değildir. Bugün içinde yaşadığımız imaj merkezli dünyada her türlü görüntü, seçilmiş, kurgulanmış ve anlatılmıştır.

İletişimin modern insanın dünyasında ciddi bir sorun haline geldiğini söyleyen Ellul, tüm bu anlatılanlar çerçevesinde imajlar aracılığıyla dünyayı anlamlandırdığımızı ve “teknik” emperyalizmi altında ezildiğimizi belirtir. Halkın kendilerine güvenmesini isteyen ve halkı yönlendirmekten çok kamu yararı için çalıştıklarına bizleri inandırmaya çalışan medya kurumlarının

çoğu, ticari kaygılar güden, bize gerçekleri belli sınırlar dahilinde eleyerek ulaştıran kurumlardır. Modern insan imajlar seli altında boğulmakta ve hiçbir zaman kendisine sunulanları doğrulatma ya da daha geniş bilgi alma olanağına sahip olamamaktadır.

Ellul'un söyledikleri, Paglia'nın sorusuna çok ciddi bir yanıt sunmaktadır diyebiliriz. Sözün özgürleştirici, imajların körleştirici ve uyuşturucu etkisinden söz eden, iletişim teknolojisine, araçlarına yönelik eleştiriler getiren Ellul, kitabını, sözün düştüğü yerden kaldırılarak özgürleştirilmesi gerektiğine yönelik inancını okurlarıyla paylaşarak bitirir:

Söz büyük ölçüde sakatlanmıştır, kadavradır ve neredeyse ölüdür; fakat bunun ne anlama geldiğinin bilincinde olmamız gerekir: Bütün bir uygarlığımız söze karşı nefret içindedir. Söz uygarlığımızın muhtemel ölümünü gösteriyor ve öldürücü zehrin ulaşabileceği kanalı sağlıyor. İnsanlığı korumayı arzu eden kişi her şeyden önce sözü korumalıdır (Ellul, 2004: 303).

İnsanlık, Barry Sanders'in (1999) da belirttiği gibi, yazı denilebilecek ilk karalamalarla tanıştığı tarihsel noktadan bu yana varlığını okuma-yazma kültürüyle olanaklı kılabilmiştir. Ancak, son yıllarda, Ellul'un sözün başına gelenleri haykırmasında olduğu gibi, okuma-yazma ya da okuryazarlığın sonuna işaret eden sinyaller almaktayız. Yukarıdaki bölümlerde anlatılmaya

çalışılan kitabın başına gelenler anımsandığında, bilgi çağına girildiğı iddiası, elektronik medyanın yükselişi, entelektüelleri aşağılayan bir söylem vb. gelişmelerin neyi ifade ettiğı açığa çıkmaktadır: Ellul'un (2004) deyişiyle, "Söz olmadığında insan hayatı bir cehennem"e dönüşmektedir.

Bu tartışmadaki önemli çalışmalardan bir diğeri yazarıysa Barry Sanders'tir. Sanders, *Öküzün A'sı-Elektronik Çağda Yazılı Kültürün Çöküşü ve Şiddetin Yükselişi* adını verdiğı kitabında, elektronik medyanın hem sözlü hem de yazılı kültürü giderek zayıflattığını, hatta ortadan kaldırdığını ileri sürmektedir. Sanders'ın temel tezi oldukça yalındır: Günümüzde sözlü ve yazılı kültür zayıflamakta ve yerini giderek elektronik aygıtlara (TV, bilgisayar, video oyunları, CD) bırakmaktadır. Bu süreç insanın zararınadır çünkü ilk olarak, sözlü ve yazılı kültürler arasındaki doğal süreklilik kaybolmakta; ikinci olarak da, okuryazarlıktan uzaklaşan insan şiddet ve yıkıcılığa yönelmektedir. Bu önemli bir olgudur, çünkü benliğin kaynağı okuryazarlıktır. Kişi olmayla eşanlamlı olan benlik, dünyayı insanlar için zenginleştirir ve düzenler. Benlik ve okuryazarlık, öncelikle en doğal bulduğumuz süreçler içinde gelişmeye başlar. Örneğın, anne kucağında meme emme, kalp atışlarını dinleme, dokunma, sıcaklığı hissetme vb. ile gelişen ilk ritm duygusu, sözel kültürü edinmenin ilk aşamasını oluşturur.

Sözelliğın tam olarak yaşanmadığı bir durumda, insana yaşam veren okuryazarlık dünyası tam olarak benimsenemez. Sanders sözelliğı

"okuryazarlığın içinde biçimlendiği, dış hatlarının belirlendiği" bir zırh, çerçeve olarak görür. Sözellik, sosyal ve duygusal gelişimi olanaklı kılar. Sanders, sözelliğin insanı okuryazarlığa hazırladığını şöyle açıklar: "Sözellik ritimleri, sesin tonlarını ve perdelerini, yani yazıda ifade bulan tüm duyguları barındırır. Böylece sözellik bizi okuryazarlık dediğimiz yapıya hazırlar, bu yapı için gerekli ve sağlam bir temel sağlar. Çocuklar, dil öğrenmek için bu dili duymak zorundadır"(Sanders, 1999: 42).

Oysa, elektronik medya başta olmak üzere birçok etmen, bu süreci (yazılı kültür için çok önemli olan sözelliği edinme sürecini) engeller. Elektronik iletişim araçları sözelliği üretmez, çünkü doğal, kendiliğinden ve fiziksel/duygusal temasa dayalı değil, planlı ve programlı bir biçim ve içerik taşır. Sesin çeşitli yönlerinin (ton, yükseklik, vurgu vb.) önceden planlanması, programların doğal süreç-doğaçlama-serbest akıştan yoksun olması sözelliğe yer bırakmaz. Elektronik medyayı izler/kullanırken en sıradan doğal/toplumsal etkileşim kalıplarının (dinlerken söz kesme, tartışma, soru sorma, yinleme vb.) olmaması, gerçek bir edimin (örneğin konuşmanın) gerçekleşmediğini gösterir: "Eğer iki kişi birbirinin yüzünü göremiyorsa, aralarındaki konuşma da gerçek bir konuşma değildir" (Sanders: 1999: 45). Kısaca elektronik medya, bireyin yerini kurgular, simgeleştirir, oluşturur, yapar, bozar, karar verir, düşler vb.

Sanders birçok bakımdan okuryazarlığın gayet insani öğeler taşıdığını öne sürer:

İçselleştirilmiş uzam, içinde birçok farklı duyguyu barındırır. Ne var ki kimi duygulara, özellikle içselleştirilmiş bir metne ya da sayfaya yazılan ve kişi tarafından uzun süre taşınan duygulara ancak okuryazarlıkta rastlanır. Örneğin suçluluk duygusu ve vicdan, bir insanın iç yaşamında en az tarihsel bir bölge kadar kalıcıdır. Kişi arada sırada bu metne bakıp üzerindeki, günah çıkararak, özür dileyerek ya da sadece içini dökerek başkalarına açıklayabilir" (Sanders, 1999: 76).

İnsani duyguların ifade edildiği metinle kitapların dünyasına girmiş oluruz. Kitap, "üzerinde vicdanın ve pişmanlıkların ve en önemlisi benliğin yazılı olduğu içselleştirilmiş metin"dir. Sanders'a göre, gerçek varlıkların dünyası hızla yok olmaktadır. Bu dünyayı yeniden bulabilmek için kitaplara geri dönmek gerekir.

Postman, Sanders ve Ellul, her biri farklı alanlardan gelen bu yazarlar, yazılı kültürün düşüşünden söz etmekte ve elektronik kültür içerisinde, bir anlamda söze ve kitap kültürüne dönüş çağrısı yapmaktadırlar. Diğer taraftan, bu noktada Ong, sözü geçen yazarlardan daha soğukkanlı bir değerlendirmeye karşımıza çıkmaktadır.

Bugün elektronik kültüre ve bilgisayara getirilen kimi eleştiriler aslında Platon'un yazıya getirdiği eleştirilerle benzerlikler taşımaktadır. Ong'a (2003: 98 vd.) göre Platon, tıpkı bugün birçok insanın bilgisayarı gördüğü gibi, yazıyı dışsal, yabancı bir teknoloji olarak görüyordu. Bugünse yazıyı öyle içselleştirmiş durumdayız ki, matbaa ve bilgisayarı kolaylıkla teknoloji olarak adlandırdığımız halde, yazıyı da bir söz teknolojisi olarak görmekte zorlanıyoruz. Platon, yazının insani olmadığını; gerçekte yalnızca insanın zihninde yer alan düşünceyi zihnin dışında kurmaya çalıştığını söylemektedir. Elbette aynı şey bilgisayar için de geçerlidir. Ayrıca Platon yazının belleği çürüttüğünü, zayıflattığını söyler. Bugün aynı sözler hesap makineleri kullanan çocukların anne babaları tarafından da söylenmektedir. Üçüncü eleştiri de yazının yanıt verememesidir. Bir insana sözlerinin anlamı sorulunca bir yanıt alabilirsiniz. Aynı eleştiri bugün bilgisayar için de geçerlidir. Yazı gibi bilgisayar da edilgendir ve kendi iç dünyasına kapalıdır. Matbaa da aynı eleştiriye tutulabilir. Matbaa ile başlayan kitap bolluğuna insanların eleştirisi, insanların artık eskisi gibi gayretli olmadıkları şeklindedir. Buna karşılık başkaları matbaayı, bilgiyi kitlelere mal ettiği için sevinçle karşılamıştır.

Ong'a göre Platonun zayıf noktası yazı eleştirilerini yine yazı ile yapması ve bu sayede bugün bizim bunları okuyup öğrenmemizdir (Ong, 2003: 99). Aynı eleştirileri bilgisayara yapanlar da bilgisayarın sağladığı

olanaklardan yararlanmaktadırlar. Yazı, matbaa ve bilgisayar sözün büründüğü teknolojilerden başka bir şey değildir. Her yeni teknoloji insanlığa kayıplarla birlikte yeni olanaklar da sunar. Sonuçta Platon'da felsefesini yazının getirdiği yeni bilişsel süreçler içinde kurmuştur.

Yazılı ve elektronik kültür arasındaki bazen şiddetli de olabilen bu uyuşmazlıklar, çekişmeler ve süre giden tartışmalar, aslında çağımız insanına damgasını vuran bir kültürel değişmeyi anlama ve bu değişme içerisinde insanlığın kazanımlarına sahip çıkma çabası olarak yorumlanabilir. Ancak ironik olarak, tüm bu tartışmalar entelektüel alanlarda canlı bir şekilde sürüp gitse de, elektronik kültürün kurumsal ve popüler başarısı, adeta akademik bir alan olarak kalan yazılı kültüre zararlı bir etkide bulunmuştur. Yazı ve onun kültür içindeki çeşitli değişkenleri günümüzde insanlığın “kraliçesi” konumunda değildir. Yazılı kültür, Ellul'u biraz değiştirerek söylersek, “aşağılanmıştır” ve “düşmüştür.” Postmodern dünyada yazı da diğer görüntülerin arasında bir görüntüdür: Paglia'nın can alıcı sorusunun içinde saklandığı gibi, *Ulysses* ya da Madonna, her ikisi de ekranda, adeta kendi kendilerinden soyutlanıp, görüntüden ibaret hale gelir. Görüntü ise dolaşımda olandır. Dolayısıyla “bizim” bugünkü dünyamızda,

bilgi edinmemizde kaçınılmaz bir biçimde en önemli araç olarak karşımıza çıkan teknoloji ve medyanın önemi ortaya çıkmaktadır.

1924 yılında Rus devrimci Troçki, *Edebiyat ve Devrim* (1989) adında bir kitap yayınlıyordu ve bu kitabı yazma gerekçesini de önsözünde “İnsanlar yalnızca politika ile yaşayamazlar, edebiyatında insanların güncel yaşantısına girmesi gerekir” sözleriyle açıklıyordu. Troçki’ye göre kitaplar, “her çağın canlılığının ve bütün tarih içinde taşıdığı önemin en yüksek göstergesi”ydi. Marksist bakış açısıyla kabaca söylemek gerekirse yazın, ekonominin özsuuyuyla beslenmekteydi ve doğabilmesi, gelişebilmesi ve artırılabilmesi için maddi bir artık zorunluydu. Kısaca, ocaklar daha sıcak olmalı, tekerlekler daha hızlı dönmeli, mekikler daha hızlı işlemeli, okullar daha iyi çalışmalıydı. *Edebiyat ve Devrim*, yüzyılın henüz başlarında, insanlar yeni bir toplum yaratırken yeni bir sanat, yeni bir edebiyat ve yeni kitaplar da yaratmanın coşkusunu duyarken yazılmış bir kitaptı. Kitap ve yaşam, birbirlerinden ayrı düşünüleliyordu bile. Devrim, her iki alanda da gerçekleşecekti. Dolayısıyla günümüzde, her şeyin görüntüye indirgendiği elektronik ortamlarda, yazılı kültürün düşüşü, sadece yazıyla ilgili bir sorun ya da saptama değildir; bu dönüşüm, yukarıdaki sayfalarda temel hatlarıyla gösterilmeye çalışıldığı gibi, tüm kültür ve toplum alanına uzanır.

Sonuç

Kaybolan Harf

Bu çalışmada sözlü kültür, yazılı kültür ve elektronik kültürü birbirleriyle ilişkileri içinde ele almaya çalıştım. Burada göz önünde bulundurulması gereken, her üç kültürel durumun da bugün iç içe işlemekte, birbirlerini etkilemekte ve değişmekte olduklarıdır. Tez boyunca değerlendirilmeye çalışılan söz'ün aldığı biçimlenişler ve yeni teknikler çeşitlenmeye ve değişmeye devam etmektedir.

Bu çalışmada söz'le ilgili olarak yapılmaya çalışılan saptamalar ve birer söz teknolojisi özelliği gösteren yazı ve elektronik araçlar içinde aldığı biçimlenişleri gösterme çabası, sonuçta bir derleme yapısındadır. Söz'e, kendi kendine evrimleşen ve kendi içine kapalı bir şey muamelesi yapıldığında, tutarlı ve anlamlı bir hikaye olarak gelişmesinin, olay tamamına erdikten sonra oluşturulan bir inşa olduğunu, olayların tarihsel amaçlılıktan çok tarihsel rastlantıların birer tezahürü olduğunu fark etmek imkansızlaşır. Aynı zamanda söz'ün aldığı biçimlenişleri, özgür irade ürünüymüş gibi görünen deneyimlerle tanımlamakta hatalı olacaktır. Bunlar birbiriyle çelişen önermeler değil. Kültür, rasyonel bir amaçtan yoksun olsa bile söz'ü biçimlendirmeye devam etmektedir.

Diğer taraftan, günümüzde sözlü, yazılı ve elektronik kültürün ve bunların kültürel bellekle girdikleri ilişkilerin sorgulanması gündemdeki yerini korumaktadır. Değişik alanlardan pek çok araştırmacı, bu kültürel durumların yol açtığı toplumsal ve düşünsel süreçlerdeki değişimler üzerine çalışmakta ve incelikli çözümlemeler üretme ihtiyacı hissetmektedirler.

Bu çalışma bağlamında söylenmesi gereken bir diğer şeyse, tezin temel bir takım noksanlıklarına ya da yapılmak istenip de eksik kalan taraflarına yöneliktir. Bunlardan ilki, söz'ün dinle, özellikle büyü ile girdiği ilişkiyi sözlü, yazılı ve elektronik kültür içerisinde takip etmek; "ruhun soluğuyla dolu sözü" anlamaya ve anlatmaya çalışmak, kayda değer bir çaba olabilirdi. Bir diğer temel eksik olarak görünen noktaysa, kültürel bellek ve hayali cemaat kavramları etrafında şekilleniyor. Bu kavramların, Türkiye'nin kendine özgü "dil arayışı"nı betimleme ve çözümlemede işe yarar bir perspektif sunduğu söylenebilir. Bu çalışmaya Türkiye'nin kendini keşfetmek/kurgulamak için çıktığı ülküsel yolculuğun hikayesi de katılabilirdi. Böyle bir çaba, tezin özcü şeklinde isimlendirilebilecek olan genel yapısını kırabilir, farklı bir açılım sunabilirdi.

Sonuçta bu çalışmada ortaya çıkan sözlü kültür, yazılı kültür ve elektronik kültürün, bu üç antropolojik kategorinin ve bunların kültürel bellek kavramıyla girdikleri ilişkilerin durum tespiti.

ÖZET

“Yazılı Kültürün D     , Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre ve Elektronik Kültüre Geçiş Süreçlerinde D   nsel ve Toplumsal De i imler” isimli bu çalışmada, sosyal bilimler ve etnolojide son yıllarda  ne çıkan sözlü kültür, yazılı kültür ve kültürel bellek ile bunlara etki eden elektronik devrim konularında ortaya atılan görüşler ele alınmış ve değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Kısaca belirtmek gerekirse, sözellik, yazısallık ve kültürel bellek kavramlarını bütünüyle etkileyen elektronik devrim ve onun çeşitli olanakları, “kitap kültürü” şeklinde isimlendirebilece imiz yazının temel önemde yer aldığı toplumlarda, bu kavramların anlamını ve toplumsal kültürel yaşamdaki rollerini de dönüşüme u ratmaktadır. Sözlü ve yazılı kültürler arasındaki ayırım fark edilmekte; elektronik iletişim araçları ile matbaa arasında sezilen farklar, bizi yazıyla söz arasındaki daha önce görülen ayrıma duyarlı kılmaktadır.

Bu çalışmada sözlü ve yazılı kültür sorgulanmaya çalışılarak, yazının ve günümüzdeki elektronik devrimin kültürde oynadı ı belirleyici role ı ık tutulmaya  alı ılmı tır. D   nsel ve toplumsal yapıların u radı ı de i imler g z  n ne serilmeye  alı ılmı tır.

Abstract

In this thesis, named "The Humiliation of the Written Culture, Change In Intellectual and Social Structure During The Transformation From Oral Culture To Written Culture and Electronic Culture", it is dealt with oral culture, written culture and cultural memory which appear in social sciences and ethnology recent years and ideas suggested on electronic revolution that effects them and these are tried to be evaluated.

Electronic revolution that effects oral culture, written culture and cultural memory and its possibilities transform the meaning of these terms and role of them in social and cultural life in societies which can be named "literary culture" in which the text has the main importance. The difference between oral and written cultures is realized. Differences perceived between electronical communication and press make us sensitive to the differentiation that has been seen before between the text and the word.

Oral and written culture is tried to be studied with the thesis, the effective role of the text and electronic revolution on the culture is tried to be explained. It is tried to be revealed the changes in intellectual and social structures.

KAYNAKÇA

Adorno, Theodor W. (2004). *Edebiyat Yazıları*, Çev: Sabir Yücesoy – Orhan Koçak, Metis Yayınları, İstanbul.

Akal, Cemal Bali (1998). *İktidarın Üç Yüzü*, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.

Akarsu, Bedia (1998). *Dil-Kültür Bağlantısı*, İnkılap Yayınları, İstanbul.

Akay, Ali (1997). *Postmodern Görüntü*, Bağlam Yayınları, İstanbul

Akyıldız, Kaya – Karacasu, Barış (1999). “Mavi Anadolu: Edebî Kanon ve Millî Kültürün Yapılandırılışında Kemalizm ile Bir Ortaklık Denemesi”, *Toplum ve Bilim*, S.: 81, s.: 26-43, Birikim Yayıncılık, İstanbul.

Anderson, Benedict (1995). *Hayali Cemaatler*, Çev: İskender Savaşır, Metis Yayınları, İstanbul.

Assman, Jan (2001). *Kültürel Bellek, Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*, Çev: Ayşe Tekin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Aug , Marc (1999). *Unutma Biçimleri*,  ev: Mehmet Sert, Om Yayınevi, İstanbul.

Aug , Marc ve J.P. Colley (2005). *Antropoloji*,  ev.: İsmail Yerguz, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.

Baker, Ulus (1999). "Ulusal Edebiyat Nedir?" Toplum ve Bilim, S.: 81, s.: 7-25, Birikim Yayıncılık, İstanbul.

Baker, Ulus (2001). "Kitap Nedir?" Virg l, S.:42, s.: 20-22 Pusula Yayıncılık, İstanbul.

Bakhtin, Mikhail (2001), *Karnaval'dan Romana*,  ev: Cem Soydemir, Ayrıntı Yayınları İstanbul.

Balibar, Etienne – Wallerstein, Immanuel (1995). *İrk Ulus Sınıf Belirsiz Kimlikler*,  ev: Nazlı  kten, Metis Yayınları, İstanbul.

Barber, J. William (1995). *İktisadi Düşünce Tarihi*,  ev.: İhsan Duru, Şule Yayınları, İstanbul.

Barthes, Roland (1997). *Göstergebilimsel Serüven*, Çev: Mehmet Rifat – Sema Rifat, Yapı ve Kredi Yayınları, İstanbul.

Barthes, Roland (1998), *Anlatıların Yapısal Çözümlemesine Giriş*, Çev: Mehmet Rifat – Sema Rifat, Gerçek Yayınevi, İstanbul.

Barthes, Roland (1999). *Yazı ve Yorum*, Hazırlayan ve Çeviren: Tahsin Yücel, Metis Yayınları, İstanbul.

Barthes, Roland (2003). *Yazının Sıfır Derecesi*, Çev: Tahsin Yücel, Metis Yayınları, İstanbul.

Batur, Enis (1991). “Yazboz, Graphomanie’ye Dair” *Defter*, S.: 17, s.: 40-51, Metis Yayınları, İstanbul.

Bayart, Jean-François (1999). *Kimlik Yanılsaması*, Çev: Mehmet Moralı, Metis Yayınları, İstanbul.

Bauman, Zygmunt (1996). *Yasakoyucular ile Yorumcular*, Çev: Kemal Atakay, Metis Yayınları, İstanbul.

Bauman, Zygmunt (2000). *Postmodernlik ve Hoşnutsuzlukları*, Çev.: İ.

Türkmen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Bayrav, Süheylâ (1998). *Yapısal Dilbilim*, Multilingual, İstanbul.

Bayrav, Süheylâ (1999), *Dilbilimsel Edebiyat Eleştirisi*, Multilingual, İstanbul.

Behar, Cem (1985). “Kültür ve Yazı: Klasik Türk Müziği Örneği”, *Toplum ve*

Bilim, S.: 28, s.: 133-147, Birikim Yayıncılık, İstanbul.

Benjamin, Walter (1993). *Son Bakışta Aşk Walter Benjamin'den Seçme Yazılar*,

Yayına Hazırlayan: Nurdan Gürbilek, Metis Yayınları, İstanbul.

Benveniste, Emile (1995). *Genel Dilbilim Sorunları*, Çev: Erdim Öztokat, Yapı

Kredi Yayınları, İstanbul.

Berk, Özlem (2000). “Bir Türk Kimliği Yaratmada Tercüme Bürosu ve Kültür

Politikaları: Çevirilerin Yerelleştirilmesi”, *Toplum ve Bilim*, S.: 85, s.: 156-171,

Birikim Yayıncılık, İstanbul.

Blanchot, Maurice (1993). *Yazınsal Uzam*, Çev: Sündüz Öztürk Kasar, Yapı Kredi Yayınları İstanbul.

Blanck, Horst (2000). *Antikçağda Kitap*, Çev: Zehra Aksu Yilmazer, Dost Yayınları, Ankara.

Borgeaud, Philippe (1999). *Karşılaşma Karşılaştırma Dinler Tarihi Araştırmaları*, Çev: Mehmet Emin Özcan, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.

Bozkurt, Veysel (1999). "Sanal Cemaatler", Birikim, S.: 127, s.: 65-73, Birikim Yayıncılık, İstanbul

Burke, Peter (2001). *Bilginin Toplumsal Tarihi*, Çev: Mete Tunçay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Canetti, Elias (1998). *Kitle ve İktidar*, Çev: Gülşat Aygen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Chartier, Roger (1998). *Yeniden Geçmiş, Tarih, Yazılı Kültür, Toplum*, Çev: L. Arslan, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.

Chartier, Roger (2003). “Metinlerin Dünyasından Okurlarinkine”, Söyleşi: L. Yılmaz, *Cogito*, S. 34, s. 40-53, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Cohen, Anthony P. (1999). *Topluluğun Simgesel Kuruluşu*, Çev: Mehmet Küçük, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.

Connerton, Paul (1999). *Toplumlar Nasıl Anımsar?*, Çev: Alâeddin Şenel, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Connolly, William E. (1995). *Kimlik ve Farklılık*, Çev: Fermâ Lekesizalın, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Debord, Guy (1996). *Gösteri Toplumu ve Yorumlar*, Çev.: Ayşen Ekmekçi – Okşan Taşkent, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Dudley, Leonard M. (2001). *Kalem ve Kılıç*, Çev: Müfit Günay, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.

Dupont, Florence (2001). *Edebiyatın Yaratılışı Yunan Sarhoşluğundan Latin Kitabına*, Çev: Necmettin Sevil, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Eagleton, Terry (1990). *Edebiyat Kuramı*, Çev: Esen Tarım, Ayrıntı Yayınevi, İstanbul.

Eco, Umberto (1991). *Alımlama Göstergebilimi*, Çev: Sema Rifat, Düzlem Yayınları, İstanbul.

Eco, Umberto (1997). *Yorum ve Aşırı Yorum*, Çev: Kemal Atakay, Can Yayınları, İstanbul.

Eco, Umberto (2004). *Avrupa Kültüründe Kusursuz Dil Arayışı*, Çev: Kemal Atakay, Literatür Yayıncılık, İstanbul.

Eliade, Mircea (1993). *Mitlerin Özellikleri*, Çev: S. Rifat, Simavi Yayınları, İstanbul.

Ellul, Jacques (2004)). *Sözün Düşüşü*, Çev. Hüsamettin Arslan Paradigma Yayınları, İstanbul.

Emiroğlu, Kudret – Aydın, Suavi (Yay. Haz.), (2003). *Antropoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.

Ergur, Ali (1998). "Elektronik Denetimin Sınırlarında Demokrasi", Birikim, S.: 110, s.: 54-59, Birikim Yayınları, İstanbul.

Erhat, Azra (1993). *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul.

Evans-Pritchard, Edward (1998). *İlkelerde Din*, Çev: H. Portakal, Öteki Yayınevi, Ankara.

Foucault, Michel (1991). "Sonsuza Giden Dil", Çev: Celal Kanat, Defter, S.: 17, s.: 53-63, Metis Yayınları, İstanbul.

Foucault, Michel (1994). *Kelimeler ve Şeyler*, Çev: M. A. Kılıçbay, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.

Foucault, Michel (1999). *Bilginin Arkeolojisi*, Çev: Veli Urhan, Birey Yayıncılık, İstanbul.

Freire, Paulo – Macedo, Donaldo (1998). *Okuryazarlık: Sözcükleri ve Dünyayı Okuma*, Çev.: Serap Ayhan, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.

Fumaroli, Marc (2004). *Edebiyat Cumhuriyeti*, Çev: Adnan Kahiloğulları, Dost Yayınları, Ankara.

Gellner, Ernest (1994). *Postmodernizm İslam ve Us*, Çev: Bülent Peker, Ümit Yayıncılık, Ankara.

Gellner, Ernest (1998). *Milliyetçiliğe Bakmak*, Çev: Simten Coşar ve Saltuk Özertürk – Nalan Soyarık, İletişim Yayınları, İstanbul.

Goody, Jack (2001). *Yaban Aklın Evcilleştirilmesi*, Çev: K. Değirmenci, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.

Goody, Jack (2002). *Batıdaki Doğu*, Çev: Burhan Mert Angılı - İsmail ert Bezgin, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.

Goody, Jack ve I. Watt (2005). “Okuryazarlığın Sonuçları”, içinde: Erol Mutlu (der.) *Kitle İletişim Kuramları*, Ütopya Yayınevi, Ankara.

Gökalp, Ziya (2004). *Türkçülüğün Esasları*, Bordo Siyah Klasik Yayınlar, İstanbul.

Gökberk, Macit (2004). *Değişen Dünya Değişen Dil*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Göktürk, Akşit (1997). *Okuma Uğraşı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Gölpınarlı, Abdülbaki (2002). "Hurûfîliğin İlkeleri", *Aries*, S. 2, s. 67-69, Koç Kültür Sanat Tanıtım, İstanbul.

Guiraud, Pierre (1990). *Göstergebilim*, Çev: Mehmet Yalçın, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.

Guiraud, Pierre (1999). *Anlambilim*, Çev: Berke Vardar, Multilingual, İstanbul.

Günay, V. Doğan (2004). *Dil ve İletişim*, Multilingual Yayınları, İstanbul.

Güvenç, Bozkurt (1991). *İnsan ve Kültür*, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul.

Hartog, François (2000). *Tarih, Başkalık, Zamansallık*, Çev: M. Emin Özcan – Adnan Kahiloğulları – Levent Yılmaz, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.

Hobsbawm, Eric J. (1995). *Milletler ve Milleyitçilik*, Çev: Osman Akınhay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Işık, Emre (2000). *Öznenin Dili*, Bağlam Yayınları, İstanbul.

Jakobson, Roman (1990). *Sekiz Yazı*, Çev: Mehmet Rifat – Sema Rifat, Düzlem Yayınları, İstanbul.

Jameson, Fredric (2003). *Dil Hapishanesi: Yapısalcılığın ve Rus Biçimciliğinin Eleştirel Öyküsü*, Çev: Mehmet H. Doğan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Jean, Georges (2002). *Yazı İnsanlığın Belleği*, Çev: Nami Başer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Kapuscinski, Ryszard (1999). “Medya Gerçeği Yansıtıyor mu?”, Çev.: Ruşen Çakır, Birikim, S.: 127, s.: 58-64, Birikim Yayınları, İstanbul.

Kejanlıoğlu, D. Beybin (1998). “1980’lerden ‘90’lara Türkiye’de Radyo-Televizyon Yayıncılığı”, Birikim, S.: 110, s.: 40-45, Birikim Yayınları, İstanbul.

Kıran, Zeynel (1996). *Dilbilim Akımları*, Onur Yayınları, Ankara.

Kottak, Conrad Phillip (2001). *Antropoloji, İnsan Çeşitliliğine Bir Bakış*, Çev.: H.Ü. Öğretim Üyeleri, Ütopya Yayınevi, Ankara.

H.Ü. Öğretim Üyeleri, Ütopya Yayınevi, Ankara.

Köker, Eser (2005). *Kitapta Kurutulmuş Çiçekler ya da Sözlü Kültür Üzerine*

Düşünmek, Dipnot Yayınları, Ankara.

Leach, Edmund (1985). *Lêvi-Strauss*, Çev: Ayla Ortaç, Afa Yayıncılık,

İstanbul.

Lefebvre, Henri (1998). *Modern Dünyada Gündelik Hayat*, Çev: Işın Gürbüz,

Metis Yayınları, İstanbul.

Lewis, Geoffrey (2004). *Trajik Başarı Türk Dil Reformu*, Çev: Mehmet Fatih

Uslu, Gelenek Yayıncılık, İstanbul.

Levi-Strauss, Claude (1986). *Mit ve Anlam*, Çev: Ş. Süer, S. Erkanlı, Alan

Yayıncılık, İstanbul.

Levi-Strauss, Claude (1993). *Din ve Büyü*, Çev: Ahmet Güngören, Yol

Yayınları, İstanbul.

Levi-Strauss, Claude (1995). *Hüzünlü Dönenceler*, Çev: Ömer Bozkurt, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Levi-Strauss, Claude (1996). *Yaban Düşünce*, Çev: Tahsin yücel, Yapı Kredi yayınları, İstanbul.

Lucy, Niall (2003). *Postmodern Edebiyat Kuramı*, Çev.: Aslıhan Aksoy, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Malinowski, Bronislaw (1990). *Büyük, Bilim ve Din*, Çev: Saadet Özkal, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.

Malinowski, Bronislaw (1992). *Bilimsel Bir Kültür Teorisi*, Çev: Saadet Özkal, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.

Manguel, Alberto (2001). *Okumanın Tarihi*, Çev: F. Elioğlu, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Mardin, Şerif (2000). *Türk Modernleşmesi*, Derleyenler: Mümtaz'er Türköne / Tuncay Önder, İletişim Yayınları, 8. Baskı, İstanbul.

Marshall, Gordon (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*, Çev: Osman Akinhay – Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.

Martinet, Andre (1998). *İşlevsel Genel Dilbilim*, Çev: Berke Vardar, Multilingual, İstanbul.

McLuhan, Marshall (2001). *Gutenberg Galaksisi, Tipografik İnsanın Oluşumu*, Çev: G. Ç. Güven, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Mutlu, Erol (der.) (2005). *Kitle İletişim Kuramları*, Ütopya Yayınevi, Ankara.

Nettle, Daniel – Romaine, Suzanne (2002). *Koybolan Sesler Dünya Dillerinin Yok Oluş Süreci*, Çev: H. Ö. Turgan, Oğlak Yayıncılık, İstanbul.

Rifat, Mehmet (1996). *Homo Semioticus*, Yapı ve Kredi Yayınları, İstanbul.

Rifat, Mehmet (1998). *XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları Cilt I – II*, Om Yayınevi, İstanbul.

Robins, Kevin (1999). *İmaj, Görmeyin Kùltür ve Politikası*, Çev.: Nurçay Türkoğlu, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Troçki, Leon (1989). *Edebiyat ve Devrim*, Çev.: H. Portakal, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.

Ocak, Ahmet Yaşar (1998). *Zındıklar ve Mülhidler (15.-17. Yüzyıllar)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Olender, Maurice (1998). *Cennetin Dilleri*, Çev: Nevzat Yılmaz, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.

Onat, Esen – Yıldırım, Sercan Ö. (Yay. Haz.) (2001). *Göstergebilim Tartışmaları*, Multilingual, İstanbul.

Ong, Walter J. (2003). *Sözlü ve Yazılı Kùltür, Sözüin Teknolojileşmesi*, Çev: S. P. Banon, Metis Yayınları, İstanbul.

Ortaylı, İlber (2005). *Filoloji ve Tarih*, Türkiye Bilimler Akademisi Forumu, Ankara.

Proust, Marcel (1997). *Okuma Üzerine*, Çev: I. Ergüden, Nisan Yayıncılık, İstanbul.

Postman, Neil (1994). *Televizyon: Öldüren Eğlence, Gösteri Çağında Kamusal Söylem*, Çev.: Osman Akınhay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Robins, Kevin (1999). *İmaj, Görmenin Kültür ve Politikası*, Çev.: Nurçay Türkoğlu, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Safa, Peyami (1996). *Türk İnkılâbına Bakışlar*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara.

Sanders, Barry (1999). *Öküzün A'sı*, Çev: Şehnaz Tahir, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Saussure, Ferdinand de (1998). *Genel Dilbilim Dersleri*, Çev: Berke Vardar, Multilingual, İstanbul.

Sayın, Zeynep B. (1997). "Filoloji ve İslam: Yeni Bir Kültürel Okumaya Doğru", Birikim S.: 95, s.: 31-36 Birikim Yayınları, İstanbul.

Sennett, Richard (1996). *Kamusal İnsanın Çöküşü*, Çev.: Serpil Durak – Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Sennett, Richard (1999). *Gözün Vicdanı*, Çev.: Süha Sertabiboğlu – Can Kurultay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Skinner, Quentin (1997). *Çağdaş Temel Kuramlar*, Çev: Ahmet Demirhan, Vadi Yayınları, Ankara.

Sontag, Susan (1999). *Fotoğraf Üzerine*, Çev.: Reha Akçakaya, Altıkırkbeş Yayınları, İstanbul.

Soysal, Ahmet (2004). *Hüsnühat*, Norgunk Yayıncılık, İstanbul.

Süerdem, Ahmet (1992). “Büyü ve Yazı”, *Toplumbilim*, S.: 1, s.: 30-33 Bağlam Yayınları, İstanbul.

Tambiah, Stanley Jeyaraja (2002). *Büyü, Bilim, Din ve Akılcılığın Kapsamı*, Çev: Ufuk Can Akın, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.

Tanpınar, Ahmet Hamdi (2003). *19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul, Onuncu Baskı.

Tekelioğlu, Orhan (1999). *Michel Foucault ve Sosyolojisi*, Çev: İbrahim Sirkeci, Bağlam Yayınları, İstanbul.

Todorov, Tzvetan (1995). *Yazın Kuramı, Rus Biçimcilerin Metinleri*, Çev: Mehmet Rifat – Sema Rifat, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Todorov, Tzvetan (2001). *Poetikaya Giriş*, Çev: Kaya Şahin, Metis Yayınları, İstanbul.

Todorov, Tzvetan (2004). *Fantastik*, Çev: Nedret Öztokat, Metis Yayınları, İstanbul.

Turhan, Mümtaz (1969). *Kültür Değişmeleri*, M.E.B. Devlet Kitapları, İstanbul.

Vardar, Berke (1999). (Çeviri ve Sunuşlar), XX. Yüzyıl Dilbilimi (Kuramcılardan Seçmeler), Multilingula, İstanbul.

Vardar, Berke (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Multilingual, İstanbul.

Voloşinov, V. N. (2001). *Marksizm ve Dil Felsefesi*, Çev: Mehmet Küçük, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Wells, Calvin (1994), *Sosyal Antropoloji Açısından İnsan ve Dünyası*, Çev.: Bozkurt Güvenç, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul

Yücel, Tahsin (1983). *Yazın ve Yaşam*, Yol Yayınları, İstanbul.

Yücel, Tahsin (1997). *Dil Devrimi ve Sonuçları*, İyi Şeyler Yayıncılık, İstanbul.